

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ПУЛЮЯ

Кафедра психології у виробничій сфері

СОЦІОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник для студентів

Тернопіль 2014

Методичний посібник уклад: старший викладач кафедри психології у виробничій сфері Сівчук П.І.

Рецензенти:

ШАНДРУК С.К. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, заступник начальника навчально-методичного відділу Тернопільського національного економічного університету

НІКОНЕНКО В.М. – кандидат філософських наук, професор кафедри українознавства і філософії Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя

Розглянуто і затверджено на засіданні кафедри психології у виробничій сфері (протокол № 8 від 6 березня 2014 року)

Схвалено і рекомендовано до друку методичною Радою факультету управління та бізнесу у виробництві (протокол № 7 від 14 березня 2014 року)

Відповідальний за випуск: д. психол. н., проф. Буняк Н.А.

ЗМІСТ

Навчальний план курсу «Соціологія».....	4
Навчальна програма курсу	5
Тема 1. Соціологія як наука, її предмет, структура, функції, етапи становлення.	5
Тема 2. Суспільство як соціальна система.	6
Тема 3. Соціальна структура і соціальна стратифікація.	6
Тема 4. Соціологія особистості.	7
Тема 5. Соціологія сім'ї.	8
Тема 6. Економічна соціологія, соціологія праці і управління.	8
Тема 7. Соціологія культури, освіти і виховання.	9
Тема 8. Соціологія конфлікту.	10
Тема 9. Методологія і методи соціологічного дослідження.	11
План семінарського заняття на тему: «Теорія, методологія та історія соціології».....	12
План семінарського заняття на тему: «Суспільство як соціальна система» ..	22
План семінарського заняття на тему: «Соціальна структура і соціальна стратифікація».....	32
План семінарського заняття на тему: «Соціологія особистості».....	41
План семінарського заняття на тему: «Соціологія сім'ї».....	50
План семінарського заняття на тему: «Економічна соціологія, соціологія праці і управління»	55
План семінарського заняття на тему: «Соціологія культури, освіти і виховання».....	64
План семінарського заняття на тему: «Організація і проведення конкретно-соціологічного дослідження».	76
Перелік запитань до заліку з «Соціології» для студентів заочної форми навчання	83
Перелік екзаменаційних питань з курсу «Соціологія»	84
Термінологічний словник	86
Список літератури рекомендований для вивчення з навчального курсу «Соціологія» для студентів усіх спеціальностей і форм навчання	93

**Навчальний план курсу «Соціологія»
для студентів ТНТУ**

№ п/п	Теми лекцій та семінарських занять	Кількість годин			
		стаціонарна форма навчання		заочна форма навчання	
		лекції	семінарські заняття	лекції	семінарські заняття
1.	Соціологія як наука, її предмет, структура, функції і етапи становлення	2	2	1	1
2.	Суспільство як соціальна система	2	2	1	1
3.	Соціальна структура і соціальна стратифікація	2	2	1	-
4.	Соціологія особистості	2	2	1	2
5.	Соціологія сім'ї	2	2	1	-
6.	Економічна соціологія, соціологія праці і управління	2	2	-	-
7.	Соціологія культури, освіти і виховання	2	2	-	-
8.	Соціологія конфлікту	2	2	-	-
9.	Організація і проведення конкретно-соціологічного дослідження	2	2	1	-
	Всього	18	18	6	4

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ

Тема 1. Соціологія як наука, її предмет, структура, функції, етапи становлення.

Соціально-культурні і наукові передумови виникнення соціології як науки. Місце соціології в системі суспільствознавства, її зв'язок з іншими науками.

Об'єкт і предмет соціології. Основні методологічні засади соціології як науки. Специфіка соціологічного аналізу соціальних явищ. Категорії, закони, методи соціології.

Система соціологічних знань та її елементи. Загальні, спеціальні і галузеві соціологічні теорії. Емпіричні соціологічні дослідження. Фундаментальні і прикладні дослідження.

Основні функції соціології як науки: пояснювальна, описова, теоретико-методологічна, інструментальна, прогностична, управлінська, культурно-просвітницька, тощо. Значення соціології для розв'язання соціально-економічних і політичних проблем модернізації українського суспільства.

Основні етапи розвитку соціологічного знання (протосоціологічний, академічний, сучасний). Елементи соціального знання в міфологічному, релігійному і філософському контексті.

Позитивізм О.Конта і початок академічної історії соціології. Соціологічна система О.Конта та її вплив на подальший розвиток соціології. Органіцистська теорія суспільства Г.Спенсера. Соціал-дарвіністський, расово-антропологічний та географічний напрями в соціології. Соціологія марксизму про економічні детермінанти історичного розвитку суспільства.

М. Вебер і його ідея «розуміючої соціології», «Формальна соціологія» Г.Зіммеля. Соціологічні погляди Ф.Тьонніса. Концепція «соціологізму» Е.Дюркгейма. В.Паретто і його теорія «циркуляції еліт». Інтегральна соціологія П.Сорокіна.

Особливості розвитку соціології другої половини ХХ століття початку ХХІ століття. Основні напрями і концепції: символічний інтеракціонізм, теорія соціального обміну, соціологічні проблеми в психоаналізі, структурний функціоналізм, феноменологія, теорія соціального конфлікту, емпірична соціологія, тощо.

Основні напрями становлення і розвитку соціологічної думки в Україні. Соціологічні ідеї Г. Сковороди, М. Драгоманова, М. Ковалевського, М. Костомарова, С. Подолинського, О. Потебні, І. Франка, М. Грушевського, М. Шаповала, Б. Кістяківського, В. Липинського, В. Старосольського та ін.

Основні тенденції розвитку соціологічного знання на рубежі століть.

Тема 2. Суспільство як соціальна система.

Поняття суспільства. Суспільство й природа. Головні ознаки суспільства та його структурні елементи.

Еволюція уявлень про суспільство. Системний підхід до аналізу суспільства та його генезис. Сучасні соціологічні трактовки суспільства.

Поняття суспільного життя. Головні засади суспільного життя.

Історичні типи суспільства: традиційне, індустріальне, модерне (постіндустріальне) суспільство. Глобальні проблеми сучасного суспільного розвитку: урбанізація, економічна та політична модернізація, інформаційна революція, взаємодія та взаємовплив культур та ін.

Перехідний стан сучасного українського суспільства. Модернізаційні, трансформаційні процеси в Україні: напрямки, протиріччя, проблеми ефективності.

Основні компоненти соціального життя.

Соціальні групи як елементи соціального життя.

Поняття соціального інституту. Структура та механізми функціонування соціальних інститутів. Соціальні інститути як регулятори суспільних відносин. Типи соціальних інститутів.

Соціальні дії, взаємодії, зв'язки та відносини.

Поняття соціальної взаємодії. Форми взаємодії: співробітництво, кооперація, конкуренція, суперництво, конфлікт. Головні механізми соціальної взаємодії. Соціальні норми як регулятори соціальної взаємодії.

Соціальні відносини: поняття, механізми формування. Суспільні та соціальні відносини. Поняття соціальних змін: загально-цивілізаційні, макросоціальні, мікросоціальні. Види соціальних змін. Соціологічні теорії соціальних змін: еволюційні, циклічні теорії, теорії індустріального і постіндустріального суспільства. Типи й форми соціальних змін.

Поняття соціальних процесів. Ознаки соціального процесу. Класифікація соціальних процесів. Макро- і мікросоціальні процеси як предмет соціологічного аналізу.

Соціальний прогрес: критерії і тенденції. Джерела соціального прогресу. Прогрес і регрес.

Тема 3. Соціальна структура і соціальна стратифікація.

Поняття соціальної структури суспільства. Основні елементи соціальної структури. Механізми взаємодії між соціоструктурними елементами суспільства. Ускладнення соціальної структури як чинник суспільного розвитку. Основні напрямки соціоструктурних змін в сучасному українському суспільстві.

Соціальна стратифікація як центральне поняття при аналізі соціального. Соціальні групи як страти. Види соціальної стратифікації. Історичні типи стратифікації: рабство, касти, стани, класи.

Причини соціальної нерівності. Основні методологічні підходи до вирішення питань про сутність та перспективи розвитку соціальної стратифікації.

Поняття соціальної мобільності, типи соціальної мобільності сучасного західно-європейського суспільства. Соціальна стратифікація та соціальна мобільність як процеси відтворення і розвитку соціальної структури суспільства. Суть теорії соціальної стратифікації і мобільності.

Соціальна група як суб'єкт суспільного життя. Головні чинники та механізми формування соціальних груп. Поняття групової ідентифікації. Види соціальних груп: соціально-класові, соціально-демографічні, соціально-етнічні, соціально-професійні, соціально-територіальні.

Соціально-класові утворення і поляризація суспільства в Україні. Проблема маргінальності соціальних утворень. Класова теорія соціальної структури суспільства.

Місце соціально-демографічних груп в соціальній структурі суспільства. Соціально-демографічні групи як соціальні явища. Типи відтворення населення. Соціологічний аналіз динаміки складу населення за віком, статтю, сімейним становищем, тощо.

Молодь як специфічна соціально-демографічна група.

Зростання етнічного фактора в сучасному світі. Етнонаціональна структура суспільства. Природа нації та фактори її розвитку. Розвиток етнонаціональних процесів в Україні.

Тема 4. Соціологія особистості.

Предмет дослідження соціології особистості. Ключові поняття і категорії соціології особистості: людина, індивід, індивідуальність, особистість. Людина як особистість. Філософсько-соціологічні уявлення про особистість. Чотири антропологічні версії людини. Людина в соціобіології, марксистській концепції, позитивізмі, антипозитивістських вченнях. Основні теоретичні концепції особистості: рольова теорія особистості, диспозиційна теорія, марксистська, структурна, теорія дзеркального «Я». Характерні риси особистості. Соціальна типологія особистості.

Соціологічна структура особистості. Соціальний статус та соціальні ролі особистості. Соціальна ідентифікація. Самосвідомість особистості. Потреби, інтереси, цінності, ціннісні орієнтації як елементи духовної структури особистості. Співвідношення особистих та суспільних інтересів.

Соціалізація індивідів та її основні етапи. Співвідношення соціалізації та індивідуалізації особистості. Соціалізація як цілеспрямований (навчання, виховання) і стихійний вплив соціальних факторів. Структура процесу

соціалізації: адаптація, інтеріоризація та формування особистісних якостей. Основні чинники та канали соціалізації особистості. Поняття ресоціалізації. Проблеми ресоціалізації особистості в умовах суспільної трансформації.

Особистість як суб'єкт суспільних відносин. Соціальна активність особистості: критерії, показники. Види та рівні соціальної активності. Соціальна пасивність як антипод соціальної активності.

Девіантна поведінка особистості: суть, види, причини, суспільна оцінка.

Тема 5. Соціологія сім'ї.

Сім'я як соціальний інститут і мала соціальна група. Специфіка соціологічного вивчення сім'ї. Деінституалізація сучасної сім'ї. Сім'я як соціальна система. Основні категорії соціологічного дослідження сім'ї: спосіб життя, умови життя, структура, етапи життєвого циклу сім'ї. Сім'я і шлюб, загальна характеристика і особливості. Взаємозв'язок сім'ї з іншими соціальними інститутами.

Основні форми сім'ї та різновиди шлюбу (нуклеарна і розширена сім'я, моногамія і полігамія, груповий шлюб, патріархальні і матріархальні родини, егалітарна сімейна система тощо). Соціально-правові та моральні засади регулювання шлюбно-сімейних відносин в Україні.

Соціальні та індивідуальні функції сім'ї: економічна, господарсько-побутова, репродуктивна, рекреаційна, соціально-статусна, дозвільна, емоційна, сексуальна і т.д.

Міцна сім'я як запорука міцності держави. Чинники, які впливають на стан сім'ї. Напруження, конфлікти у сім'ї, шляхи їх подолання.

Основні підходи до вивчення сім'ї у соціологічній думці: інтеракціоністський, конфліктологічний, структурно-функціоналістський, ситуаційний, інституціональний. Сім'я у соціобіології.

Фактори впливу і тенденції розвитку сучасної сім'ї (світовий і вітчизняний досвід). Розлучення та його основні причини.

Соціологічний аналіз проблем подружнього життя в Україні. Сучасна сім'я в Україні. Вплив факторів макро-, мезо-, мікросередовища на стан шлюбно-сімейних відносин в сучасній українській державі.

Демографічна ситуація і особливості демографічної політики української держави. Фактична депопуляція населення України і проблеми стабілізації демографічної ситуації.

Тема 6. Економічна соціологія, соціологія праці і управління.

Економічна соціологія як наука, її предметна сфера та функції. Об'єкт і предмет економічної соціології. Теоретичні передумови та основні етапи розвитку економічної соціології: від ідей економічного лібералізму кінця 18 ст.

до інституалізації економічної соціології як одного з напрямів соціологічної науки в середині 20 ст. Розвиток економічної соціології в Україні.

Закони, категорії, методи економічної соціології. Головні напрями розвитку економічної соціології: соціально-економічні відносини, економічне життя, економічна діяльність та поведінка, економічна культура і свідомість, соціальний механізм регулювання економіки.

Економіка як соціальний інститут, її функції. К. Маркс, М. Вебер про взаємозв'язок економіки з іншими сферами суспільного життя. Структура соціальних механізмів розвитку економіки. Соціологічний аналіз економічних потреб, інтересів, цінностей різних соціальних груп, їх поведінки в економічній сфері. Соціальні проблеми економічних реформ в Україні.

Соціологія праці – спеціальна соціологічна теорія, що вивчає трудову діяльність як соціальний процес.

Соціально-трудова відносини і процеси, соціальні інститути і спільності в сфері праці.

Праця як вид соціальної діяльності і соціальний інститут. Соціальна сутність праці. Зміст і характер праці. Ставлення до праці і проблеми мотивації трудової діяльності. Об'єктивні і суб'єктивні показники ставлення до праці, стимулювання і мотивація праці. Міра задоволення працею і проблеми відчуження.

Трудова поведінка та її форми.

Трудовий колектив як соціальна організація та керівництво його діяльністю.

Соціальне управління, його суть та структура.

Основи теорії управління. Суб'єкти управління.

Функції управління, їх характеристика й зміст. Система соціального управління.

Управлінські рішення, їх класифікація. Зміст етапів управлінського рішення. Соціологічні методи розробки управлінських рішень.

Соціальне прогнозування в управлінні, його види і методи. Соціальне проектування і планування.

Тема 7. Соціологія культури, освіти і виховання.

Соціологія культури: об'єкт, предмет, функції. Соціологічний підхід до вивчення культури і його специфіка. Основні сфери прояву людської культури та рівні її соціологічного дослідження. Культура як спосіб ціннісного освоєння дійсності. Основні категорії соціології культури: система цінностей і норм, санкції, соціокультурні зразки поведінки (обряди, звичаї, традиції) соціокультурні уявлення, поняття і мова.

Внутрішня структура культури та її форми: загальнолюдська культура, суперкультура, субкультура, контркультура, девіантна культура, культура особистості. Елітарна, народна і масова культура. Суперечливий характер

розвитку культурного процесу. Етноцентризм та культурний релятивізм. Культурні універсалиї.

Особливості національної культури. Проблеми національно-культурного відродження України.

Культура і особистість. Культурна взаємодія та соціальна ідентифікація особистості.

Основні тенденції розвитку культури в сучасних умовах: глобалізація і універсалізація культури. Сучасні соціологічні теорії культури.

Соціологія освіти, її мета, об'єкт, предмет, завдання. Освіта як соціальний інститут. Структура соціології освіти. Загальні та соціальні функції освіти.

Стан сучасної освіти у світі та в Україні. Ознаки кризи освіти. Шляхи виходу із кризового становища в системі освіти.

Демократизація освіти. Гуманітаризація та гуманізація освіти. Вища школа та її сучасні проблеми.

Соціологія виховання: її об'єкт та предметна сфера. Виховання як соціальний феномен: сутність, структура і функції. Система виховання та її основні елементи. Напрями виховання. Соціальні інститути виховання.

Самовиховання та його специфіка.

Тема 8. Соціологія конфлікту.

Соціологічна теорія конфлікту досліджує природу і закономірності виникнення та розвитку конфлікту як соціального явища, типологію конфліктів, їх соціальну роль, способи їх запобігання та розв'язання, а також методи управління ними. Об'єктом соціологічної теорії конфлікту є конфлікт як суспільне явище і фактор розвитку соціальної системи. Предмет соціологічної теорії конфлікту – закономірності і процеси виникнення, протікання і розв'язання соціальних конфліктів, їх соціальні ознаки та конфліктні відносини, що виникають між людьми в ході їх взаємодії.

Під соціальним конфліктом, як правило, розуміється зіткнення протилежних інтересів, цілей, позицій, цінностей та поглядів суб'єктів соціальної взаємодії. Термін «соціальний конфлікт» ввів до наукового обігу німецький соціолог Г.Зіммель, який вважав конфлікт універсальним явищем, а безконфліктне суспільство недієздатним.

Роль конфліктів у суспільстві розкривається через аналіз його функцій. За своєю природою конфлікт може бути носієм як конструктивних, так і деструктивних тенденцій, що зумовлює його позитивні та негативні функції.

Існує багато типів, видів і форм конфліктної взаємодії. Конфлікт є складним багатомірним явищем. Вони розрізняються за масштабом, причинами, наслідками, складом учасників, тривалістю, засобами урегулювання тощо. Механізм соціального конфлікту у статичному вимірі містить такі елементи: конфліктна ситуація, учасники конфлікту, об'єкт і предмет конфлікту, його причини. В основі більшості соціальних конфліктів

лежать такі їх причини як ресурси. Особливості соціальних конфліктів у сучасній Україні зумовлені трансформаційними процесами, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя.

Тема 9. Методологія і методи соціологічного дослідження.

Суть, основні етапи і процедури соціологічного дослідження. Види та типи соціологічних досліджень. Теоретичне та емпіричне соціологічне дослідження. Прикладне дослідження. Пілотажне та польове соціологічне дослідження.

Програма як виклад і обґрунтування методологічних, методичних і процедурних основ дослідження. Основні елементи програми і зв'язок між ними.

Методологічний розділ програми. Формулювання проблеми дослідження. Визначення предмета і об'єкта дослідження. Визначення мети і завдань дослідження. Формулювання гіпотез в соціологічному дослідженні.

Процедурний розділ програми. Стратегічний план дослідження. Обґрунтування системи вибірки. Сутність вибірки в соціологічному дослідженні. Вибіркове дослідження, генеральна і вибіркова сукупність. Загальні принципи побудови вибіркової сукупності. Програмні вимоги до вибірки. Ймовірнісна та цілеспрямована вибірка.

Вимоги до розробки анкети соціологічного дослідження.

Методи збирання соціологічної інформації. Загальна характеристика і класифікація методів збору первинної соціологічної інформації.

Опитування як метод збору соціологічної інформації. Переваги, недоліки і цільове призначення різних видів опитування. Специфіка анкетування в соціологічному дослідженні. Особливості інтерв'ю у соціологічному дослідженні. Співвідношення усних та письмових опитувань в соціологічному дослідженні.

Спостереження в соціології. Загальна характеристика соціологічного спостереження. Місце спостереження серед інших методів збору первинної соціологічної інформації.

Аналіз документів. Поняття документа в соціології. Документ як джерело соціологічної інформації. Класифікація документів. Проблема вірогідності документальної інформації.

Обробка і аналіз соціологічної інформації. Основні методи обробки соціологічної інформації. Способи ручної обробки і обробки на ЕОМ. Застосування методів статистики. Аналіз даних як один із етапів соціологічного дослідження. Методи опису даних.

**План семінарського заняття на тему:
«Теорія, методологія та історія соціології».**

1. Соціологія як наука:
 - 1) соціально-культурні і наукові передумови виникнення соціології як науки;
 - 2) об'єкт і предмет соціології;
 - 3) поняття «соціального» та його специфіка;
 - 4) структура, функції, методи і категорії соціології;
 - 5) соціологія в системі суспільних і гуманітарних наук.
2. Основні етапи розвитку світової соціологічної думки:
 - 1) розвиток соціологічного знання від античності до початку ХІХ ст. Протосоціологія;
 - 2) О. Конт – засновник соціології і основні напрямки в соціології ХІХ ст.;
 - 3) становлення і розвиток класичної соціології (соціологічні погляди Е. Дюркгейма, М. Вебера, П. Сорокіна, Г. Зіммеля, Ф. Тьонніса, В. Паретто);
 - 4) сучасна західна соціологія: основні напрямки і проблеми;
3. Становлення і розвиток соціологічної думки в Україні:
 - 1) соціологічні ідеї представників української суспільної думки другої половини 19 - початку 20 ст.;
 - 2) соціологія в Україні в 20 – 30 роках 20 століття;
 - 3) українська соціологія сьогодні: стан, проблеми, перспективи.

Теми рефератів:

- соціологічні ідеї консерватизму, лібералізму і утопічного соціалізму нового часу;
- основні принципи матеріалістичного вчення про суспільство К. Маркса і Ф. Енгельса;
- соціологічні погляди І. Франка;
- М. Грушевський і українська соціологія;
- розвиток української соціологічної думки в еміграції;
- соціологічні проблеми в психоаналізі З.Фрейда.

Тези до вивчення теми

Соціологія (від лат. *societas* – суспільство та грецького *logos* – слово, знання, вчення) – наука про суспільство, про закони становлення, функціонування і розвитку суспільства в цілому, а також соціальних груп і спільнот, та природу і характер відносин в сфері їх спільної життєдіяльності.

Соціологія – це наукове знання про суспільство. Вона досліджує всі соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві, в тому числі їх прояв в економічній, політичній і духовній сферах. Вона аналізує суспільство в єдності всіх його сторін.

Соціологія вивчає суспільство крізь призму людської діяльності. Притому індивіди не є об'єктом вивчення соціології, якщо вони не включені в соціальний контекст, тобто не розглядаються як соціальні істоти.

Кожна наука має власний об'єкт і предмет дослідження. Предмет і об'єкт соціології як і будь якої науки не тотожні, оскільки об'єктом науки є все, на що спрямоване відповідне дослідження, а предметом – окремі аспекти, властивості, якості, особливості, риси об'єкта конкретного дослідження. Предмет науки – це не просто якість чи процес об'єктивної дійсності, а ті його якості, властивості, особливості чи закономірності, які є специфічними для вивчення тільки даної науки. Один і той самий об'єкт може вивчатися різними науками, предмет – завжди чітко окреслює сферу і мету конкретної науки. Науки відрізняються не об'єктом, а предметом дослідження.

Об'єктом соціологічного пізнання є суспільство як соціальна реальність, зокрема соціальна поведінка, зв'язки, відносини та взаємодія між людьми. Об'єктом соціологічної науки (в широкому розумінні) є все суспільство в його цілісності і системності, а також окремі його елементи. Об'єкт будь-якої науки – це емпірична (у досвіді) дана об'єктивна реальність, на яку спрямована увага науковця, дослідника і керований ним процес пізнання.

Предмет соціології – це властивості, характерні риси соціальних процесів, а також механізм функціонування соціального життя. Предмет науки окреслює сферу і мету дослідження, кут зору на об'єкт, його властивості і відносини.

Особливості соціології полягають у тому, що вона:

- по-перше, вивчає суспільство як цілісність, як цілісний організм, що функціонує і розвивається;
- по-друге, розглядає суспільство не абстрактно, а як конкретну об'єктивну реальність;
- по-третє, соціологія вивчає суспільство крізь призму людської діяльності, як продукт і результат цієї життєдіяльності;
- по четверте, дає найбільш повну і найбільш загальну характеристику суспільства, вивчаючи в ньому саме головне – природу людських відносин.

Соціологія досліджує систему соціальних механізмів, що служать причиною розвитку суспільства. Вона аналізує суспільство в єдності всіх його сторін, як результат людської діяльності.

Ряд зарубіжних і вітчизняних фахівців виділяють базові, ключові поняття, за допомогою яких визначають предмет соціології:

- сучасний вітчизняний фахівець В. Піча визначає соціологію як науку «про тенденції, закони функціонування і розвитку соціальних систем»;
- відомий російський учений С. Фролов розглядає соціологію як науку, що вивчає «структури суспільства, їхні елементи й умови існування, а також соціальні процеси, що відбуваються в цих структурах»;
- американський соціолог Н. Смелзер визначає соціологію як «наукове вивчення суспільства та соціальних відносин»;

- російсько-американський соціолог П. Сорокін підкреслює, що соціологія є генералізуючою наукою, що вивчає «найбільш загальні властивості явищ взаємодії людей»;

- сучасний американський соціолог Е. Гіденс тлумачить соціологію як науку про соціальні інститути індустріального суспільства, що «вивчає людське соціальне життя»

Існування відмінностей у трактуванні предмета соціології не є свідченням його «розмитості», чи відсутності як такого взагалі, а підкреслює багатогранність, складність і суперечність самого суспільства як соціального явища, а різні точки зору скоріш за все взаємодоповнюють одна одну, а не «розривають» сам предмет. Тим більш предмет науки не може бути раз і назавжди сталим, стабільним і незмінним, він об'єктивно постійно перебуває в русі разом із розвитком самого об'єкта і процесом його пізнання.

Незважаючи на велику кількість тлумачень предмета соціології, усі вони зводяться до того, що соціологія вивчає соціальну дійсність, головним суб'єктом якої є людина як соціальна істота.

Відповідно до багаторівневої системи соціологічного пізнання соціальної реальності, формується багаторівнева структура соціологічної науки. Структура соціології – це певний спосіб упорядкування системи знань про суспільство як динамічно функціонуючого соціального організму. В структурному плані соціологія поділяється на теоретичну і емпіричну, фундаментальну і прикладну. Крім того, соціологічне знання поділяється на три рівні:

- загальна соціологічна теорія;
- спеціальні соціологічні теорії, або теорії «середнього» рівня;
- конкретно-соціологічні дослідження.

Теоретична соціологія являє собою загальну соціологічну теорію, яка охоплює найбільш загальні закони і закономірності функціонування і розвитку суспільства, людства в цілому. До теоретичної соціології належить багато теоретичних концепцій щодо розвитку того чи іншого суспільства та людства. Основні з них базуються на таких методологічних підходах: соціокультурний, формаційний, цивілізаційний.

Спеціальні соціологічні теорії (теорії середнього рівня) – це підгалузі соціологічної науки, які пояснюють механізми функціонування і особливості розвитку окремих соціальних систем як самостійних об'єктів соціальної дії. Нараховується більше 30 різних теорій середнього рівня, наприклад соціологія освіти, культури, науки, праці, політики, особистості, сім'ї тощо.

Емпіричні соціологічні дослідження – третій структурний елемент соціології – являє собою науково обґрунтований процес вимірювання конкретних соціальних процесів на основі вироблених методик. В емпіричних соціологічних дослідженнях широко використовуються методики вивчення громадської думки.

Для вивчення суспільства в соціології розроблений власний понятійно-категоріальний апарат, основу якого становлять закони, категорії і методи пізнання.

Маючи об'єктом вивчення суспільство, соціологія виявляє у зв'язках, відносинах між людьми багато необхідного, незмінного, стійкого, повторювального. Такі зв'язки та відносини в соціології позначаються поняттям «соціальний закон». На відміну від законів природи, які діють із силою природних стихій, особливість соціальних законів полягає в тому, що вони виявляються у свідомій діяльності людей, не втрачаючи при цьому об'єктивності. Соціологія вивчає наступні соціальні закони: соціальної диференціації, соціальної стратифікації, соціальної інтеграції, соціальної мобільності, глобалізації, соціалізації, вільного часу, піднесення потреб, поділу і зміни праці, конкуренції і т.д.

Категорії – це основні поняття, якими оперує соціологія. Будь-яка наука – це мислення в поняттях, поняттєве мислення. Поняття (категорії) соціології – це форми мислення, що відображають найбільш суттєві властивості, відносини предметів, явищ і набувають мовного оформлення. Саме за допомогою основних категорій можна розкрити предмет науки. До них відносяться: соціальне, особистість, соціальна група, соціальна інтеграція, соціальна структура суспільства, соціалізація, соціальний статус, соціальна роль тощо. Як і всі інші науки, соціологія має свою систему категорій, Під ними розуміють найбільш загальні поняття, які відображують суттєві сторони предмета науки, розкривають механізм прояву законів і закономірностей, які нею вивчаються. Виділяють декілька основоположних категорій соціології. Серед них чільне місце належить поняттям «суспільне» і «соціальне».

Поняття «суспільне» вживається, коли мова йде про суспільство в цілому, про взаємодію його сторін.

Поняття «соціальне» – використовується, коли мова йде про природу людських відносин, про їх ставлення до факторів і умов життєдіяльності, до свого власного становища і ролі в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя. Під «соціальним» розуміється сукупність тих чи інших якостей і особливостей суспільних відносин, що виникли в процесі спільної діяльності людей. Можна виділити такі основні риси, що характеризують специфіку «соціального»:

- це загальна якість, притаманна різним групам індивідів;
- це характер і зміст відносин між різними індивідами і групами залежно від місця, яке вони займають в суспільних структурах, від тієї ролі, яку вони виконують в них;
- соціальне виявляється у ставленні різних індивідів і груп до свого становища в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя.

«Соціальне» виникає там і тоді, коли поведінка індивіда в суспільстві є результатом впливу на нього інших людей, незалежно від того, чи присутні фізично ці індивіди чи ні. «Соціальне» – протилежне природному, біологічному. Воно виникає в процесі взаємодії людей з метою задоволення їх життєвих потреб та інтересів.

Методи соціології – це способи отримання та систематизації наукового знання про соціальну дійсність. Під поняттям «метод» у науці розуміють спосіб

досягнення істини, певний шлях здобуття нового знання, теоретичного чи практичного освоєння дійсності. В соціології широко використовуються два види методів: загальнонаукові і конкретно-соціологічні. До загальнонаукових відносяться: аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, методи аналогії, моделювання, формалізації, історичного і логічного, діалектичний тощо. До конкретно-соціологічних методів належать: аналіз документів, опитування, спостереження, соціальний експеримент, кодування інформації, узагальнення та інтерпретація даних тощо.

Функції соціології: теоретична, описова, інформаційна, соціального планування, практично-перетворювальна, світоглядна, прогностична, пізнавальна тощо. Функції соціології – це роль і значення цієї науки, її зовнішній вплив на систему відносин, яка склалася в суспільстві. Функції впливають з предмету науки.

Місце соціології в системі суспільних і гуманітарних наук.

Особливості предмета соціології та її функції визначають місце цієї науки в системі інших наук. Вже з моменту свого виникнення вона посіла важливе місце серед суспільних наук. З однієї сторони, соціологія є найбільш повною і загальною наукою про суспільство, з іншої сторони – вона є конкретною наукою про суспільство, яка має свій предмет дослідження. Спільний об'єкт дослідження зумовлює тісний зв'язок її з політологією, культурологією, соціальною філософією і т.д.

Відмінності соціології від інших суспільних наук в тому, що:

- вона є генералізуючою наукою, що вивчає типові, родові і повторювальні в часі і просторі процеси, на відміну від індивідуалізуючих наук, предметом яких є унікальні, неповторювальні в просторі та часі явища;
- якщо конкретні науки вивчають одну специфічну сферу суспільства, то соціологія вивчає цілісні суспільні структури, а також те спільне, що притаманне всім сферам суспільства, тобто соціальне, людські відносини;
- соціологія виступає методологією вивчення суспільства для всіх інших суспільних наук.

Етапи становлення і розвитку соціології.

Соціологія як самостійна наука виникла майже 200 років тому. Засновниками соціології як науки вважаються: французький вчений Огюст Конт і англійський вчений Герберт Спенсер.

Будучи порівняно молодою наукою, соціологія має досить тривалу передісторію. Її виникнення стало результатом спільної дії ряду різноманітних факторів: економічних, соціальних, культурних, інтелектуальних, політичних, наукових тощо.

Соціологія сформувалася в лоні соціальної філософії, відділившись від неї в першій половині 19 ст., як конкретна наука про суспільство. Її виникнення було викликано не появою нового об'єкта дослідження, а тим, що в інших суспільних науках виникли проблеми, які неможливо було вирішити традиційними способами в рамках існуючої системи знань.

Основні передумови виникнення соціології як науки:

- бурхливий розвиток природознавства та фундаментальні відкриття 18 ст. (клітинна теорія Т. Швана та М. Шлейдена, еволюційна теорія Ч. Дарвіна тощо);

- промислова революція та стрімке утвердження промислового (індустріального) суспільства;

- становлення капіталістичного способу виробництва (стрімкий розвиток найманої праці, торгівлі, ринкових відносин, підприємництва тощо);

- становлення в Європі масових демократичних режимів;

- загострення класової боротьби (революції, конфлікти, громадянські війни);

- поширення ідей просвітництва (ідеї свободи, рівності, справедливості, гуманізму, антимонархізму, антиклерикалізму);

- вплив позитивістської ідеології на процес пізнання, Позитивізм наполягав на необхідності емпіричного аналізу в соціальному пізнанні, заміни апіорного (істинність якого не може бути доведена досвідом) знання апостеріорним (отриманого з досвіду).

Усі ці фактори стали вирішальними в процесі становлення соціології як самостійної науки.

Етапи становлення світової соціологічної думки.

Перший етап – протосоціологічний – тривав, починаючи з часів Стародавнього світу до середини 19 століття. Цей період розвитку соціального знання в соціології називають протосоціологією або донауковим періодом в розвитку соціологічного знання. Людство ніколи не залишалося байдужим до проблем свого суспільного буття і завжди робило спроби якось його осмислити. Такі спроби знаходимо вже в первісних культурах у різних формах суспільної свідомості. До нас дійшов чималий інтелектуальний скарб у формі уможлядних розвідок, геніальних прозрінь і передбачень, емпіричних спостережень і узагальнень

Основними позанауковими формами відображення та пояснення світу природи та людини в цей період були міфологія, епос, релігія. Важливу роль в пізнанні соціальних відносин і явищ відіграла філософія. Зокрема, значний внесок в розвиток соціологічної думки зробили Конфуцій, Сократ, Платон, Арістотель, Фома Аквінський, Томас Гоббс, Джон Локк, Анрі Сен-Сімон та ін..

Термін «соціологія» введено в науковий обіг французьким вченим Огюстом Контом у першій половині 19 століття, вперше цей термін був використаний в 1831 році.

Огюст Конт (1798-1857рр.) – фундатор позитивістської соціології, видатний французький філософ і соціолог. Він ототожнював соціологію із суспільствознавством, але вважав, що соціологія повинна ґрунтуватись на позитивних фактах, а не на видумках і пустих міркуваннях, та будуватися по прикладу природничих наук. Він вважав, що саме соціологія здатна подолати стан анархії і хаосу, в якому знаходяться цивілізовані країни, але це повинна бути позитивна наука, заснована на достовірних дослідницьких фактах.

Герберт Спенсер (1820-1903рр.) – засновник органістичної школи в соціології. Йому належить гіпотеза еволюційного розвитку суспільства як соціального організму, всі частини якого виконують підтримуючу, розподільчу та регулятивну функції. Він є одним із засновників органічного (біологічного) напрямку в соціології.

Основні напрямки в соціології 19 ст.: соціал-дарвінізм, географічна школа, органічна школа, расово-антропологічний напрямок та соціологія марксизму.

Теорія соціал-дарвінізму сформувалася під впливом еволюційної теорії Ч.Дарвіна і була надзвичайно популярною в кінці XIX ст.. Представники цієї школи зводили закономірності розвитку людського суспільства до закономірностей біологічної еволюції, природнього відбору, боротьби за існування. Основні представники: Т. Мальтус, У. Самнер, Л. Гумплович.

Расово-антропологічна школа – один із найреакційніших різновидів соціології. Представники цієї школи інтерпретували суспільний розвиток як боротьбу «вищих» та «нижчих» рас (Ж.А. Гобіно, Ж.В. Ляпуж, Х.С. Чемберлен).

Географічна школа – продукувала ідею щодо ролі географічного середовища й окремих його складових (клімат, ґрунт, ландшафт, тощо) у розвитку конкретних типів суспільства. Представники цього напрямку Г.Т. Бокль, Л.І. Мечников, С.М. Соловйов та ін.

Органічна школа ототожнювала суспільство з організмом людини і пояснювала суспільне життя біологічними закономірностями. Характерні погляди висловлювали: Г. Спенсер, О.Г Стронін, А. Шеффле, А. Фульє, П.Ф. Лілієнфельд, та ін.

Марксистська школа соціології доводила, що саме економічні чинники визначають соціальне життя суспільства. Людина як соціальна істота формується в суспільстві, в процесі соціального життя, а вирішальними факторами у виділені людини із природи стали праця і мова. Представниками вважаються К.Маркс, Ф.Енгельс.

Класичний (академічний) період соціології – друга половина 19 ст. – перша половина 20 ст. У цей період нова наука остаточно утверджується завдяки зусиллям таких відомих учених як М. Вебер, Е. Дюркгейм, П. Сорокін, Г. Зіммель, Ф. Тьоніс та ін. Здобутками цих мислителів у загальних рисах був окреслений предмет соціології, сформульовано її закони, пояснено фундаментальні категорії.

- М. Вебер (1864-1920) – засновник «розуміючої» соціології та теорії соціальної дії.
- Е. Дюркгейм (1858-1917) – ввів новий предмет соціології – «соціальні факти», концепція «соціологізму».
- Г. Зіммель (1858-1918) – розглядав соціологію не як науку, яка має свій предмет, а як загальний метод для всіх наук.
- В. Парето (1848-1923) – розробив теорію функціонування і циркуляції еліт.

- П. Сорокін (1889-1968) – один з авторів теорії соціальної стратифікації і соціальної мобільності.

Основні напрямки сучасної світової соціологічної думки і соціології:

1. Теоретична соціологія:

- структурний функціоналізм (Т. Парсонс, Р. Мертон);
- соціологія конфлікту (Л. Козер, Р. Дарендорф);
- символічний інтеракціонізм (Д. Мід, Г. Блумер);
- феноменологічна соціологія (А. Шюц);
- психоаналітичні теорії (неофрейдизм: К. Хорні, Е. Фромм);
- концепція соціального обміну (Д. Хомакс).

2. Емпірична соціологія:

- чиказька школа;
- колумбійська школа;
- гарвардська школа.

Основні представники: В. Томас, Р. Парк, Ч. Кулі, Д. Мід, Е. Берджерс.

Соціологічна думка в Україні.

Історія суспільно-політичних ідей в Україні має особливості у зв'язку з відсутністю протягом багатьох століть своєї державності. Втім українська соціально-політична теорія має давню історію. Перші спроби осмислення соціального буття ми зустрічаємо в «повчаннях», «проповідях», «патериках», «житіях святих» та літописах доби Київської Русі. В цих джерелах відображено не тільки моральні принципи і настанови, але і роздуми про історію, владу, державу, відомості про склад населення, його розшарування, ідея єдності руських земель і т.д.

Вагомий внесок у розвиток соціологічної теорії зробив Г.С.Сковорода, який найголовнішою з наук вважав науку про людину та її щастя. Його концепція спорідненої праці, що становить не лише засіб існування, а й найвищу насолоду для людини, має актуальність і сьогодні. Важко переоцінити значення національно-визвольної ідеї Кирило-Мефодіївського братства та праць М.Костомарова, Т.Шевченка, П.Куліша, що формували соціально-політичну та соціологічну думку.

Початком української соціології прийнято вважати кінець 19-го – початок 20-го століття. Серед учених, які досліджували проблеми українського суспільства необхідно виділити М. Драгоманова, Х. Вовка, І. Подолинського, М. Ковалевського, О. Потебню, Б. Кістяківського, І. Франка, М. Грушевського, В. Липинського, Д. Донцова, М. Шаповала та ін. М. Драгоманов був одним із засновників української соціології, людиною, що перша використала поняття «соціологія» в курсі своїх лекцій. Він вважав соціологію універсальною, але й точною наукою про суспільство. М. Драгоманов вірив у невідворотність соціального прогресу, ідеалом суспільно-політичного устрою був для нього західний парламентаризм у поєднанні із земським рухом. М. Ковалевський вважав, що тільки соціологія здатна відкрити чинники, необхідні для існування суспільного порядку і блага, дотримувався позитивістської класифікації наук О. Конта. О. Потебня досліджував проблеми «психології народів», вивчав мову

як основу етносу. М. Грушевський досліджував проблеми української державності. У своїх численних працях він довів, що українська державність веде свій родовід ще з Київської Русі, яка була першою державою саме українського народу. Справжнім осередком вітчизняної соціології стала створена і очолена ним у 20-х рр. 20 ст. кафедра соціології. Богдан Кістяківський – вважав, що головним завданням у сфері соціальних наук є перетворення соціології на справжню науку про суспільство. Політична соціологія В'ячеслава Липинського сповнена пафосом боротьби за незалежну українську державу. М. Шаповал – видатний соціолог і публіцист, один з перших зрозумів практичне значення соціології як науки. Як політичний діяч і вчений М. Шаповал відзначав велику роль соціології як науки для вирішення проблем відродження України. Ним був створений у 1924 р. у Празі Інститут громадознавства, де був відділ соціології і політики для дослідження соціальних процесів та форм людських організацій українського суспільства. На жаль, з кінця 20-х і до середини 80-х років соціологія як наука в умовах «радянського» періоду України практично була повністю викорінена, опинилася під забороною і забуттям. З початком перебудови вона відновила свій статус в Україні і сьогодні є однією із фундаментальних наук про суспільство.

Питання для самостійного вивчення

1. Наукові дискусії навколо предмета соціології.
2. Макро- і мікросоціологічні підходи в соціології.
3. Роль і значення соціології в суспільному реформуванні українського суспільства.

Список літератури

1. Барвінський А.О. Соціологія. Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів / А.О. Барвінський. – К. : Центр навч. літератури, 2005. – 328 с.
2. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер [пер. з нім. О. Погорілий]. – К. : Основи, 1998.
3. Вербець В.В. Соціологія : навчальний посібник / В.В. Вербець, О.А. Субот, Т.А. Христюк. – К. : КОНДОР, 2009. – 550 с.
4. Гіденс Е. Соціологія / Ентоні Гіденс. [пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник]. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
5. Дворецька Г.В. Соціологія : навч. посібник / Г.В. Дворецька. – К.: КНЕУ, 1999.
6. Жоль К.К. Соціологія : навч. посібник / К.К. Жоль. – К. : Либідь, 2005. – 440 с.
7. Захарченко М.В. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.) / М.В. Захарченко, О.Г. Погорілий. – К. : Либідь, 1993.
8. Капитонов Э.А. Социология XX века / Э.А. Капитонов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996.

9. Лукашевич М.П. Соціологія. Загальний курс : Підручник / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К. : Каравела, 2004. – 456 с.
10. Нестуля О.О. Соціологія : практикум. Модульний варіант : навч. посіб / О.О. Нестуля. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
11. Піча В.М. З історії української соціологічної думки / Матеріали до лекції з курсу «Соціологія» / В.М. Піча, Н.Й. Черниш, Л.Й. Кондратик. – Л., 1995.
12. Подольська Є.А. Соціологія : 100 питань – 100 відповідей / Є.А. Подольська, Т.В. Подольська. – Київ : «ІНКОС», 2009. – 352 с.
13. Попова І.М. Соціологія. Пропедевтичний курс : підручник для студентів вищих навчальних закладів / І.М. Попова. – К. : Тандем, 1996.
14. Примуш М.В. Загальна соціологія : навчальний посібник / М.В. Примуш. – К. : «Професіонал», 2004. – 502 с.
15. Раймон Арон, Етапи розвитку соціологічної думки / Раймон Арон [пер. з фр. Г. Філіпчука]. – К. : Юніверс, 2004. – 688 с.
16. Ручка А.О. Курс історії теоретичної соціології / А.О. Ручка, В.В. Танчер. – К. : Наукова думка, 1995.
17. Сірий Є.В. Соціологія : загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навч. посіб / Є.В. Сірий. – К. : Атіка, 2004. – 480 с.
18. Смелзер Н. Соціологія / Н. Смелзер [пер. з англ.]. – М. : Феникс, 1998.
19. Соціологічна думка України : навч. посібник / М.В. Захарченко та ін. – К. : Заповіт, 1996.
20. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / під заг. ред. В.І. Воловича. – К., 1998.
21. Соціологія : курс лекцій / В.М. Піча та ін. – К. : Заповіт, 1996.
22. Соціологія : курс лекцій / [за ред. Старовойта Г.С.]. – Т. : Астон, 1999.
23. Соціологія : навч. посіб. / [за ред. С.О. Макєєва]. – К. : Т-во «Знання», 2005. – 455 с.
24. Соціологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.І. Волович та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 808 с.
25. Соціологія : підручник / [за заг. ред. В.П. Андрющенка, М.Г. Горлача]. – Х.-К., 1998.
26. Соціологія : підручник / Н.П. Осипова та ін. – К. : Юрінком інтер, 2003. – 336 с.
27. Соціологія : посібник для студентів вищих навчальних закладів / [за ред. В.Г. Городяненка]. – К. : Академія, 2002. – 560 с.
28. Танчин І.З. Соціологія : навч. посіб. / І.З. Танчин. – К. : Знання, 2007. – 351 с.
29. Томпсон Д.Л. Соціологія : ввідний курс / Д.Л. Томпсон, Д. Пристли [пер. с англ.]. – М. : ООО Фирма; Львов : Ініціатива, 1998.
30. Черниш Н. Соціологія : підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К. : Знання, 2009. – 468 с.
31. Шаповал М. Загальна соціологія / М. Шаповал. – К. : Укр. центр. духов. культури, 1996.

32. Юрій М.Ф. Соціологія : підручник / М.Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2007. – 288 с.
33. Якуба О.О. Соціологія : навчальний посібник для студентів / О.О. Якуба. – Х. : Константа, 1996.

План семінарського заняття на тему: «Суспільство як соціальна система»

1. Суспільство як соціальна реальність:
 - 1) поняття суспільства. Суспільство і природа.
 - 2) ознаки і структура суспільства
 - 3) еволюція уявлень про суспільство як соціальну систему
 - 4) історичні типи суспільства
 - 5) глобальні проблеми сучасного суспільного розвитку
 - 6) перехідний стан сучасного українського суспільства.
2. Основні компоненти соціального життя:
 - 1) соціальні групи (спільності)
 - 2) соціальні інститути
 - 3) соціальні дії, взаємодія, зв'язки та відносини
 - 4) соціальні цінності
 - 5) соціальні норми
3. Соціальні зміни і процеси
 - 1) поняття та основні соціологічні теорії соціальних змін
 - 2) масштаби і види соціальних змін
 - 3) типи, форми та масштаби соціальних процесів.
4. Соціальний прогрес : критерії і тенденції

Теми рефератів

- соціальна еволюція і революція.
- марксистська трактовка суспільства.
- теорія індустріального та постіндустріального суспільства.
- релігія як соціальний інститут.
- наука як соціальний інститут.

Тези до вивчення теми

Об'єктом соціології є суспільство як цілісна соціальна система. Однак поняття «суспільство» має багато трактувань як серед соціологів так і серед представників інших суспільних наук, що свідчить про складність і багатогранність цього поняття.

Одна із проблем – це співвідношення природи і суспільства. Поняття «природа» в науковій літературі вживається в двох значеннях. У широкому розумінні слово «природа» охоплює і суспільство, і навколишній світ у всій багатоманітності своїх проявів, тобто є синонімом Всесвіту. У вузькому

розумінні природа – це частина світу, яка умовно кажучи є природнім середовищем, в якому живе суспільство, Проблема взаємодії природи і суспільства, це проблема взаємодії цілого і його складової. Суспільство – це унікальна, особлива частина природи, що є результатом людської взаємодії, проте залишаючись частиною природи, воно залежить від неї. Природа первинна. Вона є необхідною умовою матеріального життя суспільства, зокрема фізичного і духовного життя людини, джерелом ресурсів, що використовуються у виробництві, одночасно вона є і середовищем існування суспільства. Єдність природи і суспільства обумовлюються процесом матеріального виробництва. Історія розвитку суспільства є продовженням історії розвитку природи. З іншої сторони – унікальність суспільства в тому, що тут діють люди, які наділені розумом, свідомістю, самосвідомістю, волею, здатні виробляти знаряддя праці і т.д.

Уявлення про суспільство та його специфіку почали формуватися *ще* в Стародавньому світі. На протязі довгого часу суспільство ототожнювалось то з державою, то з продуктом Божої волі, то з результатом суспільного договору, або з живим організмом. В 19 ст. з'являються праці, в яких поняття «суспільство» аналізується з точки зору соціології. Зокрема, наприклад, Огюст Конт розглядав суспільство як функціональну систему, структуру якої складають сім'я, класи та держава, що виникає на основі розподілу праці і солідарності між індивідами, Е.Дюркгейм вважав, що суспільство є надіндивідуальною реальністю, яка базується на колективних уявленнях, М.Вебер досліджував суспільство як взаємодію людей, що є продуктом соціальних дій, Т. Парсонс характеризував суспільство як систему відносин, засновану на нормах і цінностях та ін.

В порівнянні з 19 ст. в наш час поняття «суспільство» по змісту мало змінилося. Проте неоднозначність трактування поняття «суспільство» є результатом розробки різноманітних концепцій суспільства, в основі яких різні погляди на причини і процес виникнення суспільства. У філософській і соціологічній думці 19 століття виділялось два основних різновиди системних уявлень про суспільство: системно-механістичний і системно-органістичний. В 20 столітті суспільство розглядається як цілісна соціальна функціональна система.

При цьому необхідно мати на увазі, що люди ведуть колективний, суспільний спосіб життя. Людське суспільство – це спільнота (об'єднання) людей, що живуть в середовищі собі подібних. Ми не «самітники», нас об'єднує багато факторів спільної життєдіяльності. З іншої сторони людське суспільство як спільнота, об'єднання – не просто акт доброї волі, а жорстока необхідність виживання.

В широкому розумінні «суспільство» – це сукупність всіх способів взаємодії та форм об'єднання людей, в якій знаходить прояв їх взаємозалежність один від одного і які склалися історично.

У більш вузькому сенсі суспільство виступає структурно або генетично визначеним типом спілкування людей, посталим як певна історична цілісність або система.

Суспільство, як соціальна система – це цілісне утворення, основними елементами якого є люди, їх зв'язки і відносини. Суспільство складається з безлічі індивідів, але не являє собою простої суми чи випадкового скупчення людей, це не сумативна, а цілісна система, з якостями, яких немає у жодного із складових її елементів окремо.

Ознаки суспільства:

- спільність території, на якій проживають люди, що взаємодіють і спілкуються між собою;
- здатність підтримувати і відтворювати високу інтенсивність внутрішніх зв'язків;
- автономність і самодостатність, самовідтворення, саморегуляція і саморозвиток;
- цілісність і сталість суспільства, як певного єдиного цілого;
- певний рівень розвитку культури з усталеною системою норм і цінностей.

Із соціологічної точки зору американський соціолог Едуард-Альберт Шіллз суспільством вважав об'єднання, що відповідає таким критеріям:

- воно не являється елементом більшої системи;
- ідентифікація з певною територією;
- укладення шлюбів між представниками даного об'єднання (суспільства);
- поповнення за рахунок дітей, які визнані представниками цього суспільства;
- існування його у тривалішому часі, ніж середня тривалість життя окремого індивіда;
- єдність загальної системи цінностей (традицій, норм, звичаїв, законів, правил тощо)

Структура суспільства.

Суспільство як система, структурно складається із людства в цілому (макрорівень), соціальних спільнот з утвореними ними соціальними інститутами (мезорівень), індивідів (мікрорівень).

Можливі й інші спроби розгляду структури суспільства, де її складовими розглядаються економічна, соціальна, політична і культурна підсистеми.

Є і такий підхід, коли структуру суспільства визначають як єдність таких елементів: індивіди, соціальні групи і спільності, соціальні дії, взаємодії, зв'язки та відносини, соціальні цінності і норми.

На думку американського соціолога Алвіна Тоффлера структуру суспільства визначають такі компоненти:

- 1) техносфера (енергетична підсистема, система виробництва, розподілу);
- 2) соціосфера (різні соціальні інститути);
- 3) біосфера;
- 4) сфера влади (формальні і неформальні інститути політики);
- 5) іоносфера (система інформації та соціальної комунікації);
- 6) психосфера (сфера міжособистісних стосунків).

Погляди на причини і процес виникнення суспільства зводяться до трьох основних теорій:

1. Природна (праця відіграла вирішальну роль у процесі виділення людини із природи);
2. Божественна (Бог створив людину, заповів їй матеріальний світ і моральний закон);
3. Космічна (людина є продуктом інопланетного розуму).

Типи суспільств.

Типологізація суспільств – це класифікація суспільств на основі визначення найважливіших і найсуттєвіших ознак, типових рис, які відрізняють одні суспільства від інших. Типології суспільств, як і типології будь-яких соціальних явищ, можна розглядати як метод наукового пізнання, що полягає в диференціації різних суспільств за певною ознакою з наступним їхнім групуванням за схожими рисами.

Для більш чіткого визначення суті суспільства і вирішення проблеми його типологізації необхідно розрізнити поняття «суспільство», «країна», «держава». Країна – це відокремлена територія незалежного проживання суспільства зі своїми кордонами і суспільним устроєм. Держава – це форма політичної організації суспільства, носій публічної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством від імені народу. Суспільство – соціальна організація певної країни, основою якої є соціальна структура.

В історії розвитку суспільної думки можна виділити декілька підходів до виділення типів суспільств. «Цивілізаційний» - виділяє три основних періоди в розвитку суспільства: дикість, варварство, цивілізація. При «формаційному» підході вся історія людства поділяється на п'ять суспільно-економічних формацій: первіснообщинна (родова), рабовласницька, феодальна, капіталістична, комуністична. Якщо за основу типологізації брати критерії чисельності рівнів управління і ступінь соціальної диференціації, то суспільства можна поділити на прості і складні. За способами здобуття засобів до існування суспільства поділяють на такі типи: суспільство мисливців і збирачів, скотарське суспільство, аграрне суспільство, цивілізації.

В сучасній західноєвропейській соціології, суспільства поділяють на традиційні, індустріальні та постіндустріальні. Це так звана технократична типологія, яка набула особливої популярності в другій половині 20 століття.

Традиційне суспільство – суспільство з аграрним устроєм, з малорухомими соціальними структурами, із заснованим на традиції способом соціокультурної регуляції. Це первісне (родове), рабовласницьке і феодальне суспільство, що характеризується низькими темпами розвитку виробництва, великою інертністю, несприйнятністю до нововведень.

Індустріальне (промислове, капіталістичне) суспільство – суспільство, яке безпосередньо визначається рівнем технічного, індустріального розвитку. Термін «індустріальне» суспільства використовували: О. Конт, Е. Дюркгейм, Р. Арон, У. Ростоу, Д. Белл. Індустріальне – в розумінні капіталістичне. В

капіталістичному суспільстві головна форма економічної організації знаходиться в приватній власності, а підприємець є і власником і головним суб'єктом управління трудовим процесом та робітниками.

Постіндустріальне (інформаційне, технотронне) суспільство. Поява концепції обумовлена структурними змінами в економіці і культурі найбільш розвинутих країн світу, починаючи з другої половини 20 ст. Термін «постіндустріальне суспільство» ввів у науковий обіг американський соціолог Д. Рісмен у 60-х рр. 20 століття, значного поширення набув він із виходом однойменної книги Д. Белла в 1973р. Прибічниками теорії постіндустріалізму стають багато західних учених, які використовують різну термінологію, зберігаючи єдність у трактуванні сутнісних рис постіндустріального суспільства, Так Р. Дарендрф уживає термін «посткапіталістичне суспільство», А. Етціоні – «постсучасне», Е. Тоффлер, Р. Арон – «інформаційне», З. Бжезінський – «технотронне» та ін. Постіндустріальне – це суспільство, в якому різко зростає роль знання та інформації, а в організації управління трудовим процесом основна роль належить професійним управлінцям – менеджерам. Це суспільство виникло завдяки стрімкому розвитку засобів масової інформації, засобів масової комунікації, інформаційних технологій, автоматизованих і числових систем управління, новітніх технологій і т.д. Згідно теорії постіндустріального суспільства, індустріальне суспільство переростає у постіндустріальне суспільство, яке характеризується домінуючою роллю сфери послуг, переходом влади до вчених і технократів. В такому суспільстві на основі нових технологій (переважно мікроелектроніки) відбувається різке збільшення випуску продукції, здійснюється перехід від товаровиробничої до обслуговуючої економіки, вводяться елементи планування і контролю над технологічними змінами.

Однією з характерних особливостей сучасного світу є загострення глобальних проблем, які за характером прояву виходять за рамки державних, національних чи регіональних інтересів і від вирішення яких без перебільшення залежить майбутнє всього людства. Глобальні проблеми сучасного суспільного розвитку: урбанізація, економічна та політична модернізація, інформаційна революція, взаємодія та взаємовплив культур, проблема гонки озброєнь, захисту здоров'я людини, захисту навколишнього середовища, захисту прав і свобод людини, тероризм, тощо. Особливістю тих проблем є те, що вони не є породженням природних катастроф, а є результатом людської діяльності і їх вплив на суспільство зростає.

Основні компоненти соціального життя.

Основою суспільства як соціальної системи є індивіди, соціальні групи і спільності, соціальні організації, соціальні інститути, соціальні цінності і норми, соціальні дії, взаємодії, зв'язки та відносини між людьми, що є стійкими і відтворюються в історичному процесі, переходячи від покоління до покоління.

Соціальна дія – це дія людини, яка співвідноситься з діями інших людей, або орієнтується на них. Поняття «дія», «соціальна дія» уперше запровадив і

обґрунтував М.Вебер. Дія, за Вебером, – людська поведінка, якій суб'єкт надає певного сенсу (мотивації). Соціальною дією вчений назвав дію, яка за своїм сенсом, що вкладає в неї діючий індивід чи група, орієнтована на відповідну поведінку інших співучасників взаємодії, тобто на певні очікування. Отже, на думку М.Вебера, соціальна дія має принаймні дві необхідні ознаки: по-перше, вона повинна мати суб'єктивну мотивацію індивіда чи групи, бути усвідомленою; по-друге, бути орієнтованою на минулу, нинішню чи очікувану в майбутньому поведінку інших людей (друзів, рідних, колег тощо). Окремі соціальні дії є ланками системи, яка називається взаємодіями.

Під соціальною взаємодією розуміють систему взаємообумовлених соціальних дій, зв'язаних причинною залежністю, при якій дія одного суб'єкта є одночасно причиною і наслідком відповідних дій других суб'єктів. Соціологи виділяють наступні типи взаємодій: співробітництво, суперництво, кооперація, конкуренція, конфлікт та ін. Соціальні взаємодії – це форма соціальних зв'язків, що реалізуються в обміні діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, уміннями, навичками та у взаємному впливі людей, соціальних груп. Об'єктивною основою соціальної взаємодії є спільність чи розбіжність інтересів, близьких чи віддалених цілей.

Соціальні зв'язки людини – являють собою багатоманітність взаємодій, що складаються із дій і зворотних реакцій.

Соціальні відносини – це відносини між групами людей, які займають різне становище в суспільстві, беруть неоднакову участь в його економічному, політичному, культурному житті, відрізняються способом життя, рівнем та джерелами доходу, структурою особистісного споживання. Соціальні відносини являють собою відносини рівності та нерівності соціальних груп за їх становищем та роллю в суспільному житті. Основними різновидами соціальних відносин є соціально-економічні, соціально-політичні, трудові, духовні тощо.

Соціальна група – відносно стійка сукупність людей, пов'язаних спільними інтересами, цінностями, ідеалами, уподобаннями, нормами поведінки, що склалася у межах історично визначеного суспільства. Соціальні групи характеризуються:

- 1) стійкою взаємодією, що забезпечує їх цілісність;
- 2) відносно високим ступенем спільності;
- 3) чітко вираженою однорідністю складу, тобто наявністю ознак, притаманних усім індивідам;
- 4) входженням у більш широкі спільності, як структурні елементи.

В залежності від інтересу виникають малі, середні і великі соціальні групи. Крім того виділяють також інші різновиди груп: первинні і вторинні, умовні та реальні, формальні і неформальні, референтні, статусні, групи належності, тощо. Кожна людина одночасно є представником декількох соціальних груп.

Соціальний інститут – це історично сформована, стійка форма організації спільної діяльності людей. Кожний соціальний інститут характеризується наявністю: установ і закладів, цілі діяльності, набором соціальних позицій і

ролей, системи засобів заохочення і покарання. Суспільство являє собою систему соціальних інститутів, найбільш фундаментальними із яких є власність, сім'я, держава, наука, виховання, освіта, культура, церква, тощо. Соціальні інститути поділяються на економічні, політичні, родинні, культурні, стратифікаційні. Інституціональна діяльність здійснюється людьми, організованими в групи чи асоціації, де проведений поділ на статуси і ролі, відповідно до потреб даної соціальної групи чи суспільства в цілому. Інститути, таким чином підтримують соціальні структури і порядок в суспільстві.

Соціальні цінності – значимість явищ і процесів реальної дійсності з погляду їх відповідності потребам суспільства, соціальних спільнот і груп та особистості, моральні та естетичні вимоги, які виробила загальнолюдська культура. Такими соціальними цінностями є соціальна справедливість, людська гідність, громадський обов'язок, солідарність. Цінностями називається вся сукупність знаків, символів і явищ, якими індивід чи група керуються у своїй поведінці.

Соціальні норми – це правила, що відображають вимоги суспільства, соціальної групи до поведінки особистості і груп у їх взаємовідносинах одна з одною. Вони формуються з врахуванням уявлень членів суспільства про допустиме, можливе, бажане, необхідне. Сутністю соціальних норм є правила чітко вираженого соціального характеру. Соціальні норми виникають у процесі історичного розвитку, концентруючи досягнення людства в організації суспільного життя, передаються із покоління в покоління, тобто є спадкоємними. За регулятивними особливостями соціальні норми поділяються на норми моралі, норми права, норми-звичаї.

Соціальні зміни і процеси

Соціальне життя – це безперервний процес, який постійно самооновлюється, перебудовується і змінюється, внаслідок якого суспільство стає іншим, зберігаючи свою стабільність і залишаючись у певному сенсі тим самим суспільством.

Суспільство знаходиться в постійному русі, зазнає постійних змін, пов'язаних з переходом соціальних явищ із одного стану в інший, виникненням того чи іншого явища чи елемента. Соціальні зміни – процес виникнення нових явищ, структур, характеристик у різних соціальних системах і підсистемах під час їх взаємодії. Це поняття фіксує факт зрушення, зміни в широкому розумінні слова.

Термін «соціальна зміна» був введений у науковий обіг в 1923 р. американським соціологом У. Огберном в його книзі «Соціальна зміна».

Чинники соціальних змін. Серед найбільш вагомих чинників, які викликають зміни в поведінці людей, а також культурі та структурі суспільства, виділяють наступні: фізичне середовище (довкілля, технології), населення (міграція, старіння, зростання), конфлікти навколо ресурсів і цінностей, інновації (відкриття, винаходи, нововведення, модернізація), дифузія (взаємовплив культур).

Основні теорії соціальних змін:

- Еволюційна модель. (О. Конт, Г. Спенсер, Л. Уорд, Г. Ленські та ін.). Характерною рисою еволюціоністських теорій було визнання закономірності, природності, необхідності, спрямованості, тривалості змін. Соціальна еволюція

аналогічна еволюції біологічній. Якщо в природі боротьба за існування, то в суспільстві вільна конкуренція, де найбільш пристосовані виживуть, а непристосовані відіmrуть. О. Конт соціальну зміну виразив через ідею прогресу, ототожнюючи соціальну динаміку з соціальним поступом. Послідовники: американський соціолог Лестер Уорд наповнив концепцію еволюціонізму гуманістичним змістом, вважав, що розвиток залежить від волі і розуму людини; американські соціологи Герхард і Джін Ленські – еволюція суспільства залежить від рівня розвитку технології і способу економічного виробництва і кожному суспільстві властиві власні шляхи розвитку; ряд авторів вважають, що еволюція не односпрямована, а різновекторна.

- Циклічна модель. (О. Шпенглер, А. Тойнбі). Лінійного прогресу не існує, а натомість є цивілізаційні цикли, у межах яких повторюється історія. Протягом усієї історії людства існує певна кількість цивілізацій.

- Функціоналістська модель, (Т. Парксон) Суспільство це система, яка прагне до рівноваги, а зміни відбуваються тоді, коли рівновага порушується. Соціальні зміни ототожнюються з адаптацією.

- Конфліктологічна модель. (Л. Козер, Р. Дарендорф). Джерелом розвитку суспільства є класова боротьба.

Типи соціальних змін: рух і розвиток, адаптивні і трансформаційні, кількісні та якісні. Форми соціальних змін: еволюція і революція.

Поняття соціальний розвиток у вузькому розумінні слова – це не всякий рух суспільства, не будь-яка його зміна, а лише така, яка пов'язана з більш-менш глибокими його трансформаціями, що ведуть до появи нових суспільних відносин, інститутів, норм, цінностей. У повсякденній свідомості поняття «зміна» і «розвиток» ототожнюються і зміна в суспільстві розглядається як його розвиток. Однак соціальна зміна може привести до розвитку суспільства, а може і не привести. Одна з відмінних рис соціального розвитку полягає в тому, що соціальні зміни, які відбуваються в його рамках, мають визначену спрямованість, що виключає хаотичне, довільне, невзаємопов'язане накопичення таких змін.

Основні підходи до характеристики соціального розвитку:

- Соціокультурний – теорія культурно-історичних типів.
- Формаційний – шлях розвитку суспільства йде через зміну суспільно-економічних формацій.
- Цивілізаційний – найважливішим фактором розвитку суспільства є тип цивілізації.

Соціальний процес – послідовна зміна явищ соціального буття, соціальні зміни в динаміці. Функціонування й розвиток суспільства відбувається в різних формах соціальних процесів. Найважливішими рисами соціальних процесів є їх загальність і зв'язок із суб'єктом, який здійснює процес. Характеризуючи соціальні процеси, необхідно брати до уваги стадійність, фазність та етапність їх перебігу і розвитку.

Функціонування й розвиток суспільства відбувається в різних формах соціальних процесів

Аналіз соціальних процесів тісно пов'язаний з проблемою їх класифікації.

Виділяють такі соціальні процеси: кооперація, конкуренція, пристосування, конфлікт, асиміляція, урбанізація, стабілізація, деградація, співробітництво, мобільність і т.д.

Пристосування – прийняття індивідом чи групою культурних норм, цінностей та шаблонів нового середовища.

Співробітництво – соціальний процес, який полягає в узгодженні діяльності індивідів, груп для досягнення загальної мети .

Суперництво – соціальний процес, який полягає у зіткненні протилежних інтересів індивідів за допомогою засобів, якими вони хочуть реалізувати власні інтереси.

Конфлікт – соціальний процес, у якому індивід чи група прагнуть досягнення власних цілей шляхом усунення, знищення чи підпорядкування собі іншого індивіда чи групи з подібними цілями.

Соціальна дезорганізація – сукупність соціальних процесів, які спричиняють у межах певної спільноти зміни, що не відповідають нормам, оцінюються негативно і перевищують допустимі межі, загрожують нормальному розвитку процесів колективного життя.

Міграція – процес зміни постійного місця проживання індивідів чи груп.

Соціальна мобільність – процес переміщення індивідів між ієрархічними або іншими елементами соціальної структури.

Соціальний прогрес – це такий напрям розвитку людського суспільства, що характеризується незворотними змінами людства, соціальних груп та індивідів, в результаті здійснення переходу від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш досконалого. Зміни в суспільстві відбуваються не хаотично, а мають визначену спрямованість. Суспільство розвивається від простого до складного, від менш розвинутого до більш розвинутого, тобто прогресивно, поступально. З кожною новою історичною епохою людство піднімається на усе більш високу ступінь пізнання природи, розвитку знарядь праці, задоволення своїх потреб, удосконалення організації громадського життя. Звичайно, не можна представити хід історії гладкою, рівною, безупинно висхідною лінією соціального розвитку, яка не знає поворотів, зламів, зигзагів тощо. Але все це не визначає загальну лінію історичного розвитку в цілому на досить тривалий період, не ставить під питання позитивну, прогресивну спрямованість цього розвитку.

Джерелом соціального прогресу є потреби та інтереси людей.

Критерії соціального прогресу: відповідність суспільного устрою природі людини; розвиток продуктивних сил; рівень знань; рівень і характер виробництва; устрій політичної системи; міра диференціації та інтеграції суспільства.

Перехід від однієї якості суспільства до іншої отримав назву модернізація. В соціології розрізняють два види модернізації. Органічна модернізація – відбувається завдяки ресурсам власного розвитку, підготовленою внутрішньою еволюцією суспільства. Неорганічна модернізація – є реакцією на досягнення розвинутіших країн, формою «наздоганяючого розвитку» з метою подолання історичної відсталості.

Соціальні зміни в Україні

Сьогодні Україна знаходиться на етапі навздогінної модернізації. Під терміном модернізація розуміють перехід від традиційного аграрного суспільства до світського, урбанізованого, індустріального. Процес модернізації в Україні не можна розглядати тільки з технологічних позицій, як процес винятково економічного розвитку. Модернізація в Україні розвивається як ряд процесів, які переплітаються і впливають один на одного: соціального, інституційного, політичного, культурного.

В Україні набуття державної незалежності відбувалося одночасно із соціальним трансформуванням, перетворенням суспільних структур з авторитарно-бюрократичних на ліберально-демократичні. Комплекс об'єктивних чинників, а також грубі помилки у суспільному врядуванні зумовили загострення соціальних протиріч, соціально-економічну кризу, соціальну аномію, занепад моральності тощо, Український соціум перебуває в стані посттоталітарного синдрому, вийти з якого не вдається по наш час.

Питання для самостійного вивчення

1. Характерні риси індустріального і постіндустріального суспільства
2. Феномен «середнього класу» та його соціальні функції
3. Соціальна еволюція і революція

Список літератури

1. Вербець В.В. Соціологія : навчальний посібник / В.В. Вербець, О.А. Субот, Т.А. Христюк. – К. : КОНДОР, 2009. – 550 с.
2. Дворецька Г.В. Соціологія : навч. посібник / Г.В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 1999.
3. Лукашевич М.П. Соціологія. Загальний курс : підручник / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К. : Каравела, 2004. – 456 с.
4. Нестуля О.О. Соціологія : практикум. Модульний варіант : навч. посіб. / О.О. Нестуля. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
5. Практикум з соціології : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / [за ред. В.М. Пічі]. – Львів : «Новий світ – 2000», 2004. – 368 с.
6. Примуш М.В. Загальна соціологія : навчальний посібник / М.В. Примуш. – К. : ВД» Професіонал», 2004. – 592 с.
7. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / [під заг. ред. В.І. Воловича]. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998.
8. Соціологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.І. Волович, М.І. Горлач, В.Г. Кремень та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 808 с.
9. Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / [за ред. В. Городяненка]. – К. : Академія, 1999.
10. Соціологія : курс лекцій / В.М. Піча та ін. – К.: «Заповіт», 1996.
11. Соціологія : підручник / [за ред. В.П. Андрющенко, Н.І. Горлача]. – Х., 1998.

12. Танчин І.З. Соціологія : навч. посіб. / І.З. Танчин. – К. : Знання, 2007. – 351 с.
13. Социология. Основы общей теории. – М., 1996.
14. Черниш Н. Соціологія : підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К. : Знання, 2009. – 468 с.
15. Якуба О.О. Соціологія. Навчальний посібник для студентів / О.О. Якуба. – Х. : Константа, 1996.

**План семінарського заняття на тему:
«Соціальна структура і соціальна стратифікація»**

1. Соціальна структура суспільства:
 - 1) поняття соціальної структури;
 - 2) соціальні групи як основний елемент соціальної структури;
 - 3) соціальна нерівність як об'єктивна основа соціальної диференціації суспільства;
 - 4) соціальні інтереси і їх роль в становленні соціальної структури суспільства.
2. Види соціальних структур:
 - 1) соціально-класова структура (клас, верства, прошарок);
 - 2) соціально-демографічна структура. Молодь, як соціальна група;
 - 3) соціально-етнічна;
 - 4) соціально-територіальна;
 - 5) соціально-професійна.
3. Теорія соціальної стратифікації і соціальної мобільності:
 - 1) поняття соціальної стратифікації та її історичні типи
 - 2) суть теорії соціальної стратифікації
 - 3) види і типи стратифікації;
 - 4) поняття соціальної мобільності і її вплив на розвиток соціальної структури.
4. Класова теорія соціальної структури суспільства
5. Основні напрямки соціоструктурних змін в сучасному українському суспільстві.

Теми рефератів

- Основні напрямки та джерела формування середнього класу в Україні
- Причини соціальної нерівності.
- Соціальний портрет сучасного підприємця.
- Місто і село – соціально-територіальні спільності.
- Природа нації та фактори її розвитку.
- Сучасна соціальна структура України.

Тези до вивчення теми

Суспільство є складною соціальною системою, структурно організованою цілісністю, яку утворюють різні елементи, компоненти, підрозділи. У свою чергу вони теж мають певний рівень організованості й упорядкованості власної

структури. Таким чином суспільство постає як складна, багаторівнева, соціальна система. Передумовою структурованості суспільства є природа, яка поділила людей за віком, статтю, расою. Окрім того, у процесі життєдіяльності люди залучаються до спілкування, створюють розгалужену систему взаємодій. Ця сукупність зв'язків і утворює соціальну структуру.

Структура з лат. – «будова», «розміщення», «порядок». Під «структурою» розуміють сукупність функціонально пов'язаних між собою елементів, зв'язків і залежностей, що складають внутрішню будову об'єкта.

В широкому розумінні, соціальна структура суспільства це ієрархічно упорядкована сукупність індивідів, соціальних груп, спільнот, організацій, інститутів, об'єднаних стійкими зв'язками і відносинами. Іншими словами, це внутрішній устрій суспільства, який складається з відповідно розташованих, упорядкованих елементів, що взаємодіють між собою.

У більш вузькому розумінні під поняттям «соціальна структура» – соціологи розуміють сукупність взаємозв'язаних між собою й упорядкованих відносно одна одної стабільних спільностей людей – соціальних груп, певний порядок їх взаємозв'язку і взаємодії.

Соціальна структура – це спосіб закономірного зв'язку елементів соціальної системи на певному етапі її розвитку. Кожен історичний етап у розвитку суспільства характеризується своєю соціальною структурою, що історично розвивається і включає безліч різнорідних елементів – від окремих індивідів до великих спільностей чи груп людей. Але це не тільки елементи, а й те, що поєднує їх, утримує від розпаду, впорядковує і надає структурної конфігурації.

У будь-якому суспільстві існує певна кількість соціальних груп, які:

- посідають різні місця в системі соціальних нерівностей цього суспільства, у диференціації його населення за критеріями влади, власності, доходу тощо;

- пов'язані між собою політичними, економічними й культурними відносинами;

- є суб'єктами функціонування всіх соціальних інститутів суспільства.

Значення вивчення й аналізу реальної соціальної структури суспільства полягає в тому, що соціальна структура є важливим соціальним регулятором еволюції суспільства, вона визначає шляхи розвитку й підвищення ефективності економіки, оскільки різні соціальні групи мають в ній абсолютно конкретний статус і намагаються реалізувати свої інтереси, Вона визначає сутність і основні напрямки політики в суспільстві, оскільки політичні відносини є відносинами між окремими групами з приводу використання, утримання чи захоплення влади.

У кожному суспільстві соціальні групи створюють певну соціальну ієрархію (стосунки рівності і нерівності, панування і підлеглості).

Поняття суспільна група є родовим щодо понять «клас», «суспільна верства», «колектив», «спільнота» і т.д., оскільки фіксує соціальні відмінності, які виникають між окремими сукупностями людей у процесі розподілу праці й діяльності на основі відношення до засобів виробництва, влади, характеру праці, фаху, освіти, рівня і структури прибутків, статі, віку та ін.

Становлення соціальної групи – це тривалий і складний процес її соціального визрівання, пов'язаний з усвідомленням свого стану, спільності інтересів, цінностей, формування групової свідомості і норм поведінки. Група стає соціально зрілою, коли вона усвідомлює свої інтереси, цінності, формулює норми, цілі і завдання діяльності.

Вивчення соціальної структури суспільства розпочав ще Платон. Розроблена ним модель соціальної структури передбачала три соціальні верстви: філософів, що управляють державою, воїнів і робітників (селян, ремісників). Нерівність цих груп було віднесено Платоном до рангу об'єктивного соціального закону.

Видатний французький соціаліст-утопіст Ш. Фур'є вирізняв у соціальній структурі п'ять верств: двір, знать, буржуазія, народ, чернь. Ці верстви між собою ворогують. Основною суперечністю суспільства є суперечність між багатими і бідними.

Об'єктивною основою розшарування, диференціації є соціальна нерівність. Соціальна нерівність є основою неоднорідності, розшарування в суспільстві, є його властивістю. Історія людства не знає суспільства без соціальної нерівності. Нерівність у доходах, владі, престижності занять, освіті і т.д., виникла разом з людським суспільством і ускладнювалась по мірі його розвитку. Соціальна рівність у широкому розуміння поняття – означає однаковий стан людей у суспільстві, а нерівність навпаки. Будь-яке суспільство є соціально структурованим. У ньому існують вищі і нижчі прошарки, нерівномірний розподіл благ і привілеїв, відповідальності і обов'язку, керуючі і керовані. Для визначення місця людини в соціальному просторі необхідно не лише знати її сімейний стан, громадянство, національність, ставлення до релігії, професію чи походження, але й місце її в соціальних групах.

Є декілька підходів до визначення причин соціальної нерівності:

- Т. Парсонс – пов'язує соціальну нерівність із різноманітністю функцій, соціальних ролей. «Ієрархія» функцій визначає ієрархію соціальних ролей. Винагорода здійснюється у відповідності з роллю.

- К. Маркс – пов'язує соціальну нерівність з різним становищем груп людей в системі матеріального виробництва, із відношенням їх до власності.

- М. Вебер – виділяє три компоненти соціальної нерівності: майнова нерівність, статусна і влада.

У соціальні групи людей об'єднують соціальні інтереси, що є реальними причинами дій і формуються в різних індивідів у зв'язку з різним становищем і роллю їх у суспільному житті. Спільність інтересів об'єднує людей, протилежність інтересів – роз'єднує. Таким чином люди об'єднуються в соціальні групи з метою відстоювання, захисту чи забезпечення своїх інтересів.

Спільні інтереси є рушійною силою будь-якої групи, спільноти. Інтереси – це зовнішній прояв потреби, що є усвідомленням, відчуттям необхідності певних умов життєдіяльності групи. Одні умови спонукають потребу привласнювати і споживати, а інші – створювати і примножувати. Історичний досвід свідчить, що жодне соціальне утворення, жодна соціальна група не поступаються своїми інтересами добровільно. Прохання враховувати інтереси

інших, заклики до гуманності, морально-етична аргументація тут не діють. Кожне соціальне утворення, соціальна група спрямовують свої зусилля на реалізацію власних інтересів за рахунок ущемлення інтересів інших. Однак особисті інтереси майже ніколи не виступають у «чистому» вигляді. Вони, як правило, завуальовані, поєднуються з ідеологічними поглядами, морально-етичними міркуваннями загального характеру. Щоб не стати жертвою обману, людина має навчитися за будь-якими політичними чи релігійними заявами, обіцянками, закликами до гуманізму бачити інтереси тих чи інших груп, кланів або окремих індивідів.

Соціологія виділяє такі види соціальних структур:

Соціально-класова структура – відображає найважливіший зріз соціальної структури класового суспільства, складну картину соціальної нерівності між суспільними класами.

Класи – це великі соціальні групи людей, існування яких у марксизмі пов'язується з певними фазами розвитку виробництва, їх місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва, їх відношенням до засобів виробництва, їх місцем в системі суспільної організації праці, і тією долею суспільного багатства, яку вони отримують. У М. Вебера – на формування класів впливають такі фактори як дохід, престиж і влада.

Елементами соціальної структури є верстви, які утворюють внутрішню структуру класів.

Соціальна верства – сукупність індивідів, зайнятих економічно й соціально рівноцінними видами праці, які отримують приблизно рівну матеріальну і моральну винагороду (наприклад, робітники низької, середньої та високої кваліфікації).

Декласовані елементи – особи, які втратили тривкі зв'язки із соціальними групами, опустилися на «дно» суспільного життя (наприклад, безпритульні, алкоголіки, безробітні та ін.).

Стан (каста) – соціальна група доіндустріального суспільства, яка володіє закріпленими в звичаях або законі спадкоємними правами і обов'язками (наприклад, дворянство, міщанство та ін.).

Маргінали – це соціальні групи, що існують на межі різних культур. Це ті, хто відійшов від своєї групи, але ще не адаптувався до нової, не прийняв її цінностей та норм. Класична модель маргінала – фігура мігранта із села в місто в пошуках роботи.

Соціально-демографічна структура – це результат покладання демографічних структур (статевої, вікової, сімейної) на соціальну.

Вікова структура населення:

- 0-14 років – діти
- 14-29 років – молодь
- 30-49 років – середній вік
- 50 років і старші – старший і похилий вік

Аналіз вікової структури розкриває трудовий потенціал країни, дає змогу виявити динаміку його розвитку.

Вивчення структури населення за статтю впливає на відтворення і територіальне формування населення.

Соціально-етнічна структура – характеризує наявність в суспільстві соціальних спільнот, які виділяються за етнічними ознаками (рід, плем'я, народність, нація).

Етнос – історично сформована на певній території стійка сукупність людей, які володіють спільними рисами і стійкими особливостями культури (включаючи мову) і психологічного складу, а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших подібних формувань. Етнос – певна культурна цілісність.

Нація – історично сформований тип етносу, що представляє собою соціально-економічну цілісність. Нація складається і відтворюється на основі спільності території, економічних зв'язків, мови, деяких особливостей культури, психологічного складу і етнічної (національної) самосвідомості.

Соціально-територіальна структура – сукупність тривких спільнот людей, що формуються на основі соціальної неоднорідності умов життєдіяльності в різних територіально-адміністративних утвореннях (міська і сільська спільноти, поселення агломерації, переселенські групи).

Соціально-професійна структура – наявність спільнот, які виникли на основі професійного розподілу праці (на розумову та фізичну, аграрну й індустріальну, організаторську і виконавську і т.д.).

Нерідко соціально-професійну структуру трактують як соціальну форму професійного розподілу праці, що розглядається в аспекті її матеріально-речового змісту.

Теорія соціальної стратифікації і соціальної мобільності.

Соціальна стратифікація – поняття соціології, яка означає:

- структуру суспільства;
- систему ознак соціального розшарування, нерівності.

Історичні типи стратифікації: рабство, касти, стани, класи.

Рабство – тип соціальної стратифікації, при якій одна людина має право власності по відношенню до іншої, а раб є «річ» поряд з іншими засобами виробництва. Воно було граничною формою нерівності. Праця рабів існувала в умовах різних суспільств – в античному світі, в колоніях Вест-Індії, на плантаціях південних штатів Америки.

Касти – є формою соціальної стратифікації, при якій соціальні групи (касти) розміщені в ієрархічному порядку і відділені одна від одної у відповідності з правилами ритуальної чистоти. Каста пов'язана з індуїзмом і з ученням про «переселення душ». Сподівання на те, що в «наступному» житті його каста підвищиться, спонукає індивіда суворо дотримуватися певних суспільних норм.

В рамках такої ієрархічної системи кожна каста виступає як ритуально більше чиста, ніж розміщена нижче неї. Така ритуальна стратегія підкріплюється правилами ендогамії.

Класична форма кастової стратифікації існує в Індії на основі індуїзму:

- брахмани – світські і воєнні правителі

- кшатрії – землевласники
- вайш'ї – торговці
- шудри – робітники, слуги, раби
- недоторкани – ритуально не чисті, виконують саму брудну роботу

Стани – тип стратифікації, що історично існувала в Європі і Росії, для якої, як і для системи каст, були характерні різкі відмінності між невеликим числом страт при наявності жорстких границь між ними. На відміну від каст, стани формуються не на основі релігійних правил, а політичним шляхом і передаються по спадковості. Стани характерні для періоду феодалізму і раннього капіталізму. Наприклад: дворянство, духовенство, простий народ.

Класи – один із основних типів соціальної стратифікації. Відмінності від інших типів стратифікації:

- класи не створюються на основі правових чи релігійних ідей, звичаєвих чи спадкових ознак.

- приналежність до класу індивідом повинна бути досягнута ним самим.

- класи залежать від економічних відмінностей між групами людей.

- нерівність має позаособистий характер.

Наприклад: капіталісти і пролетарі, або вищий клас, середній клас і нижчий клас.

Щоб описати соціальну нерівність, соціологи використовують термін «соціальна стратифікація». Наявну в суспільстві (спільнотах і групах) нерівність між індивідами й об'єднаннями індивідів, яка виявляється в неоднаковому доступі до соціальних благ і ресурсів та володіння ними, називають соціальною стратифікацією. Соціальна стратифікація – це одна із теорій, яка описує соціальну структуру людського суспільства.

Соціальна стратифікація – це ієрархічно організована структура соціальної нерівності, що існує в певному суспільстві в певний історичний період. Вона є стійкою, регулюється та підтримується інституційними механізмами, постійно відтворюється і модифікується. Соціальна стратифікація має такі особливості:

- стратифікація – це рангове розшарування населення, коли вищі верстви перебувають у більш привілейованому становищі порівняно з нижчими.

- кількість вищих верств значно менша аніж нижчих.

Засновниками теорії соціальної стратифікації були М. Вебер і П. Сорокін. Значний внесок в розробку цієї теорії в другій половині 20 століття зробили Т. Парсонс, К. Девіс, У. Мур, Р. Мертон і т.д.

Соціально стратифікаційний підхід є одночасно методологією і теорією розгляду соціальної структури суспільства. Він сповідує такі основні принципи:

- обов'язковість дослідження всіх верств суспільства;

- достатність критеріїв для повного і глибокого аналізу кожної з досліджуваних соціальних верств.

Соціальна стратифікація означає як сам процес, що безперервно триває в суспільстві, так і його результат. Вона засвідчує не просто різне становище в суспільстві індивідів, родин чи цілих країн, а саме їх нерівне становище.

У концепції соціальної стратифікації поняття «клас» трактується як «статусна група» (страта), тобто спільність, що виникає внаслідок існуючих у суспільстві відмінностей індивідів за рівнем доходу, володіння власністю, ставлення до влади і престижу. Соціальна структура суспільства розглядається як сукупність різних статусних груп – вертикальних і горизонтальних верств (страт).

В західних концепціях соціальної стратифікації суспільство ділиться на три класи: «вищий», «середній» і «нижчий», які в свою чергу можуть теж стратифікуватися.

Вищий клас. До нього зараховують роботодавців, керівників, топ-менеджерів, усіх хто володіє виробничими потужностями, капіталами, чи контролює їх, має високий майновий ценз.

Середній клас. Цей феномен сформувався в індустріальному суспільстві, розвинувся в постіндустріальному, його ідентифікують за різними критеріями, в яких домінують такі сутнісні ознаки:

1. Сукупність соціальних груп, що займають проміжну позицію між верхами і низами суспільства, виконуючи внаслідок цього функцію соціального медіатора (посередника);

2. Порівняно високозабезпечена частина суспільства, що володіє власністю, економічною незалежністю, свободою вибору сфер діяльності;

3. Елемент соціальної структури, що зосереджує в своїх рядах кваліфікованіші, найдіяльніші кадри суспільства;

4. Більшість населення високо розвинутих західних держав, що є основним носієм суспільних інтересів, національної культури, суспільних цінностей і норм.

Нижчий клас. До нього належать малокваліфіковані робітники, особи без професійної кваліфікації, так звані «сині комірці».

Логічним доповненням до теорії соціальної стратифікації є концепція соціальної мобільності.

Соціальна мобільність – міжгрупова чи просторова рухомість населення, його здатність (готовність) до соціальних переміщень.

Класиком теорії соціальної мобільності вважають російсько-американського вченого П. Сорокіна, котрий запровадив відповідний термін у науковий обіг. Найвідоміші дослідники цієї проблеми – американці Б. Барбер, Л. Уорнер, англієць Д. Голдторп.

Соціальні переміщення є виявом соціальної мобільності, яка виражається у переходах індивідів з одного класу в інший, з однієї внутрішньої групи в іншу, міграції сільських жителів до міста і навпаки. Соціальну мобільність зумовлюють об'єктивні обставини:

- структурні зрушення в економіці;
- зміни характеру й змісту суспільного розподілу праці й відносин власності;
- послаблення закріпленості працівників за соціально та економічно нерівноцінними видами діяльності.

Соціальні переміщення між групами складні, супроводжуються певними соціальними наслідками, найістотнішими з яких є постійна наявність перехідних (маргінальних) верств щодо певних соціальних спільнот.

За спрямуванням розвитку – виділяють вертикальну мобільність і горизонтальну, індивідуальну соціальну мобільність і групову.

Горизонтальна мобільність передбачає перехід індивіда з однієї соціальної групи до іншої без зміни соціального статусу, Вертикальна мобільність передбачає перехід індивіда з однієї групи до іншої зі зміною статусу. У свою чергу, вертикальна мобільність може бути висхідною чи спадною, індивідуальною чи колективною.

У суспільстві, яке розвивається стабільно, без потрясінь, переважають не групові, а індивідуальні переміщення по вертикалі, тобто піднімаються і опускаються сходами соціальної ієрархії не політичні, професійні, станові чи етнічні групи, а окремі індивіди.

Традиційно визначеними «соціальними ліфтами» сучасного суспільства, що дають змогу окремим особистостям і групам переміщуватися у соціальному просторі по вертикалі та горизонталі, як правило є ті самі фактори, які вважаються причинами соціальної стратифікації – це дохід, влада, професія, освіта, шлюб, релігія, популярність і т.д. Питирим Сорокін описав своєрідні канали вертикальної мобільності, які функціонують у кожному суспільстві, яким би закритим воно не було. Це армія, церква, школа, освіта, власність, шлюб, тощо.

Класова теорія соціальної структури (К. Маркс, Ф. Енгельс) – основним елементом соціальної структури визнає клас.

Класи – це великі групи людей, які розрізняються:

- за їх місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва;
- за відношенням до засобів виробництва;
- за роллю в суспільній організації праці;
- за способом отримання і розміром суспільного багатства, яке є в їх розпорядженні.

Існування класів пов'язано з певним історичним способом виробництва і формою приватної власності. Між класами постійно ведеться боротьба, яка в кінцевому результаті є рушієм історії.

З початку 90-х років в Україні йде формування найрізноманітніших форм власності. Дедалі більше проявляються тенденції диференціації суспільства, зміни статусу багатьох соціологічних спільнот.

Соціальна структура сучасного українського суспільства залежить від спрямування сутності соціальних трансформацій, суть яких – у зміні функціональних зв'язків у суспільстві. Її основу становлять:

1. Зміна суспільної форми всіх основних соціальних інститутів, що формують соціальну структуру.

2. Трансформація соціальної природи основних компонентів соціальної структури – класів, груп і спільнот, відновлення їх як суб'єктів власності і влади.

3. Ослаблення існуючих у суспільстві стратифікаційних обмежень. Поява нових каналів підвищення статусів, посилення горизонтальної та вертикальної мобільності

4. Активізація процесів маргіналізації

5. Підвищення соціального престижу освіти і кваліфікації, посилення ролі культурного фактору у формуванні високостатусних груп.

Як показала практика, відсутність авторитетної еліти і сильного середнього класу є одними із найголовніших проблем українського суспільства. В стабільних суспільствах вищий клас давно став спадковим. Україна ж тільки за період новітньої історії пережила декілька значних хвиль соціальних потрясінь і маргіналізації вищого класу. Внаслідок набуття Україною незалежності сталися серйозні зміни в соціальній структурі. Якщо в середині 80-х рр. різниця між бідними і багатими в країні була приблизно 5-7-ми кратною, то за останні роки диференціація стала набагато вищою. Протягом короткого часу сформувався вищий клас власників (біля 3%), а також низи суспільства (близько 70%), «Нова еліта» сформувалася зі старої еліти, а також найрізноманітніших вихідців з таких прошарків суспільства як дисиденти, нові бізнесмени, криміналітет тощо. В цей же час більшість людей, які становили середній клас здійснила низхідну мобільність і перетворилася на бідноту. Відсутність сильного середнього класу робить суспільство нестабільним і нестійким. Очевидно, що в сучасній Україні середній клас, у традиційному для Заходу розумінні, ще не склався взагалі. Адже на Заході один із найголовніших критеріїв при виділенні середнього класу – дохід – тісно пов'язаний з такими критеріями як рівень освіти, професійна підготовка, місце праці, а критерієм для виділення середнього класу в Україні є тільки рівень доходу.

Питання для самостійного вивчення

1. Розкрийте сутність теорії соціальної стратифікації.
2. Охарактеризуйте історичні типи соціальної нерівності.
3. Розкрийте сутність процесу соціальної мобільності.
4. Поясніть відмінності між поняттями «клас» і «страта».
5. Які фактори впливають на сучасні процеси структуризації українського суспільства.
6. Зміна якісних і кількісних параметрів соціальної структури
7. Поглиблення соціальної поляризації суспільства.

Список літератури:

1. Дворецька Г.В. Соціологія : навч. посібник / Г.В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 1999.
2. Подольська Е.А. Соціологія : 100 питань – 100 відповідей / Е.А. Подольська, Т.В. Подольська. – Київ : Фірма «ІНКОС», 2009. – 352 с.
3. Сірий Є.В. Соціологія : загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навч. посіб. / Є.В. Сірий. – К. : Атіка, 2004. – 480 с.
4. Соціологія : курс лекцій / В.М. Піча та ін. – К. : Заповіт, 1996.

5. Соціологія : підручник / [за заг. ред. В.П. Андрущенко, М.І. Горлача]. – Х.-К., 1998.
6. Соціологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / [за заг. ред. В.Г. Городяненка]. – К. : Академія, 1999.
7. Соціологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.І. Волович, М.І. Горлач, В.Г. Кремень та ін. – К. : 2009. – 808 с.
8. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / [уклав. : В.І. Волович та ін.]. – К. : Укр. центр духон. культури, 1998.
9. Соціологія : навч. посіб. / за ред. С.О. Макєєва. – К. : Т-во «Знання», 2005. – 455 с.
10. Социология : Основы общей теории : учеб. пособие / Г.В. Осинев и др. – М. : Аспект пресс, 1996.
11. Танчин І.З. Соціологія : навч. посіб. / І.З. Танчин. – К. : Знання, 2007. – 351 с.
12. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер [пер. с англ.]. – М. : Феникс, 1998.
13. Юрій М.Ф. Соціологія : підручник / М.Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2007. – 288 с.
14. Якуба О.О. Соціологія : навчальний посібник для студентів / О.О. Якуба. – Х. : Константа, 1996.

**План семінарського заняття на тему:
«Соціологія особистості»**

1. Поняття особистості в соціології:
 - 1) предмет дослідження соціології особистості;
 - 2) людина, індивід, індивідуальність, особистість;
 - 3) зародження і розвиток уявлень про людину, та основні сучасні теоретичні концепції людини як особистості.
 - 4) проблема співвідношення біологічного і соціального, раціонального та ірраціонального. індивідуального і колективного в людині;
 - 5) соціологічна структура особистості та її основні елементи (потреби, інтереси, цінності, норми, статус, ролі і т.д.).
 - 6) типологія особистості.
2. Суспільство і особистість:
 - 1) соціалізація особи, її суть та основні етапи;
 - 2) структура процесу соціалізації: адаптація, інтеріоризація та формування особистісних якостей;
 - 3) основні чинники та канали соціалізації особистості;
3. Особистість як суб'єкт суспільних відносин:
 - 1) соціальна активність особистості, її суть, критерії, показники;
 - 2) види та рівні соціальної активності;
 - 3) роль особистісного фактору в соціальних, політичних та економічних реформах сучасної України.
4. Суть, причини і види девіантної (відхиленої) поведінки особистості.

Теми рефератів

- Теорія особистості З.Фрейда.
- Рольові конфлікти і шляхи їх подолання.
- Навчання і виховання як фактори соціалізації.
- Проблеми соціалізації особистості в сучасному українському суспільстві.
- Соціальні аспекти дитинства та юності.
- Рольова теорія особистості.
- Соціальний статус та соціальні ролі особистості.

Тези до вивчення теми

Соціологія особистості – це одна з спеціальних соціологічних теорій, предметом дослідження якої є особа як об'єкт і суб'єкт соціальних відносин. Соціологія досліджує людину насамперед як особистість, як елемент соціального життя, розкриває механізми її становлення під впливом соціальних факторів, а також шляхи і канали зворотнього впливу особистості на соціальний світ.

Соціологія особистості – це об'єкт наукових пошуків для багатьох дослідників: Ч. Кулі, Дж. Міда, В. Томаса, Ф. Знанецького, П. Сорокіна, Т. Парсонса, З. Фрейда, Е. Фрома, Л. Сохань, В. Андрющенко та ін.

Особистість є предметом вивчення багатьох наук. Філософія розглядає особистість як суб'єкт творчості, здатний пізнавати і змінювати себе і оточення. Психологія вивчає особистість як комплекс психічних властивостей, станів та процесів, акцентуючи увагу на індивідуальних відмінностях людей.

Соціологія ж прагне виявити в особистості соціально-типове, з'ясувати зміст та особливості формування особистості і розвиток її потреб у нерозривному зв'язку з функціонуванням і розвитком соціальних груп та спільнот.

Основні проблеми соціології особистості:

- вивчення особистості та властивих її рис;
- формування і розвиток особистості, тенденції її соціалізації;
- вивчення особистості як об'єкта соціальних відносин;
- розгляд особистості як суб'єкта соціальних відносин;
- вивчення регуляції та саморегуляції соціальної поведінки особистості;
- соціальна типологія особистості;
- структура особистості, формування і розвиток її потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій.

Особистість як об'єкт соціальних відносин характеризується через соціалізацію та соціальну ідентифікацію.

Особистість як суб'єкт соціальних відносин характеризується самоусвідомленням, системою ціннісних орієнтацій, потребами, мотивами, соціальними настановами і соціальною поведінкою. До соціальних рис особистості належать: соціальні статуси, соціальні ролі, почуття, думки, переконання, мета діяльності, загальний рівень освіти і культури, професійні здатності й уміння, ідентифікація себе з групою тощо.

В соціології терміни «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість» як синоніми не використовуються.

Людина – це біосоціальна істота, яка генетично пов'язана з іншими формами життя, але відрізняється від них такими своїми суттєвими якостями, як здатність виробляти знаряддя виробництва, свідомість і самосвідомість, мова, творча активність і т.д.

Термін «людина» вживається як родове поняття, що вказує на приналежність до людського роду, на якісну відмінність людей від тварин і служить для характеристики всезагальних, притаманних всім людям якостей і особливостей.

Термін «індивід» вживається у значенні «конкретна людина», одиничний представник людського роду.

Термін «індивідуальність» означає те особливе і специфічне, що вирізняє одну людину з-поміж інших, включно з її природними, фізіологічними і соціальними якостями. Соціологію цікавить не сама по собі індивідуальність та неповторність, а її вплив на соціальні процеси.

Термін «особистість» служить для характеристики соціального в людині. Якщо «людина» – це перш за все продукт природи, то «особистість» – продукт суспільства і суб'єкт суспільних процесів, тобто її активний діяч і творець.

Людина – частина природи, має біологічні властивості і підвладна біологічним закономірностям. У той же час вона – істота соціальна, є носієм суспільних характеристик і поза суспільством як людина не існує. Тому і виникає проблема співвідношення біологічного і соціального в людині.

У Стародавній Греції термін «особистість» означав театральну маску, яку актори використовували під час вистав з метою надати кожному персонажеві того вигляду, якого вимагав його характер.

В римському праві – означав громадянина як релігійної та юридичної особи, нащадка своїх предків, наділеного ім'ям і власністю.

Поняття «особистість» дуже багатогранне, воно відтворює зв'язок з життєдіяльністю та соціальною сутністю людини, а також індивідуальне відображення соціально значущих рис, сукупності соціальних відносин.

Особистість – це стійка система соціально значущих рис і властивостей людини, котра реалізується в процесі соціальних зв'язків через активну предметну діяльність та спілкування.

Найбільш вживані сучасні визначення особистості:

- означає конкретного індивіда як суб'єкта діяльності, в єдності його індивідуальних властивостей та соціальних ролей, що виконуються ним у суспільстві;

- соціальна властивість індивіда, як сукупність інтегрованих у ньому соціально важливих властивостей, якостей і рис, що виникли в процесі прямої та непрямої взаємодії цієї особи з іншими людьми і роблять її, в свою чергу, суб'єктом праці і спілкування;

- людина як представник певного класу, спільноти, суспільства, що втілює в собі деякі соціально типові риси.

«Особистість» – стійкий комплекс якостей, властивостей, набутих під впливом відповідної культури суспільства та конкретних соціальних груп, до яких людина належить. Індивід є особистістю тоді, коли він, взаємодіючи із суспільством через конкретні соціальні спільноти, групи, інститути, реалізує соціально значимі властивості, соціальні зв'язки. У момент народження дитина ще не є особистістю, вона є всього лише індивідом. Щоб стати особистістю людина має пройти певний шлях розвитку. Необхідною умовою цього розвитку є наявність соціального середовища, світу культури із яким дитина взаємодіє. Дитина, яка виховується в людському суспільстві, включена в соціальні зв'язки і взаємини, які з часом розширюються і поглиблюються. Разом з тим, відомо, що у випадку важкого психічного захворювання може наступити розрив, розпад соціальних зв'язків і тоді індивід втрачає ознаки особистості. Або, наприклад, дитина вихована серед тварин («феральні діти»), так і не стає особистістю.

Основні принципи соціологічного аналізу особистості:

- кожен індивід є людиною, але не кожен особистістю. Особистістю не народжуються – нею стають;
- особистість є конкретним виразом суті людини, але й одночасно втіленням соціально-значущих рис і властивостей даного суспільства та його культури;
- включення особистості у суспільство здійснюється через її входження до різноманітних соціальних спільнот, прошарків і груп.

Зародження і розвиток уявлень про людину виникає в період античності (Сократ, Протагор, Арістотель).

Давньогрецька культурна традиція розробляє концепцію «людини розумної», суть якої полягає в утвердженні думки про відмінність людини і тварин за ознакою розумності.

В християнстві розробляються концепції «людини божественної».

Третя версія людини виникла в натуралістично-позитивістському і прагматичному варіанті. Це концепція «людини діяльнісної», яка заперечує специфічну особливість «людського розуму». (О. Конт, Г. Спенсер, Р. Тріверс).

В четвертій версії людина – істота прагнуча, воліюча і бажаюча. У цій версії переважають ірраціональні мотиви і суб'єктивістські орієнтації. (В. Парето, З. Фрейд, Е. Фромм).

В сучасній соціології при аналізі природи людської особистості існує ряд протилежних підходів, які виділяються за критеріями природного і соціального, раціонального та ірраціонального, індивідуального і колективного, відповідно розроблено протилежні концепції: соціобіологія – марксистська соціологія; позитивістська соціологія – інстинктивізм, соціологічний психологізм, неофрейдизм; символічний інтеракціонізм і феноменологія, соціологізм Е. Дюркгейма.

В соціології існує чимало теорій особистості. Їх можна звести умовно до двох різновидів: макросоціологічні та мікросоціологічні концепції особистості. Макросоціологію цікавить суспільство в цілому і міжгрупова взаємодія, а

особистість розглядається як продукт суспільства. Мікросоціологія розглядає проблеми особистості безпосередньо у контексті міжособистісної взаємодії.

- Марксистська теорія особистості. Основне, що відрізняє концепцію марксизму це те, що головне в особистості «...не її абстрактна фізична природа, а її соціальні якості». Особистість розглядається як сукупність всіх суспільних відносин, тобто підкреслюється її суспільний характер.

- Диспозиційна теорія особистості. Автори Т. Знавецький, У. Томас, В. Ядов. Диспозиція особистості означає схильність її до певного сприйняття умов діяльності та певної поведінки в цих умовах. Диспозиції бувають вищі і нижчі.

- Рольова теорія особистості. Її розробляли Д. Мід, Р. Мінтон, Б. Маліновський. Сутність рольової теорії особистості полягає в тому, що особистість визначається сумою засвоєних та прийнятих суб'єктом (усвідомлено або вимушено) соціальних функцій та зразків поведінки, тобто ролей, які зумовлюються соціальним статусом особистості в певному соціальному середовищі.

- Структурна теорія особистості З. Фрейда. Основою життя індивіда, в тому числі й соціального, є інстинкти, потяги і бажання, першопочатково притаманні організму людини. Особистість є суперечливою єдністю трьох взаємодіючих сфер: «Воно», «Я» і «Над – Я», фактично несвідомого, свідомості і культури.

- Теорія «дзеркального Я». Автор – американський соціолог Ч. Кулі. Він відстоював ідею, що люди творять себе і свій світ завдяки участі у процесах соціальних взаємодій (інтераціях). На думку Чарльза Кулі, людина творить себе, орієнтуючись на те, як її сприймають інші, приглядаючись до їхніх реакцій так само, як ми вдивляємось в дзеркало.

- Американський вчений Абрагам Маслоу сформулював ієрархічну теорію потреб особистості, які пояснюють життєві мотивації людини:

а) фізіологічні потреби (їжа, дихання, одяг, тепло та ін.).

б) екзистенційні (безпека існування, стабільність, впевненість у завтрашньому дні, гарантована праця, медична допомога тощо).

в) соціальні – приналежність до колективу, спілкування, участь у спільній трудовій діяльності, турбота і увага до себе.

г) престижні потреби – в увазі до себе з боку «значимих інших», у підвищенні свого соціального статусу, визнанні та високій оцінці.

д) духовні потреби – потреби у самовираженні через творчість.

Згідно принципу ієрархії, для особи потреби кожного наступного рівня стають актуальними тільки після задоволення потреб попереднього рівня.

Відповідно до різних підходів до вивчення людини розрізняють її органічну, психологічну та соціологічну структури.

Біологічне, психологічне і соціальне – це взаємопов'язані підструктури єдиної системи – особистість.

Біологічна (органічна) підструктура особистості. Тут закладена унікальність, індивідуальність кожної людини. В основі – неоднаковість

генотипів, спадкових задатків і їх комбінацій (здібності, темперамент, рівень емоційності і т.д.).

Психологічна підструктура особистості. Елементами її є емоції, переживання, воля, пам'ять, інтелект, почуття і т.д.).

Соціальна підструктура особистості.

До соціальних якостей людини належать такі її суттєві об'єктивні і суб'єктивні риси як соціальні потреби, соціальні ролі, статус, престиж, знання, навички, світогляд, норми, ціннісні орієнтації, установки, тобто все те, що складає духовний світ людини.

Соціальний статус – це певне місце людини, особи в суспільній ієрархії, обумовлене її походженням, професією, віком, статтю, сімейним становищем. Соціальний статус особистості – це її позиція в соціальній системі, пов'язана з належністю до певної соціальної групи чи спільноти, сукупність її соціальних ролей та якість і ступінь їх виконання. Соціальний статус буває набутих (досягається зусиллями самої людини) і запропонованим тобто вродженим (походження, стать, національність, раса і т.д.).

Соціальна роль – характеристика поведінки особистості відповідно до статусу. Соціальна роль – типова поведінка людини, пов'язана з її соціальним статусом, яка не викликає негативної реакції соціального середовища. Соціальні ролі – це ті функції особистості, які зумовлені її становищем у суспільстві чи групі. Про соціальну роль йдеться тоді, коли за тривалої соціальної взаємодії регулярно відтворюються певні стереотипи поведінки, тобто роль є окремим аспектом цілісної поведінки. Конкретні індивіди одночасно виступають у багатьох ролях. Суперечності між окремими соціальними ролями породжують рольові конфлікти.

Потреби – необхідність для людини того, що забезпечує її існування і самозбереження. Потреба – це внутрішній психологічний стан людини, відчуття нестачі чогось. Цей стан регулює активність, стимулює діяльність, спрямовану на здобуття того, чого не вистачає.

Інтереси – усвідомлені потреби. Інтереси виступають конкретною формою усвідомлення потреби, реальною причиною діяльності особистості, спрямованою на задоволення цієї потреби.

Потреби перетворені в інтереси стають цінностями. Цінності особистості – це відносно стійке та соціально обумовлене ставлення особистості до об'єктів духовного та матеріального світу, уявлення людини про найбільш значущі, важливі цілі життя та діяльності.

Ціннісні орієнтації – це системно пов'язані ціннісні уявлення про світ, його процес та відношення, що обумовлюють вчинки та дії людини.

Кожне суспільство несе на собі відбиток складного переплетіння історичних, культурних, політичних, економічних чинників, що зумовлює специфіку цього суспільства. Люди, які живуть у суспільстві, теж різні й мають відмінності у фізичних та соціальних характеристиках. Однак кожне суспільство зацікавлене в тому, щоб особистості, які функціонують в ньому, найкращим чином відповідали йому, зумовлюючи його розвиток і прогрес, тобто відповідали певному типу.

Соціальний тип особистості – це деперсоніфікована уявна особистість як узагальнене відображення сукупності повторювальних рис індивідів, які входять до певної соціальної спільноти. Соціальний тип особистості – це продукт складного переплетення умов життєдіяльності людини, сукупність повторюваних якостей і властивостей людини як істоти соціальної.

Соціологія як наука виокремлює кілька типологій особистості. Виділяють, наприклад, такі типи особистості: ідеальний, нормативний, реально існуючий, за класифікацією відомого російського соціолога В. Ядова. Ідеальний тип – сприймається як бажаний, до якого слід прагнути. Нормативний (базовий) – найбільш відповідає потребам суспільства та є об'єктивно необхідним для розвитку суспільства. Модальний (реальний) – переважний тип особистості в суспільстві, тобто домінуючий.

Е. Фромм виділяє такі типи особистості залежно від цінностей, що їм притаманні:

- традиціоналісти – орієнтовані на цінності обов'язку, порядку, дисципліни, законслухняності;
- ідеалісти – досить критичні до традиційних норм, незалежні, зневажають авторитети, мають установку на саморозвиток;
- фрустрований тип – орієнтований на низьку самооцінку, пригнічення, для нього характерне відчуття відчуженості від життя;
- реалістичний тип – поєднання устремління до самореалізації з розвинутим почуттям обов'язку, здорового скептицизму із самодисципліною та самоконтролем;
- гедоністичні матеріалісти – орієнтовані на отримання задоволення, гонитву за насолодами, пріоритет споживацьких інтересів.

Найбільш поширеною типологією є виділення таких типів особистості: гармонійний, традиційний, технократичний, неадаптований.

В марксистській соціології тип особистості визначається або типом суспільства (феодальне, буржуазне і т.д.), або належністю до певного класу (робітник, селянин, бізнесмен).

Основою формування людини як особистості є процес соціалізації, тобто інтеграції індивіда в суспільстві, у різні типи соціальних спільностей та соціальних структур через засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально важливі риси особистості. Соціалізація являє собою процес становлення особистості, поступове засвоєння нею вимог суспільства, придбання соціально значимих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють її взаємини із суспільством.

У процесі соціалізації виділяють дві фази: фазу соціальної адаптації і фазу інтеріоризації.

Соціальна адаптація – це пристосування людини до життя у суспільстві, що відбувається через засвоєння нею норм, правил поведінки, опанування певних соціальних ролей. Тобто людина набуває якостей, які необхідні для життя у суспільстві.

Інтеріоризація являє собою процес включення соціальних норм та цінностей до внутрішнього світу людини.

Етапи соціалізації: первинна – засвоєння соціальних норм і цінностей дитиною, вторинна – засвоєння соціальних ролей.

3. Фрейд виділяє такі механізми соціалізації дитини:

- імітація (усвідомлені спроби дитини копіювати і наслідувати поведінку дорослих);
- ідентифікація (засвоєння дітьми поведінки батьків, соціальних цінностей і норм як своїх власних);
- почуття провини і сорому.

Стадії соціалізації: дотрудова, трудова і післятрудова.

Агенти соціалізації – люди та установи, які відповідають за навчання культурних норм та цінностей і засвоєння соціальних ролей (батьки, сім'я, школа, сусіди, керівники, засоби масової інформації і т.д.).

Фактори соціалізації: соціальні спільноти, соціальні інститути, система цінностей і норм, загальна ситуація в країні і т.д.

Ресоціалізація. Цей термін означає ситуацію докорінної зміни соціального середовища і необхідність для особистості пристосуватися до змінених соціальних обставин, нових норм і цінностей.

Особистість виступає не тільки як об'єкт соціального впливу, але і як основний суб'єкт суспільних відносин, активний діяч, творець.

Соціальна активність особистості розглядається в двох аспектах:

- активність можна розглядати як рису особистості, що обумовлена в першу чергу її природними даними і посилену якостями, які формуються в процесі виховання, освіти, спілкування і практичної діяльності. Одні люди від природи активні, енергійні і діяльні, інші навпаки, пасивні і бездіяльні.

- активність розуміється і як деяка конкретна міра діяльності, її інтенсивність. В цьому випадку активність може бути виражена в певних кількісних показниках і часто є предметом соціологічного дослідження.

Основні види соціальної активності співпадають з головними сферами суспільного життя – трудова, соціально-політична, духовна, дозвільна і т.д.

Критерієм соціальної активності виступають результати діяльності в співвідношенні з суспільними інтересами, інтересами других людей, соціальних груп, суспільства в цілому.

Антиподом соціальної активності є соціальна пасивність, бездіяльність, байдужість до навколишньої дійсності.

Проявом недоліків соціалізації є відхилена (девіантна) поведінка. Цим терміном в соціології позначають різні форми негативної поведінки осіб, сферу моральних вад і пороків, відступів від принципів, норм моралі і права. До основних форм девіантної поведінки відносять правопорушність, пияцтво, наркоманію, проституцію, самогубство і т.д. Проте такий підхід є достатньо спрощеним. Адже є девіантна поведінка, яка засуджується суспільством (неохайний зовнішній вигляд, голосна розмова у громадському транспорті, алкоголізм, злочинність), а є й така, що схвалюється суспільством (вона визначається

надзвичайними здібностями геніїв, видатних спортсменів і громадських діячів, тобто тих людей, здобутки яких перевищують рамки норм).

Уявлення про норму і девіацію пов'язані із соціальним контекстом і не співпадають у різних суспільствах і навіть у субкультурах. Дії людей не є добрими чи поганими за своєю природною суттю; норма і девіація визначаються соціально. Кожне суспільство виробляє свої взірці соціально прийнятної поведінки. Тому те, що в одному суспільстві чи групі є нормою, в іншому – може бути розцінене як девіація. Тобто тільки суспільство вирішує для себе вважати чи не вважати якусь поведінку такою, що відхиляється від норми.

Питання для самостійного вивчення

1. Які особливості визначають соціологічний зміст понять «соціальний статус» та «соціальна роль».
2. Які складові визначають структуру особистості.
3. Визначте фактори, механізми та агентів соціалізації.
4. Охарактеризуйте життєвий шлях людини крізь призму впливу на неї основних агентів соціалізації.
5. Проаналізуйте особливості взаємодії людини та суспільства в наш час.

Список літератури

1. Вербець В.В. Соціологія : навчальний посібник / В.В. Вербець, О.А. Субот, Т.А. Христюк. – К. : КОНДОР, 2009. – 550 с.
2. Лукашевич М.П. Соціологія. Загальний курс : підручник / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К. : Каравела, 2004. – 456 с.
3. Лукашевич М.П. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії : навч. посібник / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К. : МАУП, 1999.
4. Нестуля О.О. Соціологія : практикум. Модульний варіант : навч. посіб. / О.О. Нестуля – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
5. Примуш М.В. Загальна соціологія : навчальний посібник / М.В. Примуш. – К. : «Професіонал», 2004. – 502 с.
6. Радугин А.А. Социология : курс лекций / А.А. Радугин, К.А. Радугин. – М., 1995. – С. 94-105.
7. Соціологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.І. Волович та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 808 с.
8. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / [уклад. В.І. Воловича, В.І. Тарасенко та ін.]. – К. : Укр.центр духовн. культури, 1998.
9. Соціологія : курс лекцій / [за ред. В.М. Піча та ін.]. – К. : Заповіт, 1996. – С. 202-214.
10. Соціологія. Курс лекцій / [за ред. І.С. Старовойта]. – Тернопіль: Астон, 1999.
11. Соціологія. Підручник / [за заг. ред. В.П. Андрущенко, М.Г. Горбача]. – Х.-К., 1998.
12. Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / [за ред. В.Г. Городяненка]. – К. : Академія, 1999.

13. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. Конспект / Н. Черниш. – Вип. 3. – Львів : Кальварія, 1996. – С. 38-58.
14. Якуба О.О. Соціологія : навчальний посібник для студентів / О.О. Якуба. – Харків : Константа, 1996. – С. 86-106.

План семінарського заняття на тему: «Соціологія сім'ї»

1. Соціальна сутність сім'ї і шлюбу:
 - 1) сім'я і шлюб: поняття, соціально-історична обумовленість і роль у суспільстві;
 - 2) сім'я, як соціальний інститут і мала соціальна група;
 - 3) історичні типи, форми і види шлюбно-сімейних відносин;
 - 4) структура сім'ї;
 - 5) умови життя, спосіб життя і етапи життєвого циклу сім'ї;
 - 6) соціально-правові і моральні засади регулювання шлюбно-сімейних відносин в Україні.
2. Основні функції сім'ї:
 - 1) суспільні функції;
 - 2) індивідуальні функції.
3. Сучасна сім'я та її проблеми:
 - 1) обставини і фактори, які впливають на стан сучасної сім'ї;
 - 2) проблеми сучасної сім'ї;
 - 3) тенденції розвитку сучасної сім'ї;
 - 4) сучасна сім'я в Україні.
4. Демографічна ситуація, проблеми і особливості демографічної політики в Україні.

Теми рефератів

- Студентська сім'я та її проблеми.
- Роль сім'ї у формуванні особистості.
- Сімейні конфлікти.
- Проблеми розвитку сучасної української сім'ї.
- Демографічна ситуація на Тернопільщині.
- Розлучення та його суспільні наслідки.
- Альтернативні форми шлюбу.
- Проблема батьків та дітей.

Тези до вивчення теми

У всі часи сім'ї була і залишається найважливішим соціальним інститутом.

Соціологія сім'ї – це специфічна соціологічна дисципліна, яка вивчає формування, розвиток і функціонування сім'ї та шлюбно-родинних відносин в конкретних культурних і соціально-економічних умовах.

Сім'я відіграє велику роль в усій історії розвитку людського суспільства. Саме вона виступає в ньому в якості носія «соціальної спадковості». Це ціла система зв'язків: шлюбних і родинних, господарських і правових, моральних і психологічних. Тому сім'я відтворює не тільки людину як біологічну істоту, але і як громадянина. Саме в ній в першу чергу проходить соціалізація людини.

Сім'я – це засноване на шлюбі або кровно-родинних зв'язках об'єднання людей, зв'язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю. Являючись необхідним елементом соціальної структури любого суспільства і виконуючи соціальні функції, сім'я відіграє важливу роль в суспільному розвитку.

Основу сім'ї складає шлюбний союз між чоловіком і жінкою, в тих чи інших формах, санкціонованих суспільством. Вона не зводиться, звичайно до відносин тільки між ними, навіть юридично оформлених, а передбачає відносини між чоловіком і жінкою, батьками і дітьми, що надає їй характеру важливого соціального інституту.

Шлюб – це історично змінна соціальна форма відносин між чоловіком і жінкою, через яку суспільство впорядковує і санкціонує їх подружнє життя, встановлює їх подружні та батьківські права і обов'язки.

Сім'я є більш складна система відносин ніж шлюб, оскільки вона, як правило, об'єднує не тільки подружжя, але і їх дітей, а також других родичів і близьких. Крім того сім'я виступає як соціальний осередок суспільства, що являє собою, як правило, більш близьку до оригіналу модель всього суспільства, в якому вона функціонує.

Таким чином в суспільстві сім'я постає як важливий соціальний інститут, що виник, існує і розвивається відповідно до суспільних потреб, норм, санкцій, з іншого боку сім'я це заснована на шлюбі чи кровному родстві мала соціальна група, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю і взаємодопомогою.

Історичні форми сім'ї:

- кровнородина сім'я;
- парна сім'я;
- моногамія.

Структура, внутрішня організація, види сім'ї залежать від багатьох факторів.

За формою шлюбу сім'ї поділяються:

- моногамна, сім'я що виникає на основі шлюбу між одним чоловіком і однією жінкою;
- полігамна, має такі різновиди:
 - а) полігінія – шлюб між одним чоловіком і декількома жінками;
 - б) поліандрія – шлюб між однією жінкою і декількома чоловіками;
 - в) груповий шлюб – між кількома чоловіками та кількома жінками.

За типом владних структур сім'ї поділяються:

- матриархальна сім'я – де влада належить жінці;
- патріархальна сім'я – де переважає влада чоловіків над іншими членами сім'ї;
- егалітарна – рівноправна сім'я.

За типом партнера у шлюбі:

- ендогамна – укладається у межах власної, але більш широкої спільноти;
- екзогамна – укладається шлюб з партнером, який належить до інших груп.

За процедурою шлюбної церемонії шлюби поділяються на громадські і церковні.

Форми сім'ї не можуть бути довільними, тому що вони санкціоновані суспільством.

Структура сім'ї.

Під структурою сім'ї розуміється вся сукупність відносин між її членами, яка включає відносини родства, систему моральних і духовних відносин разом з відносинами влади, авторитету і т.д.

За структурою сім'я поділяється:

- проста, або нуклеарна – складається з подружжя та дітей, які не перебувають у шлюбі;
- розширена, або складна – виникає при одруженні дітей. Вона включає три і більше поколінь, або дві і більше нуклеарних сімей, які проживають разом і ведуть спільне господарство.

Залежно від наявності в сім'ї батьків виділяють:

- повна сім'я – коли є обидва члени подружжя;
- неповна сім'я – де один з батьків відсутній.

Правові засади регулювання шлюбно-сімейних відносин в Україні. Шлюб – це захищена державою добровільна спілка між чоловіком і жінкою, які об'єднуються з метою створення сім'ї, народження й виховання дітей. Це вільний, рівноправний і в ідеалі довічний союз, що передбачає дотримання встановлених державою правил.

Для укладення шлюбу необхідні добровільна згода майбутнього подружжя та реєстрація цієї згоди в державних установах.

В Україні шлюбний вік для чоловіків і жінок встановлений у 18 років.

Обов'язкові умови шлюбу: добровільність, взаємна згода, відсутність іншого зареєстрованого шлюбу. Забороняються шлюби з близькими родичами, душевнохворими та недоумкуватими, що не здатні приймати самостійне рішення і не можуть відповідати за свої вчинки.

Шлюбно-сімейні відносини регламентуються ст. 24 і 51 Конституції України.

У своєму життєвому циклі сім'я проходить кілька фаз:

- зашлюбини, утворення сім'ї;
- поява першої дитини, початок періоду дітонародження;
- народження останньої дитини, завершення періоду дітонародження;
- одруження й відокремлення від сім'ї останньої дитини;
- смерть одного з членів подружжя, припинення існування сім'ї.

Умови життя сім'ї:

- сукупність факторів макросередовища (загальні соціальні умови) мезо- і мікросередовища (середовище розселення і найближче соціальне оточення).

Спосіб життя сім'ї:

- сума тих видів життєдіяльності, які здійснюються спільно всіма, або деякими із членів сім'ї, або одним із них, але від імені сім'ї.

Функції сім'ї.

Можна визначити як основні способи прояву активності, життєдіяльності сім'ї та її членів і поділяються на соціальні (суспільні) та індивідуальні (спрямовані на особу).

Виділяють такі функції:

- економічна;
- господарсько-побутова;
- репродуктивна;
- рекреативна;
- виховна;
- духовного спілкування;
- первинного соціального контролю;
- соціально-статусна;
- дозвільна;
- емоційна;
- сексуальна.

Тенденції розвитку сучасної сім'ї:

- зростання розлучень (абсолютне і відносне);
- зростання кількості неповних сімей;
- зменшення середньої тривалості шлюбу;
- проживання подружніх пар без оформлення шлюбу;
- зменшення розмірів сім'ї і народжуваності дітей;
- збільшення кількості одиноких людей, які не беруть шлюб;
- зменшення кількості повторних шлюбів.

В середовищі західних соціологів переважають думки щодо кризи і загибелі сім'ї. Ряд соціологів акцентують увагу на уже існуючі незвичні форми сім'ї і шлюбу, які набувають дедалі більшого поширення: шлюбні контракти на певний відрізок часу, груповий шлюб, полігінія, «серійна моногамія», «візитні шлюби», шлюб між особами однієї статі, сімейне життя в комуні (кібутці).

Сьогодні середня сім'я в Україні становить лише 3.2 чоловіка. Переважають прості сім'ї:

- прості – 75%;
- складні – 4.8%;
- неповні – решта.

За останніми даними, населення України відтворюється лише на 70%.

Сьогодні в Україні налічується близько 17 млн. сімей, але середньорічна кількість шлюбів постійно зменшується. Частки сімей: з однією дитиною – 30.4%, з двома – 49.3%, з трьома – 7.4%, багатодітних – 2.9%, бездітних – 10%.

Демографічна політика держави – це система соціальних заходів, спрямованих на формування бажаної для того чи іншого суспільства свідомої демографічної поведінки населення.

Питання для самостійного вивчення

1. Коли ми розглядаємо сім'ю як соціальну групу, а коли як соціальний інститут?
2. Які із проблем сучасної сім'ї є найбільш гострими?
3. Визначте основні тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні;
4. Які Ви знаєте типи партнерства у шлюбі?
5. Які є форми розподілу влади в сім'ї?

Список літератури

1. Вербець В.В. Соціологія : навчальний посібник / В.В. Вербець, О.А. Субот, Т.А. Христюк. – К. : КОНДОР, 2009. – 550 с.
2. Дворецька Г.В. Соціологія : навч. посібник / Г.В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 1999.
3. Лукашевич М.П. Соціологія. Загальний курс : підручник / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К. : Каравела, 2004. – 456 с.
4. Нестуля О.О. Соціологія : практикум. Модульний варіант : навч. посіб. / О.О. Нестуля – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
5. Практикум з соціології : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / [за ред. В.М. Пічі]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2004. – 368 с.
6. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М., 1998. – С. 309-427.
7. Соціологія : курс лекцій / [В.М. Піча та ін.] – К. : Заповіт. 1996. – С. 256-271.
8. Соціологія : конспект лекцій для студентів гуманітарних вузів / В. І. Астахова та ін. – К., 1992. – С.118-126.
9. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / [уклад. В.І. Воловича, В.І. Тарасенко та ін.]. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998.
10. Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / [за ред. В.Г. Городяненка]. – К. : Академія, 1999. – с.167-183.
11. Соціологія. Підручник / [за заг. ред. В.П. Андрущенко, М.Г. Горбача]. – Х.-К., 1998.
12. Соціологія : курс лекцій / [за ред. В.М. Піча та ін.]. – К. : Заповіт, 1996. – С. 202-214.
13. Соціологія. Курс лекцій / [за ред. І.С. Старовойта]. – Тернопіль : Астон, 1999.
14. Соціологія. Підручник / [за заг. ред. В.П. Андрущенко, М.І. Горлача]. – Х.-К., 1998.
15. Танчин І.З. Соціологія : навч. посіб. / І.З. Танчин. – К. : Знання, 2007. – 351 с.
16. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. Конспект / Н. Черниш. – Вип. 4. – Львів : Кальварія, 1996. – С. 5-24.
17. Якуба О.О. Соціологія : навчальний посібник для студентів / О.О. Якуба. – Харків : Константа, 1996. – С. 132-142.

**План семінарського заняття на тему:
«Економічна соціологія, соціологія праці і управління»**

1. Економічна соціологія як наука, її предметна сфера, функції, методи.
2. Етапи становлення та основні аналітичні проблеми економічної соціології:
 - 1) етапи становлення економічної соціології;
 - 2) головні напрямки розвитку економічної соціології:
 - соціально-економічні відносини,
 - соціально-економічні закони,
 - соціально-економічна поведінка,
 - економічна культура.
3. Формування соціологічних ідей про працю та управління як прикладних галузей економічної соціології.
4. Праця як вид соціальної діяльності:
 - 1) суть і роль праці в житті людини і суспільства,
 - 2) характер, зміст та умови праці,
 - 3) ставлення до праці і проблеми мотивації трудової діяльності,
 - 4) причини явища відчуження до праці,
 - 5) соціальні аспекти інженерної праці, а також менеджера, підприємця, економіста тощо.
5. Трудовий колектив як соціальна організація.
6. Управління соціально-трудовими процесами: суть, форми, технологія, функції.

Теми рефератів

- Економічна сфера та її структура.
- Соціальні аспекти ринкової економіки.
- Економіка як соціальний інститут.
- Соціальні механізми регулювання економіки.
- Економічні процеси в Україні та їх відображення у масовій свідомості.
- Молодь і підприємництво.
- Сучасні стилі управління колективами державних і приватних підприємств.

Тези до вивчення теми

Економічна соціологія – це інтегральна наукова дисципліна, яка досліджує соціальний механізм функціонування та розвитку економіки. Це галузь соціології, що вивчає взаємозв'язок економічного життя і соціальної структури, взаємодію економічного і соціального розвитку суспільства. Вона досліджує економічні явища і процеси як результат діяльності людей, а розвиток економіки – як соціальний процес, що відбувається завдяки рушійній силі, активності соціальних суб'єктів.

Започаткована у США в середині 50-х років 20 ст. (Н. Смелзер, Т. Парсонс, К. Девіс та ін.).

Економічна соціологія характеризується широким колом складних аналітичних проблем і питань, оскільки розглядає економічне життя як взаємодію різноманітних суспільних груп, які:

- посідають різне місце в історично визначеній системі суспільного виробництва;
- наділені різними правами, можливостями та обов'язками в економічній діяльності;
- відрізняються одна від одної наявністю власності, рівнем прибутку і споживання;
- виконують специфічні та соціальні функції;
- мають особисті інтереси, потреби, ціннісні орієнтації, спосіб життя.

Головні напрями розвитку економічної соціології:

- вивчення складу та якісних особливостей тих соціальних груп, взаємодія яких складає соціальний механізм функціонування економіки;
- дослідження економічних закономірностей, форм і способів економічної поведінки;
- аналіз умов, від яких залежить економічна поведінка;
- вивчення соціально-економічної свідомості і культури;
- вироблення системи соціально-економічного управління;
- забезпечення зворотнього зв'язку господарського і соціального механізмів.

В центрі уваги економічної соціології – діяльність та поведінка соціальних груп саме в системі економічних відносин .

Емпіричні об'єкти економічної соціології:

- соціальні функції економіки;
- соціальні аспекти економічних інститутів;
- соціальні групи в економіці;
- види економічної поведінки;
- типи мислення в різних економічних системах;
- міжгрупові відносини та ін.

Предметом економічної соціології є соціальний механізм розвитку економіки – система поведінки і свідомість суспільних груп в економічній сфері, взаємодія їх між собою і з державою. Розвиток економіки при цьому описується як суспільний процес, що відбувається завдяки рушійній силі, активності соціальних суб'єктів, що функціонують в ній, інтересам, поведінці і взаємодії соціальних груп. Отже економічна соціологія досліджує економічні явища і процеси, як результат діяльності людей.

Дослідження економічної соціології спрямовуються на поведінку споживачів товарів, соціальні ролі в економіці, поведінку і стимулювання господарських керівників, ставлення до економічних реформ, вплив духовних факторів на розвиток економіки, систему цінностей людей, питання трудової мобільності, міграції, ставлення до праці молоді і т.д.

Етапи становлення економічної соціології:

1. Першою комплексною теорією, яка пояснювала суть і структуру економіки та її взаємодію з іншими сферами суспільного життя була теорія економічного лібералізму (А. Сміт), теорія трудової вартості (Д. Рікардо), теорія народонаселення (Т. Мальтус).

2. Середина 19 ст. – соціально-економічна теорія марксизму (К. Маркс, Ф. Енгельс). Перша спроба соціологічної перебудови теоретичної економіки, системний аналіз суспільства. Розглядалися закономірності економічного розвитку з позицій інтересів, діяльності і відносин між класами, які займають різне становище в суспільстві.

3. Кінець XIX початок XX ст. Представники цього періоду (М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Веблен). М. Вебер розробив теорію соціальних інститутів і їх роль в регулюванні економіки. Е. Дюркгейм досліджував вплив економічного процесу розподілу праці на соціальний стан суспільства.

4. Початок XX ст. – середина 50-х років XX ст. У становленні економічної соціології найважливішу роль відіграли індустріальна (промислова) соціологія, соціологія організацій, теорія соціальної стратифікації і мобільності.

5. 50 – 60-ті роки XX ст. Вперше зроблено спробу описати предмет економічної соціології. За основу взято структурно-функціональний аналіз (Т. Парсонс, Н. Смелзер, К. Девіс, Д. Мур). Головний результат – інституалізація економічної соціології як одного з напрямків соціологічної науки.

Функції економічної соціології: теоретико-пізнавальна, прогнозуюча, управлінська, ідеологічна, соціально-інформаційного забезпечення.

Основні соціально-економічні закони:

1. Закон розподілу праці – визначає динаміку розподілу праці на різновиди і одночасно розподілу суспільства на соціальні групи, зайняті зазначеними видами праці.

2. Закон зміни праці – відображає зв'язок між змінами в технічному процесі виробництва та функціями працівників.

3. Закон конкуренції – відображає джерело саморозвитку виробництва.

Методи дослідження економічної соціології:

1. Загальносоціологічні: проблемний, технологічний.

2. Прикладні: структурний, інституціональний, генетичний, оціночний.

3. Конкретно-соціологічні: опитування, спостереження, експеримент.

Серед зазначених напрямів дослідження економічної соціології можна виділити найбільш головні.

Соціально-економічні відносини – це різновид суспільних відносин, пов'язаних з особливою діяльністю людей та їхньою взаємодією, спрямованою на забезпечення насамперед матеріальних потреб людського життя та на досягнення певних соціальних цілей і переваг; це відносини між людьми та їх групами з приводу виробництва, розподілу, обміну, привласнення, володіння і використання (споживання) матеріальних благ Система економічних відносин ділиться на чотири великі групи: виробничі, розподільчі, відносини обміну і відносини споживання. Виробничі відносини – виникають виключно в процесі виробництва матеріальних засобів до життя і в свою чергу поділяються на

відносини власності, організаційно–управлінські, технологічні, соціальні і психологічні. Якщо економічні відносини досліджувати з погляду їхньої суб'єктивної структури, то слід виділити чотири соціальних типи їхніх носіїв: суб'єкти власності (власники), суб'єкти виробництва господарської діяльності (виробники), суб'єкти обмінних відносин (продавці, покупці, посередники), суб'єкти споживання (споживачі).

Зміст економічних відносин розкривається через три категорії: економічне життя, економічна діяльність, економічна поведінка.

Економічне життя – узагальнене поняття, яким позначається вся сукупність економічних відносин, діяльності та поведінки людей як членів цього суспільства, які господарюють в ньому. Характер економічних відносин визначається панівною формою власності на засоби виробництва. Головна форма вияву економічного життя – господарська діяльність і господарювання (виробництво матеріальних благ і послуг, ведення домашнього господарства).

Економічна діяльність являє собою сукупність дій, актів індивіда, через які він безпосередньо реалізує свої економічні інтереси і за допомогою яких досягає господарських цілей.

Під соціально-економічною поведінкою розуміють систему взаємопов'язаних вчинків, що їх здійснюють люди в соціальній і економічній сферах під впливом особистих та групових інтересів, для задоволення своїх потреб. Вона відображає суб'єктивну сторону економічної діяльності. Існує багато видів соціально-економічної поведінки: професійно-трудова, підприємницька, міграційна, інноваційна і т.д.

Економічна культура – сукупність соціальних цінностей і норм, які є регуляторами економічної поведінки та виконують роль соціальної пам'яті економічного розвитку. Практично будь-яка економічна дія людини породжується її уявленнями про систему існуючих економічних відносин.

В межах економічної соціології існує прикладна галузь – соціологія промисловості (індустріальна соціологія), яка вивчає діяльність, диференціацію та взаємодію певних соціальних груп, що функціонують у сфері промислового виробництва.

В західній соціології поширений також такий напрям дослідження економічних процесів і економічного життя як прикладна емпірична соціологія праці і управління.

Соціологія праці – це галузь соціологічної науки, яка вивчає трудову діяльність як соціальний процес, соціальні фактори підвищення продуктивності праці, умови і стимули виробничої діяльності, природу трудових конфліктів, вплив науково-технічного прогресу, соціальних умов на ставлення людей до праці.

Соціальне управління – галузь соціології, яка вивчає закономірності, форми та методи цілеспрямованого впливу на соціальні структури та процеси, які мають місце в організаціях та суспільстві, зокрема в трудових колективах.

Прикладна емпірична соціологія праці і управління виникає на початку 30-х років 20 ст. на основі концепції раннього наукового менеджменту. В цьому напрямку в західній соціології сформувалось ряд важливих підходів:

- «науковий менеджмент» – оснований на теорії Ф. Тейлора (1856-1915). Відповідно до якої управління має бути системою, заснованою на певних наукових принципах, це система наукової організації праці.
- «менеджмент людських відносин» – оснований на дослідженнях Е. Мейо (1880-1949). В цій теорії було доведено, що зростання продуктивності праці може бути досягнуто незалежно від стану її матеріально-речових умов, а завдяки дії соціально-психологічних чинників.
- «ситуаційний менеджмент» – оснований на працях американського соціолога Ф. Скінера. Ця теорія заснована на використанні матеріальних і соціальних збудників трудової активності.

Предмет соціології праці – це соціальні закономірності взаємодії людей із засобами і предметами праці, відношення людини і колективу до праці, її характеру, змісту, умовам, це соціальна організація підприємства, колективу.

Об'єктом соціології праці є праця як суспільне явище, предметом – структура і механізм соціально-трудова відносин, соціальні процеси у сфері праці. Проте праця є об'єктом дослідження не тільки соціології.

Ергономіка – наука про пристосування праці та її умов до потреб людини.

Праксеологія – теорія про найбільш ефективні дії і рухи працівника в процесі трудової діяльності.

НОТ – наука про те, як найбільш раціонально організувати процес праці.

Предмет дослідження соціології праці – соціальні відносини, які складаються з приводу праці, тобто соціально-трудова відносини.

Вся сукупність соціально-трудова відносин – це все соціальне життя в трудових колективах, в якому визначається місце людини в трудовому середовищі, її ставлення до праці, мотиви, задоволеність, престиж, привабливість професії і т.д.

Основними категоріями соціології праці є характер, зміст, умови праці, мотивація, адаптація професійна, адаптація трудова, соціально-психологічний клімат тощо.

Щодо умов праці, то виділяють соціально-економічні, організаційні та соціально-побутові.

Соціальні процеси в сфері праці:

- сама праця;
- інтеграційні процеси (згуртованість, контроль, стимулювання);
- ціннісно-орієнтаційні процеси (мотивація, трудова адаптація);
- змінно-підтримуючі процеси (трудова переміщення).

Трудова діяльність особистості – виробнича адаптація, трудова мотивація, стимулювання трудової діяльності, соціальний контроль.

Мотивація трудової поведінки полягає у формуванні в працівника внутрішніх спонукальних сил трудової діяльності шляхом впливу на його потреби, інтереси, бажання, прагнення, цінності, ідеали, мотиви, з метою досягнення очікуваної трудової поведінки.

Соціальна сутність праці полягає в тому, що це процес, який здійснюється між людиною і природою, в якому людина своєю власною діяльністю опосередковує, регулює і контролює обмін речовин між собою і природою.

По-друге, сукупність засобів, методів та прийомів впливу людини на предмет праці являє собою спосіб праці;

По-третє, в процесі праці люди вступають у відносини один з одним, поєднуються певним способом для спільної трудової діяльності.

Соціальні функції праці: створення матеріально-культурних благ, забезпечення матеріального добробуту працівника та його сім'ї, соціально-диференційна, статусна, формування особистості, ціннісна.

Характер праці – це характеристики ставлення робітника до різних видів трудової діяльності, виражає соціальну сутність праці. Показниками характеру праці є форма власності, ставлення робітника до засобів виробництва і т.д. Відповідно до цього виділяють такі види праці: суспільна і приватна, вільна і підневільна, добровільна і примусова, «на себе» і «на когось».

Зміст праці – це узагальнююча характеристика самого процесу праці. Зміст праці – це її соціально-технологічні характеристики. За змістом розрізняють такі види праці: проста і складна, творча та репродуктивна, фізична та розумова, ручна та механізована.

Серед факторів ефективності праці одним із найважливіших є людський фактор, який проявляється через ставлення людей до праці.

Ставлення до праці – соціальне явище, що складає єдність трьох елементів: мотивів та орієнтацій трудової поведінки, реальної або фактичної трудової поведінки, оцінки працівниками трудової ситуації.

Об'єктивні показники ставлення до праці: рівень відповідальності, сумлінності, ініціативності та дисциплінованості.

Суб'єктивні показники ставлення до праці: загальна задоволеність працею, розміром заробітку, змістом і умовами праці, взаємостосунками з керівництвом і колегами.

Мотивація праці – спонукування до активної трудової діяльності, засноване на задоволенні важливих для людини потреб у визнанні, самореалізації, належності до соціальної групи тощо.

Відношення до праці в цілому характеризує ставлення людини до праці, по-перше як до соціальної життєвої цінності, по-друге як до професії, по-третє безпосереднє відношення до праці в даних конкретних умовах, в даному виробничому колективі.

Трудова поведінка членів суспільства визначається взаємодією різноманітних внутрішніх і зовнішніх збуджуючих сил. Збуджуючими силами є потреби, інтереси, бажання, прагнення, цінності, орієнтації, ідеали, мотиви. Всі

вони елементи складного соціального процесу мотивації трудової діяльності, яка є нічим іншим як збуджуючим мотивом трудової поведінки.

В суспільстві завжди діє дуже складна система мотивації трудової діяльності, яка з однієї сторони включає в себе велику суму факторів, що визначають активність людини, з іншої – по різному діють на різних людей.

Неспівпадання інтересів суб'єктів праці може привести до виникнення конфліктів, загострення класової боротьби, формування відчуження. Процес відчуження, як підкреслює американський соціолог Н.Смелзер складається з трьох елементів:

- почуття безпорадності робітника;
- почуття безмістовності своєї праці;
- почуття відстороненості.

Важливе місце в сучасному суспільстві займає праця інженера. Слово інженер латинського походження (від лат. – здібності, винахідництво). Спочатку це слово означало особу, що управляла воєнними машинами, а потім поширилось на всіх, хто займається творчою технічною діяльністю. Виключна функція інженера це інтелектуальне забезпечення процесу створення техніки, тому спеціальна освіта є сутнісною характеристикою професії. Інженера діяльність є професійно визначеним технічним видом розумової праці.

Соціальні проблеми інженерів:

- формування і використання кадрів;
- проблема соціального статусу інженерів;
- проблема соціальної мобільності;
- проблема оплати праці і т.д.

Трудовий колектив – це організована спільнота людей, які поєднані між собою конкретним видом трудової діяльності, яка здійснюється в рамках тієї чи іншої форми власності, та відносинами, що складаються в ході цієї діяльності. Власне, трудовий колектив – це соціальний інститут, який властивий будь-якому суспільству, адже являє собою упорядковану, організовану форму спільної життєдіяльності людей.

Соціологія вивчає функції, типи, рівні розвитку, згуртованість, структуру трудового колективу.

Основні функції трудового колективу:

- виробничо-економічна;
- соціальна;
- духовно-інтегративна.

Трудові колективи поділяються на різні типи:

- за організаційними зв'язками (основний, проміжний, первинний);
- за стадіями розвитку (зрілий, несформований);
- за величиною (великий, середній, малий).

Центральне місце в організації вирішення проблем колективу належить керівникові. Для ефективної діяльності він має оволодіти різними методами керівництва, тобто сукупністю прийомів, які використовуються в процесі керівництва.

Соціологія управління – це галузь соціології, яка вивчає закономірності, засоби, форми та методи цілеспрямованого впливу на соціальні відносини і процеси, які відбуваються в суспільстві (та його підсистемах), з метою впорядкування, підтримки й розвитку або зміни, переведення до іншого стану.

Об'єктом соціології управління виступають різноманітні соціальні системи й підсистеми, що створюються в суспільстві для досягнення певної мети та розв'язання певних задач.

Предметом соціології управління є управлінські відносини, управлінські процеси і властивості суб'єктів управління різних рівнів управлінської ієрархії, а також закономірності, особливості, умови, функції та методи управлінської діяльності.

До фундаментальних категорій соціології управління належать:

Соціальне управління, управління соціальними процесами, соціальне прогнозування, соціальне проектування, соціальне планування, соціальні технології.

Соціальне прогнозування – виявлення варіантів розвитку та вибір оптимального, виходячи із ресурсів, часу та соціальних сил, здатних забезпечити їх реалізацію.

Соціальне проектування – це специфічна діяльністю пов'язана з науково обґрунтованим визначенням варіантів розвитку соціальних процесів та явищ.

Головними видами соціального проектування є: соціальне проектування нових виробництв і проектування нових міст.

Соціальне планування – це науково обґрунтоване визначення цілей, показників, завдань (строків, темпів, пропорцій) розвитку соціальних процесів і головних засобів їх запровадження в життя в інтересах всього населення. Об'єктами соціального планування виступають всі рівні соціальної організації – від суспільства в цілому до конкретного виробництва.

Соціальне планування має дві форми:

1. Адресне планування, яке включає розробку та обґрунтування системи завдань, яка доводиться до відома різних державних та суспільних організацій.

2. Соціальне планування за допомогою побічних (економічних і соціальних) важелів.

Соціальні технології – це сукупність послідовних операцій, процедур цілеспрямованої дії та реалізації раніше намічених планів (програм, проектів) та отримання оптимального соціального результату. Соціальна технологія – найважливіший елемент механізму управління, конкретний засіб переходу намірів до практики управління.

Соціальне управління – це формування показників соціального розвитку об'єкту, виділення в ньому соціальних проблем, розробка та застосування методів їх вирішення, досягнення тих станів та параметрів соціальних процесів, які планувалися.

В його структурі можна виділити такі складові:

- вироблення, прийняття і реалізація управлінських рішень;
- використання інформації;
- вироблення певних методів та стилів керівництва;

- забезпечення самоврядування та виробничої демократії;
- планування процесів соціального розвитку трудового колективу.

Соціологи виділяють три основні групи методів керівництва трудовим колективом:

- адміністративні;
- економічні;
- соціально-психологічні.

Стиль керівництва – це певним чином упорядковане застосування управлінських методів, яке залежить від особистих здібностей та ділових якостей того чи іншого керівника. Виділяють два основні стилі керівництва: демократичний та авторитарний.

Питання для самостійного вивчення

1. Розкрийте особливості економічної соціології як спеціальної соціологічної теорії.
2. Порівняйте теорії праці Ф. Тейлора та Е. Мейо.
3. Охарактеризуйте основні мотиви трудової діяльності.
4. Які форми безробіття є найбільш поширеними сьогодні в Україні?

Список літератури

1. Дворецька Г.В. Соціологія : навч. посібник / Г.В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 1999.
2. Лагутін В.Д. Людина і економіка : Соціоекономіка : навчальний посібник для вузів / В.Д. Лагутін. – К. : Просвіта, 1996.
3. Лукашевич М.П. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії : навч. посібник / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К. : МАУП, 1999.
4. Нестуля О.О. Соціологія : практикум. Модульний варіант : навч. посіб. / О.О. Нестуля – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
5. Полторак В.А. Соціологія. Основи соціології праці й управління : Конспект лекцій для студентів інженерно-технічних спеціальностей / В.А. Полторак. – К. : НМК В. О., 1992.
6. Практикум з соціології : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / [за ред. В.М. Пічі]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2004. – 368 с.
7. Соколова Г.Н. Экономическая социология : учебник / Г.Н. Соколова. – М. : ИИД. «Филин», 2000.
8. Соціологія : підручник / [за заг. ред. В.П. Андрющенка, М.Г. Горлача]. – Х. – К. 1998.
9. Соціологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [В.І. Волович, М.І. Горлач, В.Г. Кремень та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 808 с.
10. Соціологія. Посібник для студентів гуманітарних вузів / [за ред. В.Г. Городяненка]. – К. : «Академія», 1999.
11. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / [під заг. ред. В.Г. Воловича]. – К., 1998.

12. Соціологія : курс лекцій / [за ред. В.М. Пічі]. – К. : Заповіт, 1996.
13. Радаева В.В. Экономическая социология. Курс лекций : учеб. пособие / В.В. Радаева. – М. : Аспект Пресс, 1998.
14. Якуба О.О. Соціологія : навчальний посібник для студентів / О.О. Якуба. – Х. : Константа, 1996.

План семінарського заняття на тему: «Соціологія культури, освіти і виховання»

1. Культура як об'єкт соціологічного дослідження:
 - 1) соціологічна сутність культури;
 - 2) основні категорії соціології культури (цінності, звички, звичаї, традиції, обряди, ритуали, поняття, мова, соціокультурні уявлення);
 - 3) форми і види культури;
 - 4) функції культури;
 - 5) специфіка соціокультурної ситуації в Україні;
2. Освіта як соціальний феномен:
 - 1) поняття освіти, предмет і завдання соціології освіти;
 - 2) форми, рівні, соціальні принципи освіти;
 - 3) освіта як соціальний інститут;
 - 4) функції освіти;
 - 5) система освіти в Україні і шляхи її вдосконалення.
3. Виховання як засіб соціалізації людини:
 - 1) суть і соціальна природа виховання;
 - 2) виховання як соціальний інститут;
 - 3) система виховання і її структура;
 - 4) функції виховання.

Теми рефератів

- Культура та її значення для життєдіяльності суспільства.
- Культура і цивілізація.
- Молодіжна суб- і контркультура.
- Культура і особистість.
- Історія розвитку освіти як соціального інституту.
- Характеристика системи освіти в Україні.
- Гуманітаризація та гуманізація освіти на сучасному етапі.
- Основні принципи, засоби і форми виховної роботи.
- Виховання молоді в сім'ї і школі.

Тези до вивчення теми

Поняття культури є надзвичайно широким, бо культурне охоплює соціальне в усіх його формах і на протязі всієї історії існування людства.

Термін «культура» як самостійне поняття існує з 18 ст. Раніше цей термін зустрічався тільки у словосполученнях і означав функцію чогось. Слово «культура» (від лат. – обробіток, виховання, освіта, розвиток) походить від латинського (зрошувати, обробляти землю, займатися землеробством). Терміном культура почали позначати всі зміни в навколишньому середовищі, матеріальні і моральні цінності, що здійснюються і створюються не природою, а людьми (знаряддя праці, соціальні форми життя, звичаї, звичі, норми), те що відрізняє людину від тварин, – людські якості, які регулюються не біологічними інстинктами, не успадковуються від природи, не передаються генетично, а опрацьовуються (під впливом досвіду, набутого людством) конкретною людиною, в інших людях, в суспільстві як результаті соціальної взаємодії.

Сьогодні існує багато визначень культури, що свідчить про багатогранність цього явища.

Одні автори розглядають її як міру і спосіб реалізації сутнісних сил людини в її діяльності і в створених в результаті тієї діяльності продуктах матеріального і духовного виробництва. В цьому випадку культура розглядається не як специфічний вид діяльності, а як якісна характеристика любого із них. Культура характеризує міру творчості, розкриття здібностей і дарувань людини як суб'єкта в усіх сферах суспільного життя і діяльності.

Діяльнісний підхід наголошує на тісному зв'язку діяльності і культури. З однієї сторони культура – це продукт, результат діяльності, а з другої сторони, сама ця діяльність здійснюється в конкретно-історичному культурному середовищі.

У поведінці людей, в їхній діяльності культура втілюється в предметно-речовій і знаково-символічній формах.

Суспільство і культура – це не тотожні поняття, бо вони співвідносяться як характеристики цілого і його якісних властивостей. Культура означає якісну характеристику суспільства, виражає міру його прогресу, рівень і міру досягнень у значенні панування над силами природи і своїми власними соціальними зв'язками та відносинами.

Соціологію цікавить культура як система явищ, процесів, відносин, що є результатом соціальної взаємодії і якісно відрізняють людину від іншого живого світу, культура як соціальний механізм взаємодії особистості, соціальних груп і суспільства з навколишнім середовищем, механізмом, що допомагає їм співіснувати, зберігати свою цілісність, притаманні їм цінності, переконання, традиції, норми поведінки, спосіб життя.

В соціології термін «культура» в широкому розумінні вживається для позначення системи взаємодії окремих людей, соціальних груп і суспільства в цілому з середовищем існування і у вузькому розумінні (системи цінностей, переконань, зразків та норм поведінки, визнаних певною людиною, соціальною групою, суспільством).

Форми культури:

- матеріальна (фізичні об'єкти, які створені руками людини);
- духовна (норми, правила, цінності, знання, ідеї, традиції, мова і т. д.).

Види культури:

- загальнолюдська (всього людства);
- суперкультура (певного суспільства);
- субкультура (певної соціальної спільноти);
- контркультура (певної групи, яка протистоїть до панівної суперкультури);
- девіантна (групи, з відхиленою поведінкою);
- особистісна культура (конкретного індивіда, особистості).

В межах окремого суспільства виділяють такі форми культури, як елітарна, народна і масова.

Елітарна або висока культура (класична музика, живопис, література)

Народна або фольклорна (казки, фольклор, пісні, міфи)

Масова – виникає з появою засобів масової інформації.

Культура стає масовою, коли її продукти стандартизують і розповсюджують серед широкої публіки.

В процесі порівняння різних культурних форм може утворитися дві тенденції:

1) етноцентризм – це судження про інші культури з позиції своєї власної культури.

2) культурний релятивізм – це переконання в тому, що культуру можна зрозуміти лише на основі аналізу її власних цінностей (Г. Самнер, Р. Бенедикт).

Основні елементи культури

Мова – система знаків, наділених певним значенням, які використовуються для збереження, перетворення та передачі інформації.

Цінності – це загальноприйняті переконання щодо цілей, до яких людина повинна прагнути.

Соціальні норми – правила поведінки, очікування і стандарти, які регулюють поведінку людей. Вони поділяються на правові і моральні.

Звички – стереотипи поведінки в певних ситуаціях.

Звичаї – це неписані правила поведінки, форми регуляції поведінки і відносин людей, що є звичними для членів спільноти.

Традиції – ті звички, які передаються з покоління в покоління. Різновидом є обряд.

Обряди – це сукупність символічних стереотипних колективних дій, що втілюють в собі ті чи інші соціальні ідеї, уявлення, норми і цінності та викликають певні колективні почуття.

Ритуал – детально розпланована сукупність символічних дій, жестів та слів, виконуваних особами, що спеціально вибрані й підготовлені для такого виконання.

Функції культури: пізнавальна, соціальної пам'яті, освітньо-виховна, регулятивна, комунікативна, інтегративна, трансляційна, селекційна, інноваційна.

Освіта – це визначальний компонент культури, що забезпечує спадкоємність та відтворення накопичених знань, досвіду, традицій.

Освіта – процес навчальної і виховної діяльності та результат цього процесу.

Результат освіти – фактична освіченість, рівень знань, властивості особистості, наявність атестата, диплома.

Освіта буває формальною і неформальною.

Предметом соціології є освіта як соціальний інститут, як соціальна система, механізм взаємодії її з іншими складовими суспільства, його соціальною структурою.

Рівні освіти в Україні: дошкільна, шкільна і вища.

Форми освіти:

непрофесійна (дошкільні заклади, середні школи, гуртки тощо)

професійна (навчання на робочому місці, курси підвищення кваліфікації, ПТУ, інститути, університети, магістратура, аспірантура і т.д.)

Соціальні принципи освіти: демократизації, безперервності, спадкоємності, широкої профілізації, гуманітаризації, інтенсифікації, інноваційності, елітарності.

Освіта як соціальний інститут, з одного боку, є сукупністю певних установ, осіб, що забезпечені певними матеріалами і цінностями та виконують відповідні соціальні функції, а з іншого – це система ідей, правил, норм, стандартів поведінки учасників освітянської діяльності.

Функції освіти як соціального інституту.

Професійно-економічна, трансляційна і поширення цінностей культури, забезпечення історичної спадкоємності, соціалізація особистості, інтегруюча, інноваційна, виховна, поєднання освіти з виробництвом.

Виховання – процес систематичного впливу на духовний і фізичний розвиток особистості для підготовки її до виробничої, суспільної та культурної діяльності.

Соціологію цікавить соціальний аспект виховання – як завдяки вихованню людина включається в ті чи інші соціальні групи, займає певні позиції в соціальній структурі суспільства, засвоює і виконує різні соціальні ролі.

Соціологія вивчає виховання з позиції його соціальної природи.

Виховання як соціальне феномен – явище багатогранне, складне, включає в себе ознаки цілого ряду соціальних взаємодій, соціальних відносин, соціальної організації, соціального інституту і соціального процесу.

Виховання як соціальний інститут являє собою систему закладів (організаційних, навчальних, науково-дослідницьких та ін.) в яких людям, обраним виховними колективами, надаються повноваження для виконання функцій з організації виховного процесу в суспільстві і регулювання поведінки суб'єкт – об'єктів виховання. Його основні елементи: мета, коло функцій, кошти і установи, права та певні санкції.

Виховання являє собою цілісну соціальну систему, елементами якої є люди, соціальні інститути виконання, громадські і неформальні виховні організації, сім'я, система освіти, культура, напрями виховання.

Напрями (види) виховання: трудове, економічне, політичне, моральне, естетичне, фізичне.

Основні функції системи виховання: культурологічна, соціалізаційна, адаптаційна, ціннісно-утворювальна, нормативна, інтегративна, соціального контролю.

Питання для самостійного вивчення

1. Які функції виконує культура в суспільстві?
2. Охарактеризуйте різні форми культури в межах одного суспільства.
3. Що таке «етноцентризм» і «культурний релятивізм»?
4. В чому полягає соціальна природа культури?
5. Що таке «контркультура»?

Список літератури:

1. Дворецька Г.В. Соціологія : навч. посібник / Г.В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 1999.
2. Лукашевич М.П. Соціальні та галузеві соціологічні теорії. Навч. посібник / М.П. Лукашевич, М.В. Поленков. –К. : МАУП, 1999.
3. Нестуля О.О. Соціологія : практикум, модульний варіант : навч. посіб. / О.О. Нестуля. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
4. Практикум з соціології : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / [за ред. В.М.Пічі]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2004. – 368 с.
5. Сірий Є.В. Соціологія : загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навч. посіб. / Є.В. Сірий. – К. : Атіка, 2004. – 480 с.
6. Соціологія : курс лекцій / [за ред. В.М. Пічі та ін.]. – К. : Заповіт, 1996.
7. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / [під заг. ред. В.І. Воловича. – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998.
8. Соціологія : навч. посіб. / [за ред. С.О.Макеєва]. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2005. – 455 с.
9. Социология : основы общей теории. Учеб. пособие / Г.В. Осина. – М. : Аспект Пресс, 1996.
10. Соціологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / [за заг. ред. В.Г. Городяненка]. – К. : Академія, 1999.
11. Соціологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [В.І.Волович та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 808 с.
12. Соціологія : підручник / [за заг. ред. В.П. Андрущенко, М.І. Горлача]. – Х.-К., 1998.
13. Танчин І.З. Соціологія : навч. посіб. / І.З. Танчин. – К. : Знання, 2007. – 351 с.
14. Якуба О.О. Соціологія. Навчальний посібник для студентів / О.О. Якуба. – Х. : «Константа», 1996.

План семінарського заняття на тему: «Соціологія конфлікту».

1. Поняття соціального конфлікту та його роль у суспільстві.
2. Становлення і розвиток уявлень про конфлікт в історії світової та вітчизняної суспільної думки. Основні теорії та підходи.

3. Природа і причини соціальних конфліктів.
4. Структура конфлікту.
5. Стадії, фази та етапи розвитку конфлікту.
6. Види і типи соціальних конфліктів.
7. Форми соціальних конфліктів:
 - 1) прості форми конфліктів
 - 2) складні форми конфліктів
8. Функції конфлікту.
9. Способи вирішення соціальних конфліктів.
10. Проблема соціальних конфліктів в сучасній Україні.

Теми рефератів

- конфлікти в студентському середовищі;
- конфлікти в економічній сфері;
- насильство і конфлікти, їх взаємозв'язок;
- латентна фаза конфлікту;

Тези до вивчення теми

Важливу роль в життєдіяльності суспільства відіграють соціальні конфлікти. Проблема конфлікту в суспільстві завжди актуальна: війни і революції, боротьба за владу чи власність, бійка за майно чи володіння ним, міжособисті чи міжгрупові протиборства, вбивства та інші форми кримінального насильства, побутові та родинні суперечки, самогубства і т.д. – це далеко не повний перелік тих проблем, які мають конфліктний характер. Історія людської цивілізації насичена різними конфліктами. Одні конфлікти охоплювали цілі континенти, десятки країн і народів, інші – великі і малі спільноти, треті відбувалися між окремими людьми. З давніх часів люди намагалися вирішувати протиріччя і мріяли про безконфліктне суспільство, однак всі їх спроби були малорезультативними.

Соціологія конфлікту – це галузь, розділ соціології, яка вивчає конфлікт як соціальне явище, досліджує сутність, причини, форми, динаміку соціальних конфліктів, та шляхи їх розв'язання і попередження. Мета соціології конфлікту – пояснення суперечливих процесів життя, функціонування соціальної сфери через категорію конфлікт, яка відображає зіткнення, протиборство суб'єктів соціальної взаємодії.

В історії розвитку суспільної думки проблема конфлікту досліджувалась багатьма мислителями минулого і сучасності (Геракліт, Аристотель, Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс, Д. Локк, І. Кант, Г. Гегель і т.д.). Соціологія конфлікту наприкінці 19 ст. виростала із праць Г. Спенсера, М. Вебера, К. Маркса. Вони обґрунтовували конфлікт як один із головних стимулів соціального розвитку, прогресу, класової боротьби. На початку 20 ст. Г. Зіммель і Г. Парк заснували, а в 50-60 роки Р. Дарендорф і Л. Козер завершили оформлення класичної теорії соціології конфлікту.

Як соціальне явище конфлікт був вперше розглянутий А. Смітом, який вважав його основою поділу суспільства на класи та економічної боротьби між ними. Сам термін «соціальний конфлікт» вперше ввів до наукового обігу німецький соціолог Г. Зіммель, який вважав конфлікт універсальним явищем, а безконфліктне суспільство недієздатним.

Базові категорії соціології конфлікту: конфлікт, суперечність, зіткнення, протилежність, боротьба, протистояння, дезінтеграція, аномія, криза, інцидент, компроміс, переговори, тощо.

Конфлікт – буквально означає зіткнення протилежних поглядів, інтересів, серйозну розбіжність, суперечку, реальну боротьбу. Конфлікт виникає при наявності суперечностей, але суперечності не є синонімом конфлікту. Суперечності, протилежності, відмінності – це необхідні, але ще не достатні умови для конфлікту, вони перетворюються на конфлікт тоді, коли почнуть взаємодіяти сили, які є їх носіями. Таким чином конфлікт – це прояв об’єктивних і суб’єктивних суперечностей, які відображуються в протиборстві їх носіїв, тобто сторін.

Суперечність (протиріччя), «антагонізм» – характеризують глибинні джерела конфлікту. Конфлікт є крайньою, найгострішою формою виявлення суперечностей.

В західноєвропейській соціології виникло дві парадигми конфлікту:

- з позицій структурного функціоналізму і теорії «людських відносин» вважається що конфлікти носять тимчасовий, випадковий характер і є дисфункцією, аномалією соціальної системи (Т. Парсонс);

- неомарксистський (діалектичний) підхід – конфлікти це природне, закономірне і корисне для суспільства явище (Р. Дарендорф, А. Турен);

Відповісти на питання, чи може людство створити такі соціальні умови, при яких не буде соціальних конфліктів в наш час неможливо. Тому необхідно приймати конфлікт як реальність і навчитися управляти соціальними відносинами під час його протікання.

Слово конфлікт має широке та вузьке значення. Будь який конфлікт, оскільки він виникає в суспільстві, та існує між людьми, завжди має суспільний характер, тобто є конфліктом соціальним в широкому значенні цього слова. Конфлікт виступає як зіткнення двох чи більше різноспрямованих сил з метою реалізації їх соціальних інтересів в умовах взаємної протидії. Соціальний конфлікт у вузькому значенні цього поняття є боротьбою соціальних спільнот з протилежними інтересами для домінування або підвищення їх соціального статусу в такій соціальній системі, де ці статуси розташовані в певній ієрархії.

Теорії конфлікту:

- біологічні (Спенсер, Конт, Шефле, Фульє) , Конфлікт розглядається як спосіб боротьби за існування. Соціал-дарвінізм (Беджгот, Гумплович та ін.) – поєднання боротьби за існування, міжвидової боротьби і природного відбору.

- психологічні (Лебон, Фрейд, Адорно) – різноманітні інтерпретації інстинкту агресивності.

- соціальні (Г. Зіммель, Л. Козер, Р. Дарендорф, К. Боулдінг) конфлікт це результат соціальної взаємодії між людьми.

Причини та мотиви конфліктів

Кількість їх може бути необмеженою. Самі вони спонукають до вступу в конфлікт, постаючи як сукупність об'єктивних та суб'єктивних умов, що стимулюють конфліктну активність суб'єктів. Мотиви конфліктів конкретизуються в цілях, переслідуваних їх учасниками. Конфлікт як соціальне явище є породженням певних соціально-психологічних чинників: протилежних орієнтацій сторін – суб'єктів взаємодії; різноспрямованістю ідеологічних засад; різновекторність соціально-економічних орієнтацій; суперечності між елементами соціальної структури; соціально-психологічні та морально-етичні чинники; інформаційні, структурні, ціннісні і поведінкові чинники. Важливими умовами конфлікту може бути дефіцит ресурсів, влада, соціальна нерівність.

Рушійні сили конфлікту (потреби, інтереси, цінності, норми). Конфлікт буде повним та розгорнутим, коли він ґрунтується на одночасному включенні у мотивацію всіх тих чотирьох факторів.

Структура конфлікту. Конфлікт є складним за структурою соціальним явищем, його елементи тісно взаємодіють між собою. Основними елементами конфлікту є суб'єкти конфліктної взаємодії, причини конфлікту, об'єкт, предмет, ціль конфліктної поведінки, проблема, інцидент. Найбільш загальними елементами конфлікту є об'єктивний зміст та суб'єктивне значення.

Суб'єктами конфлікту можуть бути окремі індивіди, різні соціальні групи, класи, нації, держави.

Об'єктом конфлікту завжди є дефіцитний ресурс.

Предметом конфлікту є об'єктивно існуюча або уявна проблема, яка виступає причиною суперечки між суб'єктами, Власне кажучи, це і є протиріччя, заради вирішення якого і починається боротьба.

Природа конфлікту визначається такими характерними рисами:

1. Конфлікт – це активне протистояння протилежних сил, сторін, суб'єктів.
2. Протилежність поглядів, думок, дій, позицій доведена до стадії боротьби.
3. Між сторонами відбувається конфліктна взаємодія.
4. Конфліктуючі сторони перебувають у особливому стані психологічного збудження, емоційно-вольового напруження, порушення комунікації, агресивної поведінки.

5. Конфлікт – це динамічне явище.

Причини і фактори виникнення конфліктів не можна зводити тільки до суб'єктивної сторони – намірів, слів, вчинків людей. Конфлікти виникають на ґрунті об'єктивних розбіжностей у розподілі матеріальних ресурсів, території, політичної влади, замкненості культур, історичних нашарувань.

До об'єктивного змісту належать сторони конфлікту (учасники), об'єкт та предмет конфлікту, причини виникнення, конфліктна взаємодія, просторово-часові характеристики. Суб'єктивний бік сторони структури конфлікту складають мотиви і цілі сторін (учасників), конфліктна поведінка, стратегія і тактика ведення боротьби, способи вирішення конфлікту.

Соціальний конфлікт – це завжди боротьба, що породжена конфронтацією суспільних і групових, але не індивідуальних інтересів. Суб'єктами соціальних

конфліктів виступають соціальні спільноти і в першу чергу спільноти великі. Такі спільноти – це реально існуючі сукупності індивідів, які пов’язані між собою загальним інтересом і статусом, та прямо чи опосередковано взаємодіють. У соціальному конфлікті беруть участь щонайменше дві сторони (конфліктанти). Крім того можуть бути задіяні провокатори, консультанти, посередники, радники, прихильники, противники, третейські суді і т.д.

Типологія конфліктів

Конфлікт є складним багатомірним явищем, Як соціальний феномен, він зберігає тенденцію до ускладнення, оновлення структури, чинників, що його породжують. Різні типи конфліктів, взаємодіючи, доповнюють один одного, набуваючи нових рис. Це зумовлено динамізацією та ускладненням системи соціальних відносин. Конфлікти розрізняються за масштабом, типом, причинами, наслідками, складом учасників, тривалістю, засобами врегулювання тощо.

За формами прояву виділяють соціально-економічні, етнічні, політичні, ідеологічні, релігійні, сімейні, військові, юридичні побутові та інші конфлікти. За функціями розрізняють конструктивні і деструктивні конфлікти. За складом конфліктуючих сторін конфлікти бувають внутріособистісні, міжособистісні, групові, міжгрупові, конфлікти в організаціях, міжнародні тощо. За мотивацією виділяють конфлікти інтересів, конфлікти потреб, конфлікти цінностей та норм. За принципом доцільності-недоцільності – закономірні (неминучі), необхідні, вимушені, функціонально невиправдані. Різновидами міжгрупових конфліктів є трудові, міжетнічні, політичні, міждержавні тощо.

Форми конфліктів. Конфлікт знаходить форму свого прояву у боротьбі та суперництві, конкуренції та розбраті, кризі відносин. Конфлікти бувають прості і складні. До простих конфліктів відносять:

- бойкот – повна або часткова відмова від дій, що можуть бути корисними для іншої сторони;
- саботаж – використовується дезінформація, підрив авторитету суперника, знищення його матеріальних засобів;
- переслідування – послаблення, компрометація противника;
- вербальна та фізична агресія – звинувачення, дискредитація, поширення чуток, фізичне насильство, теракти, вбивство.

Складні форми соціальних конфліктів:

- суспільні протести – публічна дія з метою вираження незадоволення кимось або чимось;
- бунт – його формами є заколот, повстання, заворушення, як правило, вони короткочасні, агресивні, стихійні;
- соціальна революція – процес різких радикальних якісних змін, суттєвих соціально-економічних перетворень;
- війна – тотальна боротьба між великими суспільними групами, яка здійснюється шляхом збройного насильства.

Функції конфліктів. Роль і значення конфліктів в житті людини і суспільства є дуже неоднозначним. Це пояснюється тим, що за своєю

природою конфлікт може бути носієм як конструктивних, так і деструктивних тенденцій, що зумовлює його позитивні та негативні функції.

Позитивні функції конфлікту:

- сигнальна – сигналізування про осередки соціальної напруги;
- інноваційна – руйнування нежиттєздатних структур;
- інтегративна (консолідує) – полягав в об'єднанні людей;
- активізація соціальних зв'язків – динамізація соціальної взаємодії;
- комунікативна – пошук компромісу, взаємоприспосовування;
- зняття психологічної напруги.

Проте будь-який конфлікт таїть у собі загрозу стабільності соціальної системи, нормальному функціонуванню суспільства, нерідко приводить і до деградації його учасників, Все це дає підставу для висновків про негативні функції конфліктів.

Негативні функції конфлікту:

- дестабілізуюча – порушення соціального спокою, клімату, єдності, стабільності суспільства;
- дезінтегрує – сприяє послабленню соціальних зв'язків у суспільстві;
- аксіологічна – загострене сприйняття та оцінка цінностей, намагання змінити систему пріоритетів.

Будь-який конфлікт становить загрозу певним цінностям, інтересам суспільства, соціальних груп, спільнот, індивідів, що породжує намагання відстояти, захистити їх різними методами, а це спричиняє новий виток конфліктної ситуації.

Динаміка конфлікту.

Особливістю конфлікту як соціального і соціально-психологічного явища, а також механізм його виникнення і вирішення, обумовлюють те, що конфлікт завжди виступає не як миттєве явище, а як процес, що зароджується і перш ніж якимось чином бути розв'язаним, проходить певні стадії розвитку. Як і будь-який інший соціальний феномен, конфлікт може бути проаналізованим у контексті його виникнення, розвитку (ескалації чи деескалації), замирення, природного чи штучного затухання боротьби, розв'язання проблемної ситуації в той чи інший спосіб.

В соціології конфлікт розглядається як соціальний процес, як динамічне явище, що розгортаючись у соціальному просторі, проходить ряд етапів, фаз, стадій, періодів. В залежності від різних методологічних підходів, в науковій літературі можна знайти різні способи періодизації конфлікту. Якщо конфлікт поділяють на періоди і етапи розвитку конфліктної ситуації, то виділяють наступні:

1. Латентний (прихований) період. Він поділяється в свою чергу на такі етапи: виникнення об'єктивної проблемної ситуації; усвідомлення цієї проблемності опонентами; спроби вирішити проблему неконфліктними засобами; виникнення передконфліктної ситуації.

2. Відкритий період конфлікту – починається з інциденту і проходить такі періоди як ескалація, кульмінація, реескалація і завершення конфлікту.

3. Післяконфліктний період – включає два основних етапи: часткову нормалізацію відносин; повну нормалізацію відносин з переходом до конструктивної взаємодії.

Суть проблемної ситуації полягає у виникненні протиріччя між основними намірами суб'єктів, протилежною спрямованістю їх мотивів, інтересів, цілей діяльності. Змістом передконфліктної ситуації є існування проблеми у невирішеному вигляді, яка сприймається як наявність загрози для своєї безпеки, інтересам, бажаному способу діяльності, криза у стосунках, напруження, непорозуміння, відчуття дискомфорту, незначні інциденти.

Інцидент – привід, перше зіткнення протиборствующих сторін, спроба за допомогою сили вирішити проблемну ситуацію на свою користь.

Ескалація – наступний після інциденту етап конфлікту. Це різка інтенсифікація боротьби, її розширення та поглиблення. Ескалація полягає і в залученні до конфлікту нових учасників, і в появі нових мотивів до боротьби. У морально-психологічній сфері ескалація характеризується такими ознаками: звуження пізнавальної сфери поведінки протиборчих сторін (протилежна сторона набуває образу ворога); зростання емоційного напруження (нагромадження негативних емоцій, посилення тривоги, страху, ненависті, агресивних відчуттів); генералізація конфлікту (розширення його зони, збільшення кількості учасників, розширення засобів боротьби); застосування насильства.

Найвищою точкою розвитку ескалації конфлікту називають кульмінацією (вершиною), яка може виявлятися у «вибуховому», вирішальному зіткненні або запеклих епізодах протиборства. Відтак кульмінація є водночас найвищою (останньою) точкою ескалації конфлікту та першою точкою початку реескалації – зменшення гостроти і поступового затухання конфліктної взаємодії.

Російський соціолог А. Ішмуратов запропонував чотирьохфазову концепцію динаміки конфлікту:

- латентна (конфлікт відбувається, але зовні не проявляється),
- демонстративна (відкритий показ своєї незгоди),
- агресивна (намагання завдати шкоди противнику),
- батальна («оголошення війни», боротьба за знищення противника).

Звичайно, всі соціальні конфлікти не можна підігнати під одну універсальну схему. Є конфлікти типу сутички, де можна розраховувати тільки на перемогу, конфлікти типу дебатів, де можливі суперечки, маневри, обидві сторони можуть розраховувати на компроміс. Є конфлікти типу ігор, де сторони діють в рамках одних правил і т.д. При різних підходах конфлікти поділяють на фази, стадії, періоди, етапи.

Способи вирішення соціальних конфліктів:

1. Основне завдання у врегулюванні будь-якого конфлікту полягає в тому, щоб по можливості надати йому функціонально-позитивний характер, звести до мінімуму неминучий збиток від негативних наслідків протистояння чи гострого протиборства. Консенсус.

2. Можливий двоякий результат конкретного конфлікту – його повне або часткове вирішення.

3. Широко поширеним способом вирішення конфліктів є компроміс.

4. Конфліктуюча сторона за певних умов може скористатися не одним а декількома способами вирішення конфлікту.

Вирішення конфлікту здійснюється як через зміну об'єктивної ситуації, так і через суб'єктивну, психологічну перебудову, зміну суб'єктивного образу ситуації, яка склалася у ворогуючих сторін. Соціальний конфлікт буде продовжуватися до того часу, поки не появятся реальні умови для його припинення. Інтенсивність і протяжність конфлікту залежить від цілей, установок сторін, ресурсів, засобів і методів ведення боротьби, зовнішньої реакції і т.д. На етапі вирішення конфлікту можливі наступні варіанти розвитку: повна перевага однієї із сторін; боротьба до повної перемоги; затяжний характер боротьби; сторони йдуть на взаємні поступки; конфлікт може бути зупинено під тиском третьої сторони.

Умови, при яких можливе успішне вирішення конфлікту: своєчасний і точний діагноз його причин, обоюдна зацікавленість в подоланні суперечностей на основі врахування інтересів (компроміс), спільний пошук шляхів подолання конфлікту (діалог, переговори, залучення посередника). Можливе часткове або повне вирішення конфлікту.

Способи завершення конфлікту: ліквідація об'єкта конфлікту; заміна одного об'єкту іншим; зміна позицій однієї із сторін; зміна характеристик об'єкта і суб'єкта конфлікту; отримання нових даних про об'єкт; прихід учасників конфлікту до єдиного рішення.

Закінчення безпосереднього протиборства не завжди означає що конфлікт повністю вирішений, Міра задоволеності чи незадоволеності сторін мирними домовленостями багато в чому буде залежати від таких обставин: наскільки вдалося в ході конфлікту і переговорів досягти поставленої мети; якими методами і засобами велася боротьба; наскільки великі втрати сторін; чи вдалося зняти емоційну напругу сторін; які методи були покладені в основу переговорного процесу; наскільки вдалося збалансувати інтереси сторін; чи компроміс нав'язаний чи є результатом взаємного пошуку вирішення проблем; яка реакція навколишнього соціального середовища.

Компроміс – це такий спосіб вирішення конфлікту, коли конфліктуючі сторони реалізують свої інтереси і цілі шляхом взаємних поступок, або поступок більш слабкій стороні, або тій стороні, яка змогла більш обґрунтовано довести свої вимоги тому, хто добровільно відмовився від частини своїх вимог.

Проблема соціальних конфліктів в сучасній Україні.

Започаткований проголошенням незалежності України процес демократизації та переходу до ринкових відносин, які передбачають «вільну гру» різноманітних соціальних та індивідуальних інтересів та прагнень, різко посилив дію конфліктогенних факторів в усіх сферах життя українського суспільства.

Питання для самостійного вивчення

1. Конфлікти у перехідних суспільствах та шляхи їх подолання.
2. Стратегії виходу з конфлікту.
3. Способи вирішення соціальних конфліктів.
4. В чому суть латентної фази конфлікту?
5. Яка роль посередника в конфлікті?

Список літератури:

1. Лукашевич М.П. Соціологія. Загальний курс : підручник / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К. : Каравела, 2004. – 456 с.
2. Нестуля О.О. Соціологія : практикум. Модульний варіант : навч. посіб. / О.О. Нестуля. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
3. Пірен М.І. Конфліктологія : підручник / М.І. Пірен. – К. : МАУП, 2003.
4. Практикум з соціології : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / [за ред. В.М.Пічі]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2004. – 368 с.
5. Примуш М.В. Загальна соціологія : навчальний посібник / М.В. Примуш. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 592 с.
6. Сірій Є.В. Соціологія : загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навч. посіб. / Є.В. Сірій. – К. : Атіка, 2004. – 480 с.
7. Соціологія : підручник / Н.П. Осипова та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
8. Соціологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / [за ред. В.Г.Городяненка]. – К. : «Академія», 2002. – 560 с.
9. Юрій М.Ф. Соціологія : підручник / М.Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2007. – 288 с.

План семінарського заняття на тему:

«Організація і проведення конкретно-соціологічного дослідження».

1. Поняття конкретно-соціологічного дослідження, його роль в пізнанні соціальних явищ і процесів.
2. Види конкретно-соціологічних досліджень.
3. Етапи проведення конкретно-соціологічного дослідження.
4. Програма конкретно-соціологічного дослідження і її структура:
 - 1) методологічний розділ програми
 - 2) процедурний розділ програми.
5. Суть і роль вибірки в соціологічному дослідженні.
6. Методи збору соціологічної інформації:
 - 1) опитування як метод збору інформації
 - 2) спостереження в соціології
 - 3) аналіз документів як джерело інформації
 - 4) експеримент.
7. Аналіз результатів дослідження:

- 1) підготовка первинної інформації до її опрацювання
- 2) методи обробки соціологічної інформації
- 3) шляхи та засоби використання соціологічних даних.

Теми рефератів

- Виникнення і розвиток емпіричної соціології
- Способи відбору одиниць спостереження
- Соціологічне дослідження та його роль у вирішенні соціальних проблем
- Метод інтерв'ю
- Метод експертних оцінок
- Соціометричне дослідження.

Тези до вивчення теми

Соціологія поділяється на теоретичну і емпіричну. Основна функція емпіричної соціології полягає у вивченні громадської думки та різноманітних соціальних процесів. Вона ґрунтується на соціологічних дослідженнях.

Емпірична соціологія виникла у 20-х роках ХХ ст. у США (У.Томас, Ф.Знанецький, Р.Парк, Е.Берджерс).

Соціологічне дослідження являє собою систему теоретичних і емпіричних процедур, які сприяють отриманню нових знань про досліджуваний об'єкт з метою вирішення конкретних теоретичних і соціальних проблем.

Характерною особливістю соціологічних досліджень є те, що вивчення соціальних процесів здійснюється через аналіз людської діяльності (або її результатів), через виявлення потреб та інтересів людей. В ньому джерелом первинної інформації завжди виступає людина або опречені в документах факти її свідомості і поведінки.

Функції соціологічного дослідження:

- 1) методологічний зв'язок між різними науковими дисциплінами,
- 2) приріст нових знань,
- 3) поглиблення уявлень про сутність соціальних явищ,
- 4) практичні заходи щодо вдосконалення соціальної дійсності.

Види конкретно-соціологічних досліджень. Конкретний вид соціологічного дослідження обумовлюється характером поставленої в ньому мети та задач.

Залежно від поставлених цілей і об'єкта дослідження можна говорити про соціально-економічне дослідження, соціально-політичне і т.д.

В залежності від цілей, які стоять перед соціологом, дослідження можуть бути теоретичними, коли аналізуються якісь загальні соціальні закономірності і емпіричні, мета яких – встановлення і узагальнення соціальних фактів через пряму або опосередковану реєстрацію подій, характерних для аналізуючих соціальних явищ.

Соціологічні дослідження поділяються на фундаментальні і прикладні.

Фундаментальне – коли робляться висновки про універсальні зв'язки і процеси безвідносно від емпіричного матеріалу, який використовується.

Прикладне дослідження – якщо його результати використовуються в практичних цілях.

Залежно від глибини необхідного кількісного аналізу предмета дослідження, масштабу та складності вирішення задач, розрізняють такі види соціологічних досліджень: розвідувальне, описувальне, аналітичне.

По ступені репрезентативності отримуваної інформації, або відповідності вибіркової сукупності властивостям генеральної сукупності виділяють такі види: загальні, локальні, вибіркові.

Крім того виділяють і такі види досліджень:

- пілотажне – пробне дослідження переважно методичної направленості;
- польове – завдання якого полягає в безпосередньому та всебічному вивченні соціального об'єкта в нормальних природніх умовах;
- панельне – вид повторного дослідження, яке передбачає вивчення одного і того ж соціального об'єкта з певним часовим інтервалом за однією і тією ж програмою та методикою.

Етапи проведення конкретно-соціологічного дослідження.

Єдиної форми соціологічного аналізу не існує. Як правило етапи дослідження відображаються в програмі дослідження і робочому плані.

Можна виділити такі основні етапи:

- підготовка дослідження;
- збір первинної соціологічної інформації про об'єкт дослідження;
- підготовка зібраної інформації, її обробка, аналіз;
- підготовка звіту за підсумками дослідження.

Програма дослідження – це виклад його загальної концепції. Це науковий документ, який включає визначення об'єкта і предмета дослідження, його мету, методику збирання і опрацювання інформації, тип вибірки, робочу гіпотезу, рекомендовану літературу.

Програма конкретно соціологічного дослідження включає два взаємопов'язаних розділи: методологічний і процедурний.

Методологічний розділ програми включає такі елементи:

- формулювання проблеми;
- визначення цілі та постановку задач дослідження;
- визначення об'єкта і предмета дослідження;
- уточнення та інтерпретація понять;
- попередній системний аналіз об'єкта дослідження;
- розгортання робочих гіпотез.

Соціальна проблема – це ситуація, яка вимагає невідкладного аналізу з метою вироблення певного рішення.

Мета дослідження – націлює на його кінцевий результат.

Задачі формулюють питання, на які потрібно відповісти для реалізації мети.

Ціль – це загальний напрям дослідження, проект дії.

Об'єкт дослідження – це те, що містить в собі соціальне протиріччя.

Предмет дослідження – це ті властивості та сторони об'єкта, які відбивають це протиріччя.

Гіпотеза – це наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ, фактів і процесів, які необхідно підтвердити або заперечити.

Процедурний розділ програми дослідження:

- принципів стратегічний і робочий план дослідження
- обґрунтування системи вибірки одиниць спостереження
- начерк основних процедур збирання та аналізу вихідних даних.

Термін «вибірка» в емпіричній соціології масових опитувань має два основних досить сталих значення.

1. В одних випадках поняття «вибірка» використовується як синонім поняття «вибіркова сукупність» – частина населення (популяції), яка, власне, і зазнає опитування, з тим, щоб отримані результати можна було поширити на досліджувану популяцію загалом.

2. В інших випадках під «вибіркою» мають на увазі процес відбору одиниць спостереження (технологія, способи і методи такого відбору визначають тип вибірки) – у цих випадках слово «вибірка» є синонімом процедурної категорії – «відбір одиниць спостереження».

Вибірка повинна бути репрезентативною, надійною, валідною.

Репрезентативність – це властивість вибіркової сукупності відтворювати характеристики генеральної сукупності.

Під надійністю розуміють певну гарантію, що отриманий результат правильно відбиває досліджувану дійсність.

Валідність (обґрунтованість) – підтвердження (доказ), що досліджувалися саме ті явища, які соціолог передбачав дослідити.

Вибірка має два основні типи:

- ймовірнісний;
- цілеспрямований.

У найбільш загальному випадку ймовірність певної очікуваної події є відношенням кількості очікуваних подій до кількості всіх можливих. У соціології до ймовірнісних вибірок відносять власне випадковий відбір, серійну, гніздову, механічну вибірки.

У цілеспрямованій вибірці правило теорії ймовірності не застосовується. Вона може здійснюватися за допомогою таких методів: стихійної вибірки, основного масиву, квотної вибірки.

Генеральна сукупність – це вся сукупність одиниць спостереження, що має відношення до даної проблеми.

Вибіркова сукупність – частина генеральної сукупності, яка виступає як безпосередній об'єкт вивчення за розробленою програмою відбору.

Обсяг вибірки залежить від ступеня однорідності генеральної сукупності, необхідної точності результатів, кількості ознак вибірки. Досвід свідчить, що обсяг вибірки має становити не менше 5% обсягу генеральної сукупності, кількість опитуваних не може бути меншою за сто осіб.

Основні методи збирання соціологічної інформації.

Опитування – це метод збирання первинної інформації шляхом звернення з питаннями до певної групи людей. Опитування є найбільш поширеним, універсальним методом в соціологічних дослідженнях.

Опитування бувають письмові (анкетування) та усні (інтерв'ю), очні та заочні (поштові, телефонні, пресові), експертні, масові, вибіркові та суцільні.

Інтерв'ю – цілеспрямована бесіда, мета якої отримання відповіді на запитання, що передбачені програмою дослідження.

Анкетування – опитування респондентів за допомогою анкети – опитувального листа, який самостійно заповнюється респондентами.

Соціометрія – це різновид опитування, спрямований на вимір соціальних дистанцій між членами певної групи. Основним документом у соціометрії є соціометричний тест, мета якого – виміряти ступінь згуртованості-роз'єднаності групи, виміряти соціальні відстані між людьми в колективі, що зумовлені відносинами симпатії-антипатії протягування-відштовхування тощо. В результаті такого опитування виявляються неформальні лідери в колективі – «зірки», «бажані члени колективу» та «відчужені члени колективу». Ця методика дає можливість дослідити стан соціально-психологічного клімату в колективі і виробити практичні рекомендації щодо його покращення.

Спостереження – метод збирання первинної соціальної інформації шляхом прямої і непрямой реєстрації дослідником подій та умов, в яких вони мають місце.

Головним об'єктом спостереження в соціології є поведінка окремих людей і соціальних груп, а також умови їх діяльності.

Види спостереження:

а) за ступенем формалізації:

- неструктуроване (що не контролюється),
- структуроване (що контролюється).

б) залежно від ступеня участі спостерігача у ситуації, що досліджується:

- включне (з участю),
- не включне (без участі).

в) За місцем впровадження та умовами організації спостереження:

- польове (проводиться в природніх умовах),
- лабораторне (умови визначаються дослідником),

г) за регулярністю впровадження:

- систематичне,
- випадкове.

Соціальний експеримент – загальнонауковий метод контролю та управління в певних умовах за конкретним соціальним об'єктом.

В експерименті дослідник активно втручається у перебіг процесу, що вивчається, з метою здобуття необхідних знань. Явище – що необхідно дослідити, спостерігається тут у спеціально створених і контрольованих умовах, що дозволяє кожного разу поновлювати хід явища при повторенні умов.

Аналіз документів – метод збирання соціологічної інформації, за якого соціолог працює із документами за допомогою кількісних методів, досліджуючи основні особливості змісту цих документів.

Документом в соціології називається спеціально створений людиною предмет, призначений для передавання чи зберігання інформації.

Залежно від засобу фіксації даних виділяють перш за все текстові, статистичні та іконографічні матеріали, кожен з яких вміщує різноманітні форми документальних повідомлень.

Основні вимоги до розробки анкети.

1. Запитання анкети повинні відповідати гіпотезам та завданням соціологічного дослідження.

2. Запитання анкети повинні бути лаконічними, зрозумілими, кількість слів не повинна перевищувати 11-13.

3. Запитання повинні формулюватися так, щоб зміст був однозначним.

4. Всі поняття, що використовуються в анкеті, повинні бути визначеними і зрозумілими для респондентів різного рівня освіти.

5. Кожне запитання повинно конкретизувати місце, час соціальної події чи явища, стосовно якого опитується респондент.

6. Запитання анкети не повинні бути тенденційними, тобто відповідь не повинна закладатися у саме запитання.

7. Слід запобігати помилок у варіантах відповідей.

Форма анкети повинна включати:

- назву організації, яка проводить опитування;
- звернення до респондента;
- правила заповнення анкети;
- в кінці повинні бути соціально-демографічні дані респондента.

До методів аналізу соціологічної інформації відносять групування, класифікацію та типологізацію.

Мета опрацювання та аналізу зібраної первинної соціологічної інформації полягає в кількісній оцінці впливу різних чинників на розвиток соціальних процесів. Первинну соціологічну інформацію можна опрацьовувати вручну і за допомогою ЕОМ з використанням різних методів, економіко-математичної статистики: простих і комбінованих групувань, розрахунків середніх величин, регресивного, кореляційного і факторного аналізу. Опрацьована інформація може бути подана в таблицях, графіках, діаграмах, малюнках, схемах, які дають змогу інтерпретувати зібрані дані, аналізувати та виявляти певні залежності, робити висновки, розробляти рекомендації.

Звіт соціологічного опитування включає:

- 1) «Резюмуючу» частину.
- 2) Дані одновимірних розділів.
- 3) Основну частину.

Питання для самостійного вивчення

1. Що представляє собою програма соціологічного дослідження.
2. Роль гіпотези в соціологічному дослідженні.
3. В чому методу спостереження в соціології.
4. Вимоги до опитувального листа (анкети).
5. Вибірка і вибіркова сукупність.

Список літератури:

1. Городяненко В.Г. Социологический практикум. Учебно-методическое пособие / В.Г. Городяненко. – К. : «Академия», 1999.
2. Здравомыслов А.Г. Методология и процедура социологических исследований / А.Г. Здравомыслов. – М. : «Мысль», 1969.
3. Лукашевич М.П. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К. : МАУП, 1999.
4. Нестуля О.О. Соціологія : практикум. Модульний варіант : навч. посіб. / О.О. Нестуля. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
5. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження / Н.В. Паніна. – К., 1996.
6. Практикум з соціології : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / [за ред. В.М.Пічі]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2004. – 368 с.
7. Примуш М.В. Загальна соціологія : навчальний посібник / М.В. Примуш. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 592 с.
8. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / [під заг. ред. В.І. Воловича]. – К., 1998.
9. Соціологія : підручник / [заг. ред. В.П. Андрющенка, М.І. Горлача]. – Х.-К., 1998.
10. Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / [за ред. В.Г. Городяненка]. – К., 1999.
11. Соціологія. Матеріали до лекційного курсу / [під ред. В.М. Пічі]. – К., 1996.
12. Черниш Н.Й. Соціологія : курс лекцій / Н.Й. Черниш. – Льв., 1996.
13. Юрій М.Ф. Соціологія : підручник / М.Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2007. – 288 с.
14. Ядов В.А. Социологическое исследование (Методология, программа, методы) / В.А. Ядов. – М., 1972.

ПЕРЕЛІК
запитань до заліку з «Соціології»
для студентів заочної форми навчання

1. Соціологія як наука, її предмет, структура, методи і функції.
2. Виникнення і етапи становлення соціології як науки.
3. Становлення і розвиток соціології в Україні.
4. Сучасні уявлення про суспільство як цілісну соціальну систему. Ознаки суспільства.
5. Структура та історичні типи суспільств.
6. Соціальні інститути, їх суть, види та роль у суспільстві.
7. Поняття і види соціальних груп.
8. Поняття, типи і форми соціальних змін.
9. Соціальний прогрес, його джерела і критерії.
10. Соціальна структура суспільства та її основні елементи.
11. Соціальна нерівність, та її роль в становленні соціальної структури суспільства.
12. Соціально- класова структура суспільства.
13. Суть теорії соціальної стратифікації і соціальної мобільності.
14. Соціальна сутність сім'ї і шлюбу.
15. Типи, види і форми шлюбно-сімейних відносин.
16. Поняття особистості. Людина як особистість.
17. Соціалізація людини в суспільстві.
18. Соціальна активність особистості.
19. Соціологічна структура особистості.
20. Соціальна суть, характер, зміст та функції праці.
21. Культура як соціальний феномен.
22. Освіта як інститут соціалізації. Система освіти в Україні.
23. Соціологічна структура культури.
24. Поняття, види і етапи проведення конкретно-соціологічного дослідження.
25. Методи проведення конкретно-соціологічного дослідження.
26. О.Конт – засновник соціології. Його уявлення про соціологію як науку.
27. Суть теорії індустріального і постіндустріального суспільства.
28. Предмет та основні аналітичні проблеми економічної соціології.
29. Історичні типи соціальної нерівності.
30. Виховання як соціальний інститут.

П Е Р Е Л І К
екзаменаційних питань з курсу «Соціологія»

1. Соціологія – наука про суспільство, її предмет і об’єкт дослідження.
2. Структура, функції, методи і категорії соціології.
3. Поняття «соціального» та його специфіка.
4. Розвиток соціологічного знання від античності до початку XIX ст.
5. О. Конт – засновник соціології як науки.
6. Основні напрямки і риси соціології XIX ст.
7. Класичний період в розвитку світової соціології.
8. Сучасна західна соціологія: основні напрямки і концепції.
9. Становлення і розвиток соціологічної думки в Україні.
10. Соціальні інститути, їх суть, види та роль у суспільстві.
11. Поняття соціальної групи (спільності). Види соціальних груп.
12. Соціальні дії, взаємодія, зв’язки та відносини.
13. Сучасні уявлення про суспільство як цілісну соціальну систему. Ознаки суспільства.
14. Структура суспільства.
15. Історичні типи суспільства.
16. Глобальні проблеми сучасного суспільного розвитку.
17. Соціальні цінності і норми.
18. Поняття, типи і форми соціальних змін.
19. Соціальні процеси, їх види і роль у суспільстві.
20. Соціальний прогрес: критерії і тенденції.
21. Поняття соціальної структури суспільства та її основні елементи.
22. Соціальна нерівність як об’єктивна основа соціальної диференціації суспільства.
23. Соціально-класова структура суспільства.
24. Соціально-демографічна структура суспільства.
25. Соціально-етнічна структура суспільства.
26. Теорія соціальної стратифікації і соціальної мобільності.
27. Класова теорія соціальної структури суспільства.
28. Соціальна структура України: її стан і проблеми трансформації.
29. Сім’я і шлюб, їх поняття та соціально-історична обумовленість.
30. Історичні типи, форми і види шлюбно-сімейних відносин.
31. Умови життя, спосіб життя і етапи життєвого циклу сім’ї.
32. Соціально-правові і моральні засади регулювання шлюбно-сімейних відносин в Україні.
33. Функції сім’ї.
34. Сучасна сім’я, її проблеми і тенденції розвитку.
35. Демографічна ситуація і демографічна політика в Україні.
36. Поняття особистості в соціології.
37. Сучасні теоретичні концепції людини як особистості.
38. Соціологічна структура особистості та її основні елементи.
39. Типологія особистості.

40. Потреби, інтереси, соціальний статус та соціальні ролі особистості.
41. Суспільство і особистість. Проблеми соціалізації.
42. Особистість і суспільство. Соціальна активність особистості.
43. Суть, причини і види девіантної поведінки особистості.
44. Молодь як об'єкт соціального дослідження. Соціальні проблеми молоді.
45. Етапи становлення, предмет та основні аналітичні проблеми економічної соціології.
46. Економіка як соціальний інститут. Соціальні аспекти ринкової економіки.
47. Економічна культура та поведінка.
48. Праця, її суть і роль в житті людини та суспільства.
49. Характер, зміст і умови праці.
50. Ставлення до праці і проблеми мотивації трудової діяльності.
51. Соціологія вільного часу.
52. Трудовий колектив, як соціальна організація.
53. Соціологія управління.
54. Історичні типи стратифікації.
55. Поняття та основні теорії соціального конфлікту.
56. Структура, види і функції конфліктів.
57. Соціологія культури. Культура, як соціальний феномен.
58. Форми культури.
59. Освіта, як інститут соціалізації та самореалізації людини.
60. Виховання, як соціальний феномен: сутність, структура, функції.
61. Людина, індивід, індивідуальність, особистість.
62. Громадська думка: суть, критерії, показники зрілості.
63. Поняття конкретно-соціологічного дослідження та його роль в пізнанні соціальних явищ і процесів.
64. Види та етапи проведення конкретно-соціологічних досліджень.
65. Програма конкретно-соціологічного дослідження та її структура.
66. Суть і роль вибірки в соціологічному дослідженні.
67. Опитування як метод збору соціологічної інформації.
68. Спостереження в соціології.
69. Експеримент в соціологічному дослідженні.
70. Аналіз документів як джерело інформації.

Термінологічний словник

Анкета – (опитувальний лист), тиражований документ, який містить певну сукупність запитань, сформульованих і пов'язаних між собою за встановленими правилами.

Аномія – стан соціальної системи, за якого значна частина громадян, знаючи про існування обов'язкових норм, ставиться до них негативно або байдуже.

Валідність (обґрунтованість) інформації – відповідність результатів саме тим явищам і процесам, які передбачалося дослідити.

Вибіркова сукупність – певна кількість відібраних за суворими правилами елементів генеральної сукупності.

Генеральна сукупність – обмежений територіально і в часі об'єкт дослідження.

Географічна школа в соціології – натуралістичні вчення, які визнають головним у розвитку суспільства і народів їх географічне положення і природні умови.

Гіпотеза в соціологічному дослідженні – обґрунтоване припущення про структуру, механізм функціонування і розвитку досліджуваного об'єкта.

Глобалізація – процес зростання взаємозалежності суспільств, який розгортається у всесвітньому масштабі.

Громадська думка – специфічний вияв масової свідомості, що виражається в оцінках (вербальних і невербальних) і характеризує ставлення людей до суспільно значущих подій і фактів.

Девіантна поведінка – вчинок, дія людини, групи людей, які не відповідають офіційно встановленим у суспільстві нормам (стандартам, шаблонам).

Диспозиція особистості – схильність особи до певного сприйняття умов діяльності та певної поведінки в цих умовах.

Економічна поведінка – система соціальних дій, пов'язаних з використанням різних за функціями і призначенням економічних ресурсів та зорієнтованих на одержання користі (вигоди, прибутку) від їх обігу.

Економічна свідомість – погляди, потреби, інтереси, ідеї, уявлення і переконання стосовно економічних процесів і явищ, ставлення до власності, економічної самостійності та ін..

Економічна соціологія – міжгалузевий науковий напрям, галузь соціологічного знання, що вивчає економіку як соціальний інститут, закономірності її розвитку та функціонування.

Економічний інтерес – усвідомлена економічна потреба людини, груп, спільнот, об'єктивні мотиви їх економічної діяльності.

Експеримент – один із методів отримання соціологічної інформації про кількісні та якісні зміни показників діяльності й поведінки об'єкта, внаслідок дії на нього певних чинників, якими можна керувати та які можна контролювати.

Ескалація – поступове розширення, посилення, збільшення, загострення конфлікту (кризи тощо).

Етнос - усталена сукупність людей, яка історично склалася на певній території і має спільні, відносно стабільні особливості мови, культури й психіки, усвідомлення єдності та відмінності від інших подібних утворень, зафіксоване у самоназві.

Етносоціологія – галузь соціології, що досліджує суть і функції різних етнічних спільнот (рід, плем'я, народність, нація) з метою з'ясування загальних закономірностей їх взаємодії.

Звичай – встановлений спосіб поведінки, з яким пов'язані певні моральні цінності, порушення яких викликає негативні санкції.

Зміст праці – узагальнена соціально-технологічна характеристика самого процесу.

Індивід – термін, що означає конкретну людину, одиничного представника людського роду.

Індивідуальність – те особливе і специфічне, що вирізняє одну людину з-поміж інших включно з її природними і соціальними, фізіологічними і психічними, успадкованими і набутими якостями.

Індустріальне суспільство – суспільство, яке безпосередньо визначається рівнем технічного, індустріального розвитку. Термін індустріальне суспільство введено в соціологію Сен-Сімоном.

Інституціоналізація – процес виникнення і становлення соціальних інститутів як ключових структурних елементів суспільства.

Інтерв'ю – цілеспрямована бесіда, мета якої – одержати відповіді на запитання, передбачені програмою дослідження.

Інтерналізація (інтеріоризація) – засвоєння індивідом вироблених суспільством і різними групами норм, цінностей, установок, стереотипів, уявлень тощо.

Контркультура – культурна модель певної соціальної групи, яка протистоїть, тобто перебуває у стані конфронтації до панівної суперкультури.

Конфлікт – соціальний процес, у якому індивід чи група прагнуть досягнення власних цілей (задоволення потреб, реалізації інтересів) шляхом усунення, знищення чи підпорядкування собі іншого індивіда або групи з близькими чи ідентичними цілями.

Кореляція – визначення функціональних зв'язків між двома ознаками соціальних об'єктів.

Культура – сукупність наукового знання, практичних навичок, побутової і теоретичної свідомості, високої духовності, необхідних для розвитку суспільства і людини, формування особистості.

Культура елітарна – сукупність артефактів, що належать до класичних взірців мистецтва, музики, літератури та споживаються переважно культурною елітою суспільства.

Культура масова – сукупність артефактів (художніх, музичних, візуальних та ін.), які стандартизуються, тиражуються та розповсюджуються за допомогою засобів масової комунікації.

Людина – термін, що його вживають як родове поняття, котре вказує на приналежність до людського роду – вищої сходинки розвитку живої природи на нашій планеті. Вказує на якісну відмінність людей від тварин і служить для характеристики всезагальних, притаманних усім людям якостей і особливостей.

Макросоціологія – наука про основні структури суспільства, суспільство загалом.

Мала соціальна група – нечисленна за складом соціальна група, учасники якої об'єднані спільною діяльністю і перебувають у безпосередньому стійкому особистому спілкуванні.

Маргіналізація – втрата особистістю належності до певної соціальної групи, норм і цінностей відповідної субкультури без входження до іншої.

Масова інформація – стерео типізована інформація, яка оперативно та регулярно поширюється на велику аудиторію.

Метод – головний спосіб, який дослідник застосовує для збирання, обробки та аналізу даних.

Методика – послідовна і взаємозалежна сукупність технічних прийомів, операцій, пов'язаних з конкретним методом.

Міграція – процес зміни постійного місця проживання індивіди чи соціальних груп, їх переміщення в інший район чи іншу країну, а також переселення з села в місто або навпаки.

Мікросоціологія – наука, яка вивчає повсякденну поведінку людей.

Модернізація – механізм забезпечення здатності соціальних систем до вдосконалення.

Мотив – свідомий збуджує поведінки та діяльності людини, спрямованої на задоволення різноманітних (матеріальних, соціальних, духовних) потреб.

Натуралізм у соціології – напрям у соціології, представники якого прагнуть зрозуміти соціальне через біологічне, природне. Пояснює розвиток суспільства різними природними чинниками.

Нація – особлива історична сукупність людей, що характеризується спільністю походження, мови, території, економічного становища, психічного стану та культури, що виявляється в єдиній етнічній свідомості та самосвідомості.

Норма соціальна – визнане правило, зразок поведінки чи дій індивідів, соціальних груп.

Нуклеарна сім'я – проста сім'я, що складається з подружньої пари з дітьми чи без дітей або одного з батьків зі своїми дітьми, які не перебувають у шлюбі.

Об'єкт соціологічного дослідження – певна соціальна реальність, яка потребує цілеспрямованого вивчення.

Одиниці спостереження – елементи вибіркової сукупності, які підлягають обстеженню.

Опитування – метод збору соціальної інформації про досліджуваний об'єкт під час безпосереднього (інтерв'ю) чи опосередкованого (анкетування) соціально-психологічного спілкування соціолога і респондента (опитуваного) шляхом реєстрації відповідей респондентів на сформульовані запитання.

О. Конт (1798-1857) – видатний французький філософ і соціолог, засновник соціології як науки.

Органічна школа в соціології – натуралістичні вчення, які розглядають суспільство уподібненим живому організму.

Особистість – усталений комплекс якостей і властивостей людини, які набуваються під впливом відповідної культури суспільства і конкретних соціальних груп і спільнот, до яких вона належить і в життєдіяльності яких бере участь. Термін особистість служить для характеристики соціального в людині, а також міри її суб'єктності.

Первинна соціологічна інформація – дані, отримані під час соціологічного дослідження, які підлягають подальшій обробці й узагальненню.

Поліандрія – шлюб між однією жінкою і кількома чоловіками.

Полігнія – шлюб між одним чоловіком і кількома жінками

Позитивізм – філософська течія, представники якої єдиним джерелом знання вважали емпіричні дані, заперечували пізнавальну цінність теоретичну цінність мислення, філософських знань.

Політика – сфера відносин між соціальними суб'єктами щодо здійснення (використання, розподілу, завоювання) політичної влади.

Польове дослідження – метод дослідження, який проводиться у реальній життєвій ситуації.

Психологізм в соціології – методологічна орієнтація соціологічних шкіл, для яких характерне прагнення пояснити соціальні явища і процеси тільки на основі психологічних даних.

Прогноз – ймовірне судження про стан певного явища в майбутньому.

Революція – докорінна якісна зміна, різкий стрибкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого. У соціології – докорінний переворот у житті суспільства, який призводить до ліквідації віджилого суспільного ладу й утвердження нового.

Расово-антропологічна школа в соціології – натуралістичні вчення, що інтерпретують суспільний розвиток у поняття «спадковості», «расового відбору», боротьби «вищих» і «нижчих» рас.

Регрес – тип розвитку, для якого характерним є перехід від вищого до нижчого.

Репрезентативність вибірки – властивість вибіркової сукупності відтворювати основні характеристики генеральної сукупності.

Респондент – особа, яка є джерелом, комунікатором соціальної інформації під час опитування.

Референтна група – соціальна група, на яку індивід орієнтує свою поведінку, до якої належав у минулому, належить у конкретний час, прагне належати у майбутньому.

Сім'я – це засноване на шлюбі, кровно родинних зв'язках, усиновленні чи удочерінні об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю.

Система соціальна – особливий клас систем, елементний склад яких становлять люди, стосунки, що виникають між ними.

Система соціологічного знання – сукупність взаємопов'язаних, функціонально визначених структурних елементів соціологічної науки (історія соціології, загальні соціологічні теорії, галузева соціологія).

Соціалізація – процес інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості.

Соціальна адаптація – пристосування людини до життя у суспільстві, вид взаємодії людини чи соціальної групи із соціальним середовищем, під час якої узгоджуються вимоги і очікування його учасників.

Соціальна активність особистості – системна соціальна якість, у якій виражається та реалізується глибина і повнота зв'язків особистості із соціумом, рівень перетворення її на суб'єкт суспільних відносин.

Соціальна взаємодія – система взаємозумовлених соціальних дій, за яких дії одного суб'єкта одночасно є причиною і наслідком відповідних дій інших.

Соціальна верства – сукупність індивідів, які зайняті економічно і соціально рівноцінними видами праці і мають приблизно однакову матеріальну й моральну винагороду.

Соціальна група – відносно стійка, історично сформована сукупність людей, об'єднаних на основі загальних соціально значущих ознак.

Соціальна дія – цілераціональна дія, яка орієнтована на інших людей

Соціальна ієрархія – система послідовно підпорядкованих елементів, розташованих в порядку від нижчого до вищого.

Соціальна мобільність – між групова або просторова рухливість населення, його здатність (готовність) до соціальних переміщень.

Соціальна потреба – необхідність у чомусь для підтримання життєдіяльності людини, соціальної групи чи суспільства загалом, внутрішня спонукальна сила активності.

Соціальна реальність – розмаїття форм об'єктивно існуючого соціального буття.

Соціальна роль – типова поведінка людини, пов’язана з її соціальним статусом, яка не викликає негативної реакції соціального середовища.

Соціальна система – цілісне утворення, основним елементом якого є люди, їх зв’язки, взаємодії та взаємовідносини, соціальні інститути та організації, соціальні групи і спільноти, норми і цінності.

Соціальна спільнота – сукупність людей, об’єднана відносно стійкими соціальними зв’язками, відносинами, яка має загальні ознаки, що надають її неповторної своєрідності.

Соціальна цінність – значущість явищ і предметів з точки зору їх відповідності чи невідповідності потребам суспільства, соціальних груп і особистості. Існує у вигляді колективних уявлень, так і суб’єктивних уподобань, переваг, є орієнтирами діяльності людини.

Соціальна стратифікація – поділ суспільства на вертикально розташовані соціальні групи і верстви (страти), які мають різний престиж, власність, владу, освіту тощо.

Соціальна структура суспільства – ієрархічно упорядкована сукупність індивідів, соціальних груп, спільнот, інститутів, об’єднаних стійкими зв’язками і відносинами.

Соціальне – сукупність певних рис та особливостей суспільних відносин, інтегрована індивідами, спільнотами у процесі спільної діяльності конкретних умов, яка виявляється в їх стосунках, ставленні до свого місця в суспільстві, явищ і процесів суспільного життя.

Соціальний закон – об’єктивний і повторюваний причинний зв’язок між соціальними явищами і процесами, які виникають внаслідок масової діяльності людей або їх дій.

Соціальний зв’язок – соціальна дія, що виражає залежність і сумісність людей або груп.

Соціальний інститут – історично сформована форма спільної життєдіяльності людей, що історично склалася у певній сфері суспільства.

Соціальний інтерес – спонукальні сили діяльності соціальних груп, мас людей, спираючись на які суспільство може вдаватися до необхідних управлінських впливів на цю діяльність.

Соціальний механізм розвитку економіки – стійка система взаємодії соціально-економічних груп у сферах виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг, регульована історично сформованими в даній країні типом культури, системою управління і соціальною структурою суспільства.

Соціальний прогрес – це такий напрям розвитку людського суспільства, що характеризується незворотними змінами людства, соціальних груп та індивідів, в результаті здійснення переходу від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш досконалого.

Соціальний процес – послідовна зміна станів у соціальних системах і підсистемах, соціальних інститутах і організаціях, соціальні зміни в динаміці.

Соціальний статус особистості – це її позиція в соціальній системі, пов'язана з належністю до певної соціальної групи чи спільноти, сукупність її соціальних ролей та якість і ступінь їх виконання.

Соціальний тип особистості – результат взаємодії історико-культурних і соціально-економічних умов життєдіяльності людини, сукупність повторюваних якостей людини як істоти соціальної.

Соціальні відносини – самостійний, специфічний вид суспільних відносин, які виражають діяльність соціальних суб'єктів, зумовлену їх неоднаковим становищем у суспільстві та роллю в суспільному житті.

Соціальні зміни – процес виникнення нових явищ, структур, характеристик у різних соціальних системах і підсистемах під час їх взаємодії.

Соціологічне дослідження – система логічно послідовних методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур для отримання наукових знань про соціальне явище, процес.

Соціологія – наука про становлення, розвиток і функціонування суспільства, його елементів, соціальних відносин і соціальних процесів, про механізми і принципи їх взаємодії.

Спеціальні соціологічні теорії – теорії, які вивчають закономірності розвитку окремих спільнот, функціонування соціальних інститутів, соціальних процесів.

Соціологія освіти – галузева соціологічна теорія, предметом якої є освіта як соціокультурний інститут, її взаємодія з іншими інститутами і суспільством загалом, а також соціокультурні процеси у сфері освіти.

Субкультура – система цінностей і норм, що відрізняє культуру певної групи від цінностей та норм домінуючої культури.

Суспільство – сукупність усіх засобів взаємодії та форм об'єднання людей, що склалися історично, мають спільну територію, загальні культурні цінності та соціальні норми, характеризуються соціокультурною ідентичністю її членів.

Типологізація суспільств – класифікація суспільств на основі визначення найважливіших і найсуттєвіших ознак, типових рис.

Традиційне суспільство – суспільство з аграрним устроєм, з малорухомими соціальними структурами, із заснованим на традиції способом соціокультурної регуляції.

Управління соціальне – свідомий цілеспрямований вплив на соціальну систему, організацію, інститут або процес, метою якого є приведення напряду і темпів їх розвитку та функціонування у відповідність з дією об'єктивних законів.

Урбанізація – соціально-економічний процес зростання міст, міського населення, поширення міського способу життя.

Характер праці – це характеристика ставлення робітника до різних видів трудової діяльності, виражає соціальну сутність праці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

рекомендований для вивчення з навчального курсу «Соціологія»
для студентів усіх спеціальностей і форм навчання

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер [пер. з нім. О. Погорілий]. – К. : Основи, 1998.
2. Дворецька Г.В. Соціологія : навч. посібник / Г.В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 1999.
3. Захарченко М.В. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.) / М.В. Захарченко, О.Г. Погорілий. – К. : Либідь, 1993.
4. Капитонов Э.А. Социология XX века / Э.А. Капитонов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996.
5. Лукашевич М.П. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії : навч. посібник / М.П. Лукашевич, М.В. Туленко. – К. : МАУП, 1999.
6. Нестуля О.О. Соціологія : практикум. Модульний варіант : навч. посіб. / О.О. Нестуля. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
7. Ноэль Э. Массовые опросы. Введение в методику демоскопии / Э. Ноэль [пер. с нем]. – М. : Прогресс, 1978.
8. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження / Н.В. Паніна. – К. : Наукова думка, 1996.
9. Піча В.М. З історії української соціологічної думки // Матеріали до лекції з курсу «Соціологія» / В.М. Піча, Н.Й. Черниш, Л.Й. Кондратик. – Л., 1995.
10. Подольська Є.А. Соціологія : 100 питань – 100 відповідей / Є.А. Подольська, Т.В. Подольська. – Київ, «ІНКОС», 2009. – 352 с.
11. Попова І.М. Соціологія. Пропедевтичний курс : підручник для студентів вищих навчальних закладів / І.М. Попова. – К. : Тандем, 1996.
12. Примуш М.В. Загальна соціологія : навчальний посібник / М.В. Примуш. – К. : «Професіонал», 2004. – 502 с.
13. Ручка А.О. Курс історії теоретичної соціології / А.О. Ручка, В.В. Танчер. – К. : Наукова думка, 1995.
14. Сірий Є.В. Соціологія : загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навч. посіб. / Є.В. Сірий. – К. : Атіка, 2004. – 480 с.
15. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер [пер. з англ.]. – М. : Феникс, 1998.
16. Соціологічна думка України : навч. посібник / М.В. Захарченко та ін. – К. : Заповіт, 1996.
17. Соціологія : короткий енциклопедичний словник / [під заг. ред. В.І. Воловича]. – К., 1998.
18. Соціологія : курс лекцій / В.М. Піча та ін. – К. : Заповіт, 1996.
19. Соціологія. курс лекцій / [за ред. Г.С. Старовойта]. – Т. : Астон, 1999.
20. Соціологія : навч. посіб. / [за ред. С.О. Макєєва]. – К. : Т-во «Знання», 2005. – 455 с.
21. Социология. Основы общей теории : учеб. пособие / Г.В. Осипов и др. – М. : Аспект Пресс, 1996.

22. Соціологія. Підручник / [за заг. ред. В.П. Андрющенка, М.Г. Горлача]. – Х.-К., 1998.
23. Соціологія. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / [за ред. В.Г.Городяненка]. – К. : Академія, 2002. – 560 с.
24. Танчин І.З. Соціологія : навч. посіб. / І.З. Танчин. – К. : Знання, 2007. – 351 с.
25. Томпсон Д.Л. Социология : вводный курс / Д.Л. Томпсон, Д. Пристли. [пер. с англ.]. – М. : ООО Фирма; Львов : Инициатива, 1998.
26. Фролов С.С. Социология : учебник для высших учебных заведений / С.С. Фролов. – М. : Логос, 1996.
27. Черниш Н. Соціологія. Підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К. : Знання, 2009. – 468 с.
28. Шаповал М. Загальна соціологія / М. Шаповал. – К. : Укр. Центр. духов. культури, 1996.
29. Юрій М.Ф. Соціологія : підручник / М.Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2007. – 288 с.
30. Якуба О.О. Соціологія : навчальний посібник для студентів / О.О. Якуба. – Х. : Константа, 1996.

Соціологія. Навчально-методичний посібник для студентів / упорядник
П.І. Сівчук. – Тернопіль: вид-во ТНТУ ім. І. Пулюя, 2014. – 95 с.

Віддруковано на видавничій системі *RISOGRAPH* RA⁴³⁰⁰
В Тернопільському національному технічному університеті
імені Івана Пулюя
4600 м. Тернопіль, вул. Руська, 56

Формат 60x90/16. Папір ксероксний.
Тираж 100 прим. Зам. 8-20-08